This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

28
171.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBRORUM RELIQUA.

EX EMENDATIONE

CAROLI FRID. HEINRICHII.

EDITIO MAIOR, COMMENTARIUM CRITICUM IN LIB. I. TENENS.

ACCEDIT FRANC. NIC. KLEINII V. C. IN SOMNIUM SCIPIONIS APPENDICULA.

BONNAE AD RHENUM,

IMPENSIS A. MARCI. 1828.

۱۳۱

MATTHIAE. SEBASTIANI

DIOECESIS. TREVERICAE. PRESBYTERO

ECCLESIAE. SENTIACENSIS. PAROCHO

NUPER. CREATO

SANCTIOREM. DOCTRINAM. PHILOLOGIAE

ET. PHILOSOPHIAE. STUDIIS. ORNANTI

ILLUSTRANTI

AUDITORI. TRIENNIUM. SUO. PERSTUDIOSO

SOLLERTI. DOCTO

AMICO. OPTIMO

MUNUSCULUM. HOC. ANIMI. SUI. PIGNUS

UTI. SIET

D. D. EDITOR.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

LIBRORUM SEX

QUAE SUPERSUNT.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

Liber I.

. . . . . impetu liberavissent, nec C. Duellius, Aulus Atilius, L. Metellus terrore Carthaginis; non duo Scipiones oriens incendium belli Punici secundi sanguine suo restinxissent, nec id excitatum maioribus copiis aut Quintus Maximus enervavisset, aut M. Marcellus contudisset, aut a portis huius urbis avulsum P. Africanus compulisset intra hostium moenia. M. vero Catoni, homini ignoto et novo, quo omnes, qui iisdem rebus studemus, quasi exemplari ad industriam virtutemque ducimur, certe licuit Tusculi se in otio delectare, salubri et propinquo loco. Sed homo demens, ut isti putant, cum cogeret eum necessitas nulla, in his undis et tempestatibus ad summam senectutem maluit iactari, quam in illa tranquillitate atque otio iucundissime vivere. Omitto innumerabiles viros, quorum singuli saluti huic civitati fuerunt; et qui sunt procul ab aetatis hu-

ius memoria, commemorare eos desino, ne quis se, aut suorum aliquem, praetermissum queratur. Unum hoc definio, tantam esse necessitatem virtutis generi hominum a natura, tantumque amorem ad communem salutem defendendam datum, ut ea vis omnia blandimenta voluptatis otiique vicerit.

Nec vero habere virtutem satis est, quasi artem aliquam, nisi utare; etsi ars quidem, cum ea non utare, scientia tamen ipsa teneri potest. Virtus in usu sui tota posita est; usus autem eius est maximus civitatis gubernatio et earum ipsarum rerum, quas isti in angulis personant, reapse, non oratione, perfectio. Nihil enim dicitur a philosophis, quod quidem recte honesteque dicatur, quod non ab his partum confirmatumque sit, a quibus civitatibus iura descripta sunt. Unde enim pietas? aut a quibus religio? unde ius aut gentium, aut hoc ipsum civile quod dicitur? unde iustitia, fides, aequitas? unde pudor, continentia fuga turpitudinis, appetentia laudis et honestatis? unde in laboribus et periculis fortitudo? nempe ab his, qui haec, disciplinis informata, alia moribus confirmarunt, sanxerunt autem alia legibus. Quin etiam Xenocratem ferunt, nobilem in primis philosophum, cum quaereretur ex eo, quid assequerentur eius discipuli, respondisse, ut id sui

sponte facerent, quod cogerentur facere legibus. Ergo ille, cives qui id cogit omnes imperio legumque poena, quod vix paucis persuadere oratione philosophi possunt, etiam his, qui illa disputant, ipsis est praeferendus doctoribus. Quae est enim istorum oratio tam exquisita, quae sit anteponenda bene constitutae civitati, publico iuri et moribus? Equidem quemadmodum urbes magnas atque *imperiosas*, ut appellat Ennius, viculis et castellis praeferendas puto, sic eos, qui his urbibus consilio atque auctoritate praesunt, his, qui omnis negotii publici expertes sint, longe duco sapientia ipsa esse anteponendos. Et quoniam maxime rapimur ad opes augendas generis humani, studemusque nostris consiliis et laboribus tutiorem et opulentiorem vitam hominum reddere, et ad hanc voluptatem ipsius naturae stimulis incitamur, teneamus eum cursum, qui semper fuit optimi cuiusque, neque ea signa audiamus, quae receptui canunt, ut eos etiam revocent, qui iam processerint.

His rationibus, tam certis tamque illustribus, opponuntur ab his, qui contra disputant, primum labores, qui sint re publica defendenda sustinendi: leve sane impedimentum vigilanti et industrio, neque solum in tantis rebus, sed etiam in mediocribus vel studiis vel officiis, vel vero etiam ne-

gotiis contemnendum. Adiunguntur pericula vitae, turpisque ab his formido mortis fortibus viris opponitur: quibus magis id miserum videri solet, natura se consumi et senectute, quam sibi dari tempus, ut possint eam vitam, quae tamen esset reddenda naturae, pro patria potissimum reddere. Illo vero se loco copiosos et disertos putant, cum calamitates clarissimorum virorum, iniuriasque iis ab ingratis impositas civibus colligunt. Hinc enim illa apud Graecos exempla, et Miltiadem victorem domitoremque Persarum, nondum sanatis vulneribus iis, quae corpore adverso in clarissima victoria accepisset, vitam ex hostium telis servatam in civium vinculis profudisse, et Themistoclem patria, quam liberavisset, pulsum atque proterritum, non in Graeciae portus per se servatos, sed in barbariae sinus confugisse, quam afflixerat. Nec vero levitatis Atheniensium crudelitatisque in amplissimos cives exempla deficiunt: quae nata et frequentata apud illos, etiam in gravissimam civitatem nostram dicuntur redundasse. Nam vel exilium Camilli, vel offensio commemoratur Ahalae, vel invidia Nasicae, vel expulsio Laenatis, vel Opimii damnatio, vel fuga Metelli, vel acerbissima C. Marii clades, principum caedes, vel eorum multorum pestes, quae paulo post

secutae sunt. Nec vero iam meo nomine abstinent; et, credo, quia nostro consilio ac periculo sese in illa vita atque otio conservatos putant, gravius etiam de nobis queruntur et amantius. Sed haud facile dixerim, cur, cum ipsi discendi aut visendi causa maria transmittant. . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . salvam esse consulatu abiens in concione, populo Rom. idem iurante, iuravissem, facile iniuriarum omnium compensarem curam et molestiam. Quamquam nostri casus plus honoris habuerunt, quam laboris, neque tantum molestiae, quantum gloriae, maioremque laetitiam ex desiderio bonorum percepimus, quam ex laetitia improborum dolorem. Sed si aliter, ut dixi, accidisset, qui possem queri? cum mihi nihil improviso, nec gravius, quam expectavissem, pro tantis meis factis evenisset. Is enim fueram, cui cum liceret aut maiores ex otio fructus capere, quam ceteris, propter variam suavitatem studiorum, in quibus a pueritia vixeram, aut si quid accideret acerbius universis, non praecipuam, sed parem cum ceteris fortunae condicionem subire, non dubitaverim me gravissimis tempestatibus ac paene fulminibus ipsis obvium ferre conservandorum civium causa, meisque propriis periculis parere commune reli-

quis otium. Neque enim hac nos patria lege genuit aut educavit, ut nulla quasi alimenta expectaret a nobis, ac tantummodo nostris ipsa commodis serviens, tutum perfugium otio nostro suppeditaret et tranquillum ad quietem locum; sed ut plurimas et maximas nostri animi, ingenii, consilii partes ipsa sibi ad utilitatem suam pigneraretur, tantumque nobis in nostrum privatum usum, quantum ipsi superesse posset, remitteret.

Iam illa perfugia, quae sumunt sibi ad excusationem, quo facilius otio perfruantur, certe minime sunt audienda, cum ita dicunt, accedere ad rem publicam plerumque homines nulla re bona dignos, cum quibus comparari sordidum, confligere autem, multitudine praesertim incitata, miserum et periculosum sit: quam ob rem neque sapientis esse accipere habenas, cum insanos atque indomitos impetus vulgi cohibere non possit, neque liberalis, cum impuris atque immanibus adversariis decertantem vel contumeliarum verbera subire, vel expectare sapienti non ferendas iniurias; proinde quasi bonis et fortibus et magno animo praeditis ulla sit ad rem publicam adeundi causa iustior, quam ne pareant improbis, neve ab iisdem lacerari rem publicam patiantur, cum ipsi auxilium ferre, si cupiant, non queant.

Illa autem exceptio cui probari tandem potest, quod negant, sapientem suscepturum ullam rei publicae partem, extra quam si eum tempus et necessitas coegerit? quasi vero maior cuiquam necessitas accidere possit, quam accidit nobis: in qua quid facere potuissem, nisi tum consul fuissem? consul autem esse qui potui, nisi eum vitae cursum tenuissem a pueritia, per quem, equestri loco natus pervenirem ad honorem amplissimum? Non igitur potestas est ex tempore, aut cum velis, opitulandi rei publicae, quamvis ea prematur periculis, nisi eo loco sis, ut tibi id facere liceat. Maximeque hoc in hominum doctorum oratione mihi mirum videri solet, quod qui tranquillo mari gubernare se negent posse; quod nec didicerint, nec umquam scire curaverint, iidem ad gubernacula se accessuros profiteantur excitatis maximis fluctibus. Isti enim palam dicere, atque in eo multum etiam gloriari solent, se de rationibus rerum publicarum aut constituendarum aut tuendarum nihil nec didicisse umquam, nec docere; earumque rerum scientiam non doctis hominibus ac sapientibus, sed in illo genere exercitatis concedendam putant. Quare qui convenit polliceri operam suam rei publicae tum denique, si necessitate cogantur? cum, quod est multo proclivius, nulla necessitate premente rem publicam regere

nesciant. Equidem, ut verum esset sua voluntate sapientem descendere ad rationes civitatis non solere, sin autem temporibus cogeretur, tum id munus denique non recusare, tamen arbitrarer, hanc rerum civilium minime negligendam scientiam sapienti propterea, quod omnia essent ei praeparanda, quibus nesciret an aliquando uti necesse esset.

Haec plurimis a me verbis dicta sunt ob eam causam, quod his libris erat instituta et suscepta mihi de re publica disputatio: quae ne frustra haberetur, dubitationem ad rem publicam adeundi in primis debui tollere. Ac tamen si qui sunt, qui philosophorum auctoritate moveantur, dent operam parumper atque audiant eos, quorum summa est auctoritas apud doctissimos homines et gloria: quos ego existimo, etiam si qui ipsi rem publicam non gesserint, tamen, quoniam de re publica multa quaesierint et scripserint, functos esse aliquo rei publicae munere. Eos vero septem, quos Graeci sapientes nominaverunt, omnes paene video in media re publica esse versatos. Neque enim est ulla res, in qua propius ad deorum numen virtus accedat humana, quam civitates aut condere novas, aut conservare iam conditas.

Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut iidem et in gerenda re publica aliquid essemus

memoria dignum consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem non modo usu, sed etiam studio discendi et docendi essemus auctores; cum superiores alii fuissent in disputationibus perpoliti, quorum res gestae nullae invenirentur, alii in gerendo probabiles, in disserendo rudes*. Nec vero nostra quaedam est instituenda nova et a nobis inventa ratio, sed unius aetatis clarissimorum ac sapientissimorum nostrae civitatis virorum disputatio repetenda memoria est, quae mihi tibique quondam adolescentulo est a P. Rutilio Rufo, Smyrnae cum simul essemus, complures dies expo ita: in qua nihil fere, quod magno opere ad rationes omnium rerum pertineret, praetermissum puto.

Nam cum P. Africanus hic, Pauli filius, feriis Latinis, Tuditano Cons. et Aquillio, constituisset in hortis esse, familiarissimique eius ad eum frequenter per eos dies ventitaturos se esse dixissent: Latinis ipsis mane ad eum primus sororis filius venit, Q. Tubero; quem cum comiter Scipio appellavisset libenterque vidisset, Quid tu, inquit, tam mane, Tubero? Dabant enim hae feriae tibi opportunam sane facultatem ad explicandas tuas litteras. Tum ille, Mihi vero omne tempus est ad meos libros vacuum; numquam enim sunt illi occupati; te autem permagnum est nancisci otio-

sum, hoc praesertim motu rei publicae. Tum Scipio, Atqui nactus es, sed mehercule otiosiorem opera, quam animo. Et ille, At tu vero animum quoque relaxes oportet; sumus enim multi, ut constituimus, parati, si tuo commodo fieri potest, abuti tecum hoc otio. *Scip.* Libente me vero, ut aliquid aliquando de doctrinae studiis admoneamur.

Tum ille, Visne igitur, quoniam et me quodammodo invitas, et tui spem das, hoc primum, Africane, videamus, ante quam veniunt alii, quidnam sit de isto altero sole, quod nuntiatum est in senatu? neque enim pauci, neque leves sunt, qui se duo soles vidisse dicant; ut non tam fides non habenda, quam ratio quaerenda sit. Hic Scipio, Quam vellem Panaetium nostrum nobiscum haberemus, qui cum cetera, tum haec caelestia vel studiosissime solet quaerere. Sed ego, Tubero, (nam tecum aperte, quod sentio, loquar,) non nimis assentior in omni isto genere nostro illi familiari, qui quae vix coniectura qualia sint possumus suspicari, sic affirmat, ut oculis ea cernere videatur, aut tractare plane manu. Quo etiam sapientiorem Socratem soleo iudicare, qui omnem eiusmodi curam deposuerit, eaque, quae dei natura quaererentur, aut maiora, quam hominum ratio consequi possit, aut nihil omnino ad

vitam hominum attinere dixerit. Deinde Tubero, Nescio, Africane, cur ita memoriae proditum sit, Socratem omnem istam disputationem reiecisse, et tantum de vita et de moribus solitum esse quaerere. Quem enim auctorem de illo locupletiorem Platone laudare possumus? cuius in libris multis locis ita loquitur Socrates, ut etiam cum de moribus, de virtutibus, denique de re publica disputet, numeros tamen et geometriam et harmoniam studeat Pythagorae more coniungere. Tum Scipio, Sunt ista, ut dicis; sed audisse te credo, Tubero, Platonem, Socrate mortuo, primum in Aegyptum discendi causa, post in Italiam et in Siciliam contendisse, ut Pythagorae inventa perdisceret, eumque et cum Archyta Tarentino, et cum Timaeo Locro multum fuisse, et Philolai commentarios esse nactum; eumque eo tempore in his locis Pythagorae nomen vigeret, illum se et hominibus Pythagoreis et studiis illis dedisse. Itaque cum Socratem unice dilexisset, eique omnia tribuere voluisset, leporem Socraticum subtilitatemque sermonis cum obscuritate Pythagorae et cum illa plurimarum artium gravitate contexuit.

Haec Scipio cum dixisset, L. Furium repente venientem aspexit, eumque, ut salutavit, amicissime apprehendit et in lecto suo collocavit. Et

cum simul P. Rutilius venisset, qui est nobis lautus sermonis auctor, eum quoque, ut salutavit, propter Tuberonem iussit assidere. Tum Furius, Quid vos agitis? num sermonem vestrum aliquem diremit noster interventus? Minime vero, Africanus: soles enim tu haec studiose investigare, quae sunt in hoc genere, de quo instituerat paulo ante Tubero quaerere. Rutilius quidem noster etiam sub ipsis Numantiae moenibus solebat mecum interdum eiusmodi aliquid conquirere. Quae res tandem inciderat? inquit Philus. Tum ille, De solibus istis duobus; de quo studeo, Phile, ex te audire quid sentias.

Dixerat hoc ille, cum puer nuntiavit, venire ad eum Laelium, domoque iam exisse. Tum Scipio, calceis et vestimentis sumptis, e cubiculo est egressus; et cum paululum inambulavisset in porticu, Laelium advenientem salutavit, et eos, qui una venerant, Spurium Mummium, quem in primis diligebat, et C. Fannium et Quintum Scaevolam, generos Laelii, doctos adolescentes, iam aetate quaestorios; quos cum omnes salutavisset, convertit se in porticu et coniecit in medium Laelium: fuit enim hoc in amicitia quasi quoddam ius inter illos, ut militiae, propter eximiam belli gloriam, Africanum ut deum coleret Laelius, domi vicissim Laelium, quod aetate antece-

debat, observaret in parentis loco Scipio. Dein cum essent perpauca inter se uno an altero spatio collocuti, Scipioni, cui eorum adventus perinucundus et pergratus fuisset, placitum est, ut in aprico maxime pratuli loco, quod erat hibernum tempus anni, considerent: quod cum facere vellent, intervenit vir prudens omnibusque illis et iucundus et carus, M. Manilius, qui a Scipione ceterisque amicissime consalutatus assedit proximus Laelio.

Tum Philus, Non mihi videtur, inquit, quod hi venerunt, alius nobis sermo esse quaerendus, sed agendum accuratius, et dicendum dignum aliquid horum auribus. Hic Laelius, Quid tandem agebatis, aut cui sermoni nos intervenimus? *Phil.* Quaesierat ex me Scipio, quidnam sentirem de hoc, quod duo soles visos esse constaret. *Lael.* Ain vero, Phile? iam explorata nobis sunt ea, quae ad domos nostras, quaeque ad rem publicam pertineant, siquidem quid agatur in caelo quaerimus? Et ille, An tu ad domos nostras non censes pertinere scire, quid agatur et quid fiat domi? quae non ea est, quam parietes nostri cingunt, sed mundus hic totus, quod domicilium quamque patriam dii nobis communem secum dederunt; cum praesertim, si haec ignoremus, multa nobis et magna ignoranda sint. Ac me quidem,

ut hercule etiam te ipsum, Laeli, omnesque avidos sapientiae, cognitio ipsa rerum consideratioque delectet. Tum Laelius, Non impedio, praesertim quoniam feriati sumus. Sed possumus audire aliquid, an serius venimus? *Phil.* Nihil est adhuc disputatum, et quoniam est integrum, libenter tibi, Laeli, ut de eo disseras, equidem concessero. *Lael.* Immo vero te audiamus; nisi forte Manilius interdictum aliquod inter duo soles putat esse componendum, ut ita caelum possideant, ut uterque possederit. Tum Manilius, Pergisne eam, Laeli, artem illudere, in qua primum excello ipse, deinde sine qua scire nemo potest, quid sit suum, quid alienum? Sed ista mox: nunc audiamus Philum, quem video maioribus iam de rebus, quam me, aut quam P. Mucium, consuli.

Tum Philus, Nihil novi vobis afferam, neque quod a me sit cogitatum aut inventum. Nam memoria teneo, C. Sulpicium Gallum, doctissimum, ut scitis, hominem, cum idem hoc visum diceretur, et esset casu apud M. Marcellum, qui cum eo consul fuerat, sphaeram, quam M. Marcelli avus, captis Syracusis, ex urbe locupletissima atque ornatissima sustulisset, cum aliud nihil ex tanta praeda domum suam portavisset, iussisse proferri: cuius ego sphaerae cum persaepe, propter

Archimedi gloriam, nomen audissem, speciem ipsam non sum tanto opere admiratus: erat enim illa venustior et nobilior in vulgus, quam ab eodem Archimede factam posuerat in templo Virtutis Marcellus idem. Sed postea quam coepit rationem huius operis scientissime Gallus exponere, plus in illo Siculo ingenii, quam videretur natura humana ferre potuisse, iudicabam fuisse. Dicebat enim Gallus, sphaerae illius alterius solidae atque plenae vetus esse inventum, et eam a Thalete Milesio primum esse tornatam, post autem ab Eudoxo Cnidio, discipulo, ut ferebant, Platonis, eandem illam astris caelo inhaerentibus esse descriptam; cuius omnem ornatum et descriptionem, sumptam ab Eudoxo, multis annis post non astrologiae scientia, sed poetica quadam facultate versibus Aratum extulisse; hoc autem sphaerae genus, in quo solis et lunae motus inessent, et earum quinque stellarum, quae errantes et quasi vagae nominarentur, in illa sphaera solida non potuisse finiri, atque in eo admirandum esse inventum Archimedi, quod excogitasset, quemadmodum in dissimillimis motibus inaequabiles et varios cursus servaret una conversio. Hanc sphaeram Gallus cum moveret, fiebat, ut soli luna totidem conversionibus in aere illo, quot diebus in ipso caelo succederet; ex quo et

in sphaera solis fieret eadem illa defectio, et incideret luna tum in eam metam, quae esset umbra terrae, cum sol e regione . . . . . .

Plura hic desunt.

. . . fuit, quod et ipse hominem diligebam, et in primis patri meo Paulo probatum et carum fuisse cognoveram. Memini, me admodum adolescentulo, cum pater in Macedonia consul esset, et essemus in castris, perturbari exercitum nostrum religione et metu, quod serena nocte subito candens et plena luna defecisset. Tum ille, cum legatus noster esset anno fere ante quam consul est declaratus, haud dubitavit postridie palam in castris docere, nullum esse prodigium, idque et tum factum esse, et certis temporibus semper futurum, cum sol ita locatus fuisset, ut lunam suo lumine non posset attingere. Ain tandem? inquit Tubero; docere hoc poterat ille homines paene agrestes, et apud imperitos audebat haec dicere? *Scip.* Ille vero, et magna quidem cum . . .

Deest nonnihil.

. . . neque insolens ostentatio, neque oratio abhorrens a persona hominis gravissimi: rem enim erat magnam assecutus, quod hominibus perturbatis inanem religionem timoremque deiecerat.

Atque eiusmodi quiddam etiam bello illo maximo, quod Athenienses et Lacedaemonii summa inter se contentione gesserunt, Pericles ille, et auctoritate et eloquentia et consilio princeps civitatis suae, cum obscurato sole tenebrae factae essent repente, Atheniensiumque animos summus timor occupavisset, docuisse cives suos dicitur id, quod ipse ab Anaxagora, cuius auditor fuerat, acceperat, certo illud tempore fieri et necessario, cum tota se luna sub orbem solis subiecisset; itaque etsi non omni intermenstruo, tamen id fieri non posse, nisi certo intermenstruo tempore. Quod cum disputando rationibusque docuisset, populum liberavit metu: erat enim tunc haec nova et ignota ratio, solem lunae oppositum solere deficere; quod Thaletem Milesium primum vidisse dicunt. Id autem postea ne nostrum quidem Ennium fugit, qui ut scribit, anno trecentesimo et quinquagesimo fere post Romam conditam nonis Iuniis

soli luna obstitit et nox.

Atque hac in re tanta inest ratio atque sollertia, ut ex hoc die, quem apud Ennium et in maximis annalibus consignatum videmus, superiores solis defectiones reputatae sint, usque ad illam, quae nonis Quinctilibus fuit regnante Romulo: quibus quidem Romulum tenebris etiamsi

natura ad humanum exitum abripuit, virtus tamen in caelum dicitur sustulisse.

Tum Tubero, Videsne, Africane, quod paulo ante secus tibi videbatur, doc . . . . . .

Deest nonnihil.

. . . lis quae videant ceteri. Quid porro aut praeclarum putet in rebus humanis, qui haec deorum regna perspexerit, aut diuturnum, qui cognoverit, quid sit aeternum, aut gloriosum, qui viderit, quam parva sit terra, primum universa, deinde ea pars eius, quam homines incolant, quamque nos in exigua eius parte affixi, plurimis ignotissimi gentibus, speremus tamen, nostrum nomen volitare et vagari latissime; agros vero et aedificia et pecudes et immensum argenti pondus atque auri qui bona nec putare, nec appellare soleat, quod earum rerum videatur ei levis fructus, exiguus usus, incertus dominatus, saepe etiam teterrimorum hominum immensa possessio? Quam est hic fortunatus putandus, cui soli vere liceat omnia, non Quiritium, sed sapientium iure pro suis vindicare, nec civili nexo, sed communi lege naturae, quae vetat ullam rem esse cuiusquam, nisi eius, qui tractare et uti sciat; qui imperia consulatusque nostros in necessariis, non in expetendis rebus, muneris fun-

gendi gratia subeundos, non praemiorum aut gloriae causa appetendos putet; qui denique, ut Africanum, avum meum, scribit Cato solitum esse dicere, possit idem de se praedicare, numquam se plus agere, quam nihil cum ageret, numquam minus solum esse, quam cum solus esset! Quis enim putare vere potest, plus egisse Dionysium tum, cum omnia moliendo eripuerit civibus suis libertatem, quam eius civem Archimedem, cum istam ipsam sphaeram, de qua modo dicebatur, nihil cum agere videretur, effecerit? quis autem, non magis solos esse, qui in foro turbaque, quicum colloqui libeat, non habeant, quam qui nullo arbitro vel secum ipsi loquantur, vel quasi doctissimorum hominum in concilio adsint, cum eorum inventis scriptisque se oblectent? Quis vero divitiorem quemquam putet, quam eum, cui nihil desit, quod quidem natura desideret? aut potentiorem, quam illum, qui omnia, quae expetat, consequatur? aut beatiorem, quam qui sit omni perturbatione animi liberatus? aut firmiore fortuna, quam qui ea possideat, quae secum, ut aiunt, vel e naufragio possit efferre? Quod autem imperium, qui magistratus, quod regnum potest esse praestantius, quam despicientem omnia humana et inferiora sapientia ducentem, nihil umquam nisi sempiter-

num et divinum animo volutare? cui persuasum sit, appellari ceteros homines esse solos eos *, qui essent politi propriis humanitatis artibus? ut mihi Platonis illud, seu quis dixit alius, perelegans esse videatur, quem cum ex altò ignotas ad terras tempestas et in desertum litus detulisset, timentibus ceteris propter ignorationem locorum, animadvertisse dicunt in arena geometricas formas quasdam esse descriptas; quas ut vidisset, exclamavisse, ut bono essent animo; videre enim se hominum vestigia: quae videlicet ille non ex agri consitura, quam cernebat, sed ex doctrinae indiciis interpretabatur. Quamobrem, Tubero, semper mihi et doctrina et eruditi homines et tua ista studia placuerunt.

Tum Laelius, Non audeo quidem, inquit, ad ista, Scipio, dicere; neque tam te aut Philum aut Manilium . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . in ipsius paterno genere fuit noster ille amicus, dignus huic ad imitandum,

Egregie cordatus homo, catus Aeliu' Sextus;

qui egregie cordatus et catus fuit et ab Ennio dictus est, non quod ea quaerebat, quae numquam inveniret, sed quod ea respondebat, quae eos, qui quaesissent, et cura et negotio solve-

rent; cuique contra Galli studia disputanti in ore semper erat illa de Iphigenia Achilles *:

Astrologorum signa in caelo quaesit; observat Iovis
Cum capra, aut nepa, aut exoritur nomen aliquod beluae.
Quod est ante pedes, nemo spectat; caeli scrutantur plagas.

Atque idem (multum enim illum audiebam et libenter,) Zethum illum Pacuvii nimis inimicum doctrinae esse dicebat: magis eum delectabat Neoptolemus Ennii, qui *se* ait *philosophari velle, sed paucis; nam omnino haud placere.* Quodsi studia Graecorum vos tanto opere delectant, sunt alia liberiora et transfusa latius, quae vel ad usum vitae, vel etiam ad ipsam rem publicam conferre possumus. Istae quidem artes, si modo aliquid, valent, ut paulum acuant et tamquam irritent ingenia puerorum, quo facilius possint maiora discere.

Tum Tubero, Non dissentio a te, Laeli: sed quaero, quae tu esse maiora intelligas? *Lael.* Dicam mehercule, et contemnar a te fortasse, cum tu ista caelestia de Scipione quaesieris, ego autem haec, quae videntur ante oculos, esse magis putem quaerenda. Quid enim mihi L. Pauli nepos, hoc avunculo, nobilissima in familia atque

in hac tam clara re publica natus, quaerit, quomodo duo soles visi sint, non quaerit, cur in una re publica duo senatus, et duo paene iam populi sint? Nam, ut videtis, mors Tiberii Gracchi, et iam ante tota illius ratio tribunatus divisit populum unum in duas partes, obtrectatores autem et invidi Scipionis, initiis factis a P. Crasso et Appio Claudio, tenent nihilo minus, illis mortuis, senatus alteram partem dissidentem a nobis auctore Metello et P. Mucio; neque hunc, qui unus potest, concitatis sociis et nomine Latino, foederibus violatis, triumviris seditiosissimis aliquid quotidie novi moventibus, bonis viris locupletibus perturbatis, his tam periculosis rebus subvenire patiuntur. Quamobrem, si me audietis, adolescentes, solem alterum ne metueritis: aut enim nullus esse potest; aut sit sane, ut visus est, modo ne sit molestus; aut scire istarum rerum nihil, aut, etiamsi maxime sciemus, nec meliores ob eam scientiam, nec beatiores esse possumus: senatum vero et populum ut unum habeamus, et fieri potest, et permolestum est, nisi fit, et secus esse scimus, et videmus, si id effectum sit, et melius nos esse victuros et beatius.

Tum Mucius, Quid esse igitur censes, Laeli, discendum nobis, ut istud efficere possimus ipsum, quod postulas? *Lael.* Eas artes, quae efficiant,

ut usui civitati simus: id enim esse praeclarissimum sapientiae munus, maximumque virtutis vel documentum vel officium puto. Quamobrem, ut hae feriae nobis ad utilissimos rei publicae sermones potissimum conferantur, Scipionem rogemus, ut explicet, quem existimet esse optimum statum civitatis; deinde alia quaeremus, quibus cognitis, spero, nos ad haec ipsa via perventuros, earumque rerum rationem, quae nunc instant, explicaturos.

Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum approbavissent . . . . . .

Nonnulla hic desunt.

. . . non solum ob eam causam fieri volui, quod erat aequum, de re publica potissimum principem rei publicae dicere; sed etiam quod memineram, persaepe te cum Panaetio disserere solitum coram Polybio, duobus Graecis peritissimis rerum civilium, multaque colligere ac docere, optimum longe statum civitatis esse eum, quem maiores nostri nobis reliquissent. Qua in disputatione quoniam tu paratior es, feceris, (ut etiam pro his dicam), si de re publica quid sentias explicaris, nobis gratum omnibus.

Tum ille, Non possum equidem dicere, me ulla in cogitatione acrius aut diligentius solere

versari, quam in ista ipsa, quae mihi, Laeli, a te proponitur. Etenim cum in suo quemque opere artificem, qui quidem excellat, nihil aliud cogitare, meditari, curare videam, nisi quo sit in illo genere melior, ego cum mihi sit unum opus hoc a parentibus maioribusque meis relictum, procuratio atque administratio rei publicae, non me inertiorem esse confitear, quam opificem quemquam, si minus in maxima arte, quam illi in minimis, operae consumpserim? Sed neque his contentus sum, quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines reliquerunt, neque ea, quae mihi videntur, anteferre illis audeo. Quamobrem peto a vobis, ut me sic audiatis, neque ut omnino expertem Graecarum rerum, neque ut eas nostris in hoc praesertim genere anteponentem, sed ut unum e togatis, patris diligentia non illiberaliter institutum, studioque discendi a pueritia incensum, usu tamen et domesticis praeceptis multo magis eruditum, quam litteris.

Hic Philus, Non hercule, inquit, Scipio, dubito, quin tibi ingenio praestiterit nemo, usu quidem in re publica rerum maximarum facile omnes viceris; quibus autem studiis semper fueris, tenemus. Quamobrem, si, ut dicis, animum quoque contulisti in istam rationem et

quasi artem, habeo maximam gratiam Laelio: spero enim multo uberiora fore, quae a te dicentur, quam illa, quae a Graecis nobis scripta sunt omnia. Tum ille, Permagnam tu quidem expectationem, quod onus est ei, qui magnis de rebus dicturus est, gravissimum, imponis orationi meae. Et Philus, Quamvis sit magna, tamen eam vinces, ut soles: neque enim est periculum, ne te de re publica disserentem deficiat oratio.

Hic Scipio, Faciam quod vultis, ut potero, et ingrediar in disputationem ea lege, qua credo omnibus in rebus disserendis utendum esse, si errorem velis tollere, ut eius rei, de qua quaeritur, si nomen quod sit conveniat, explicetur, quid declaretur eo nomine; quod si convenerit, tum demum decebit ingredi in sermonem: numquam enim quale sit illud, de quo disputabitur, intelligi poterit, nisi quid sit fuerit intellectum prius. Quare, quoniam de re publica quaerimus, hoc primum videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus. Cum approbavisset Laelius, Nec vero, inquit Africanus, ita disseram de re tam illustri tamque nota, ut ad illa elementa revolvar, quibus uti docti homines his in rebus solent, ut a prima congressione maris et feminae, deinde a progenie et cognatione ordiar, verbisque, quid sit et quot modis quidque dicatur, definiam saepius:

apud prudentes enim homines et in maxima re publica summa cum gloria belli domique versatos cum loquar, non committam, ut sit illustrior illa ipsa res, de qua disputem, quam oratio mea: nec enim hoc suscepi, ut tamquam magister persequerer omnia, neque hoc polliceor me effecturum, ut ne qua particula in hoc sermone praetermissa sit. Tum Laelius, Ego vero istud ipsum genus orationis, quod polliceris, expecto.

Est igitur, inquit Africanus, res publica res populi, populus autem non omnis hominum coetus, quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatus. Eius autem prima causa coeundi est non tam imbecillitas, quam naturalis quaedam hominum quasi congregatio: non est enim singulare, nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluentia . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . quaedam quasi semina, neque reliquarum virtutum, nec ipsius rei publicae reperiatur ulla instituta. Hi coetus igitur hac, de qua exposui causa instituti sedem primum certo loco domiciliorum causa constituerunt; quam cum locis manuque sepsissent, eiusmodi coniunctionem tectorum oppidum, vel urbem appellaverunt, delubris di-

stinctam spatiisque communibus. Omnis ergo populus, qui est talis coetus multitudinis, qualem exposui, omnis civitas, quae est constitutio populi, omnis res publica, quae, ut dixi, populi res est, consilio quodam regenda est, ut diuturna sit. Id autem consilium primum semper ad eam causam referendum est, quae causa genuit civitatem; deinde aut uni tribuendum est, aut delectis quibusdam, aut suscipiendum est multitudini atque omnibus. Quare, cum penes unum est omnium summa rerum, regem illum unum vocamus, et regnum eius rei publicae statum; cum autem est penes delectos, tum illa civitas optimatium arbitrio regi dicitur; illa autem est civitas popularis, (sic enim appellant,) in qua in populo sunt omnia. Atque horum trium generum quodvis, si teneat illud vinculum, quod primum homines inter se rei publicae societate devinxit, non perfectum illud quidem, neque mea sententia optimum, sed tolerabile, ita tamen, ut aliud alio possit esse praestantius. Nam vel rex aequus ac sapiens, vel delecti ac principes cives, vel ipse populus, quamquam id est minime probandum, tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus, posse videtur aliquo esse non incerto statu.

Sed et in regnis nimis expertes sunt ceteri communis iuris et consilii, et in optimatium do-

minatu vix particeps libertatis potest esse multitudo, cum omni consilio communi ac potestate careat; et cum omnia per populum geruntur, quamvis iustum atque moderatum, tamen ipsa aequabilitas est iniqua, cum habeat nullos gradus dignitatis. Itaque si Cyrus ille Perses iustissimus fuit sapientissimusque rex, tamen mihi populi res (ea enim est, ut dixi antea, publica,) non maxime expetenda fuisse illa videtur, cum regeretur unius nutu. Ac modo si Massilienses, nostri clientes, per delectos et principes cives summa iustitia reguntur, inest tamen in ea condicione populi similitudo quaedam servitutis. Si Athenienses quibusdam temporibus, sublato Areopago, nihil nisi populi scitis ac decretis agebant; quoniam distinctos dignitatis gradus non habebat, non tenebat ornatum suum civitas.

Atque hoc loquor de tribus his generibus rerum publicarum, non turbatis atque permixtis, sed suum statum tuentibus. Quae genera primum sunt in iis singula vitiis *, quae ante dixi; deinde habent perniciosa alia vitia: nullum est enim genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum. Nam illi regi, ut eum potissimum nominem, tolerabili, aut, si vultis, etiam amabili Cyro, subest ad immutandi animi licen-

tiam crudelissimus ille Phalaris, cuius in similitudinem dominatus unius proclivi cursu et facili delabitur. Illi autem Massiliensium paucorum et principum administrationi civitatis finitimus est qui fuit quodam tempore apud Athenienses triginta virorum consensus et factio. Iam Athenienſium populi potestatem omnium rerum ipsi, ne alios requiramus, ad furorem multitudinis licentiamque conversam pesti . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . teterrimus et ex hac vel optimatium, vel factiosa tyrannica illa *, vel regia, vel etiam persaepe popularis; itemque ex ea genus aliquod efflorescere ex illis, quae ante dixi, solet; mirique sunt orbes et quasi circuitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum: quos cum cognosse sapientis est, tum vero prospicere impendentes in gubernanda re publica, moderantem cursum atque in sua potestate retinentem, magni cuiusdam civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse censeo, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus.

Hic Laelius, Scio tibi ita placere, Africane: saepe enim ex te audivi. Sed tamen, nisi molestum est, ex tribus istis modis rerum publica-

rum velim scire quod optimum iudices. Nam vel profuerit aliquid ad cog . . . . . .

Deest nonnihil.

. . . et talis est quaeque res publica, qualis eius aut natura aut voluntas, qui illam regit. Itaque nulla alia in civitate, nisi in qua populi potestas summa est, ullum domicilium libertas habet: qua quidem certe nihil potest esse dulcius, et quae si aequa non est, ne libertas quidem est. Qui autem aequa potest esse, omitto dicere in regno, ubi ne obscura quidem est aut dubia servitus; sed in istis civitatibus, in quibus verbo sunt liberi omnes? Ferunt enim suffragia, mandant imperia, magistratus ambiuntur, rogantur; sed ea dant magis, quae, etiamsi nolint, danda sint, et quae ipsi non habent, unde alii petant: sunt enim expertes imperii, consilii publici, iudicii delectorum iudicum; quae familiarum vetustatibus aut pecuniis ponderantur. In libero autem populo, ut Rhodi, ut Athenis, nemo est civium, qui . . . . . .

Nonnulla hic desunt.

. . . cum in populo aliquis unus pluresve divitiores opulentioresque extitissent, tum ex eorum fastidio superbiam natam esse commemorant, cedentibus ignavis et imbecillis et arrogantiae

divitum succumbentibus. Si vero ius suum populi teneant, negant quicquam esse praestantius, liberius, beatius; quippe qui domini sint legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, capitis uniuscuiusque, pecuniae. Hanc unam rite rem publicam, id est rem populi, appellari putant. Itaque et a regum et a patrum dominatione solere in libertatem rem populi vindicari, non ex liberis populis reges requiri, aut potestatem atque opes optimatium. Et vero negant, oportere indomiti populi vitio genus hoc totum liberi populi repudiari: concordi populo, et omnia referente ad incolumitatem et ad libertatem suam, nihil esse immutabilius, nihil firmius; facillimam autem in ea re publica esse concordiam, in qua idem conducat omnibus: ex utilitatis varietatibus, cum aliis aliud expediat, nasci discordias. Itaque cum patres rerum potirentur, numquam constitisse civitatis statum. Multo iam id in regnis minus, quorum, ut ait Ennius, *nulla sancta societas, nec fides est.* Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? Si enim pecunias aequari non placet; si ingenia omnium paria esse non possunt: iura certe paria debent esse eorum inter se, qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim

civitas, nisi iuris societas? . . . . . .

Desunt plura.

. . . Ceteras vero res publicas ne appellandas quidem putant iis nominibus, quibus illae sese appellari velint. Cur enim regem appellem, Iovis optimi nomine, hominem dominandi cupidum aut imperii singularis, populo oppresso dominantem, non tyrannum potius? tam enim esse clemens tyrannus, quam rex importunus potest; ut hoc populorum intersit, utrum comi domino an aspero serviant: quin serviant, id quidem fieri non potest. Quo autem modo assequi poterat Lacedaemon illa tum, cum praestare putabatur disciplina rei publicae, ut bonis uteretur iustisque regibus, cum esset habendus rex, quicumque genere regio natus esset? Nam optimates quidem quis ferat, qui non populi concessu, sed suis comitiis hoc sibi nomen arrogaverunt? Qui enim iudicatur iste optimus doctrina, artibus, studiis? . . . . .

Desunt haud pauca.

. . . si fortuito id faciet, tam cito evertetur, quam navis, si e vectoribus sorte ductus ad gubernacula accesserit. Quod si liber populus deliget, quibus se committat, deligetque, si modo salvus esse vult, optimum quemque, certe in opti-

morum consiliis posita est civitatium salus; praesertim cum hoc natura tulerit, non solum ut summi virtute et animo praeessent imbecillioribus, sed ut hi etiam parere summis velint. Verum hunc optimum statum pravis hominum opinionibus eversum esse dicunt, qui ignoratione virtutis, quae cum in paucis est, tum in paucis iudicatur et cernitur, opulentos homines et copiosos, tum genere nobili natos esse optimos putant. Hoc errore vulgi cum rem publicam opes paucorum, non virtutes, tenere coeperunt, nomen illi principes optimatium mordicus tenent, re autem carent eo nomine. Nam divitiae, nomen, opes, vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo, dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis, quam illa, in qua opulentissimi optimi putantur. Virtute vero gubernante rem publicam quid potest esse praeclarius? cum is, qui imperat aliis, servit ipse nulli cupiditati; cum quas ad res cives instituit et vocat, eas omnes complexus est ipse, nec leges imponit populo, quibus ipse non pareat, sed suam vitam, ut legem, praefert suis civibus. Qui si unus satis omnia consequi posset, nihil opus esset pluribus; si universi videre optimum et in eo consentire possent, nemo delectos principes quaereret. Difficultas ineundi consilii rem

a rege ad plures, error et temeritas populorum a multitudine ad paucos transtulit. Sic inter infirmitatem unius temeritatemque multorum medium optimates possederunt locum; quo nihil potest esse moderatius: quibus rem publicam tuentibus, beatissimos esse populos necesse est, vacuos omni cura et cogitatione, aliis permisso otio suo, quibus id tuendum est, neque committendum, ut sua commoda populus negligi a principibus putet. Nam aequabilitas quidem iuris, quam amplexantur liberi populi, neque servari potest: ipsi enim populi, quamvis soluti effrenatique sint, praecipue multis multa tribuunt, et est in ipsis magnus delectus hominum et dignitatum, eaque, quae appellatur, aequabilitas iniquissima est. Cum enim par habetur honos summis et infimis, qui sint in omni populo necesse est, ipsa aequitas iniquissima sit: quod in iis civitatibus, quae ab optimis reguntur, accidere non potest. Haec fere, Laeli, et quaedam eiusdem generis ab iis, qui eam formam rei publicae maxime laudant, disputari solent.

Tum Laelius, Quid tu, inquit, Scipio? e tribus istis quid maxime probas? *Scip.* Recte quaeris, quid maxime e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se separatum probo, anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus.

Sed si unum ac simplex probandum . . . regium . . . bem . . . . . pr . . . . . in . . . . . hoc loco appellatur, occurrit nomen quasi patrium regis, ut ex se natis, ita consulentis suis civibus, et eos conservantis studiosius, quam . . . . gentis . . . . . tem . . . . . us . . . . . tibus . . . . . uuos sustentari unius optimi et summi viri diligentia. Adsunt optimates, qui se melius hoc idem facere profiteantur, plusque fore dicant in pluribus consilii, quam in uno, et eandem tamen aequitatem et fidem. Ecce autem maxima voce clamat populus, neque se uni, neque paucis velle parere; libertate nè feris quidem quicquam esse dulcius; hac omnes carere, sive regi sive optimatibus serviant. Ita caritate nos capiunt reges, consilio optimates, libertate populi, ut in comparando difficile ad eligendum sit, quid maxime velis. Credo, inquit: sed expediri quae restant vix poterunt, si hoc inchoatum reliqueris.

Scip. Imitabor ergo Aratum, qui magnis de rebus dicere exordiens a Iove incipiendum putat. *Lael.* Quo Iove? aut quid habet illius carminis simile haec oratio? Tantum, inquit, ut rite ab eo dicendi principia capiamus, quem unum omnium deorum et hominum regem esse, omnes indocti doctique consentiunt. Quid? inquit Laelius.

Et ille, Quid censes, nisi quod est ante oculos? Sive haec ad utilitatem vitae constituta sint a principibus rerum publicarum, ut rex putaretur unus esse in caelo, qui nutu, ut ait Homerus, totum Olympum converteret, idemque et rex et pater haberetur omnium; magna auctoritas est multique testes, si quidem omnes multos appellari placet, ita consensisse gentes, decretis videlicet principum, nihil esse rege melius, quoniam deos omnes censent unius regi numine: sive haec in errore imperitorum posita esse et fabularum similia didicimus; audiamus communes quasi doctores eruditorum hominum, qui tamquam oculis illa viderunt, quae nos vix audiendo cognoscimus. Quinam, inquit Laelius, isti sunt? Et ille, Qui natura omnium rerum pervestiganda senserunt omnem hunc mundum mente . . . . . .

Desunt haud pauca.

. . . Sed si vis, Laeli, dabo tibi testes, nec nimis antiquos, nec ullo modo barbaros. Istos, inquit, volo. *Scip.* Videsne igitur minus quadringentorum annorum esse hanc urbem, ut sine regibus sit? *Lael.* Vero minus. *Scip.* Quid ergo? haec quadringentorum annorum aetas, ut urbis et civitatis, num valde longa est? Ista vero, inquit, adulta, vix. *Scip.* Ergo his annis qua-

dringentis Romae rex erat? *Lael.* Et superbus quidem. *Scip.* Quid supra? *Lael.* Iustissimus, et deinceps retro usque ad Romulum, qui ab hoc tempore anno sexcentesimo rex erat. *Scip.* Ergo ne iste quidem pervetus? *Lael.* Minime, ac prope senescente iam Graecia. Cedo, num, Scipio, barbarorum Romulus rex fuit? *Lael.* Sicut Graeci dicunt, omnes aut Graios esse aut barbaros; vereor ne barbarorum rex fuerit; sin id nomen moribus dandum est, non linguis, non Graecos minus barbaros, quam Romanos puto. Et Scipio, Atqui ad hoc, de quo agitur, non quaerimus gentem, ingenia quaerimus. Si enim et prudentes homines et non veteres reges habere voluerunt, utor neque perantiquis, neque inhumanis ac feris testibus.

Tum Laelius, Video te, Scipio, testimoniis satis instructum: sed apud me, ut apud bonum iudicem, argumenta plus quam testes valent. Tum Scipio, Utere igitur argumento, Laeli, tute ipse sensus tui. Cuius, inquit ille, sensus? *Scip.* Si quando, si forte, tibi visus es irasci alicui. *Lael.* Ego vero saepius, quam vellem. *Scip.* Quid? tum, cum tu es iratus, permittis illi iracundiae dominatum animi tui? Non mehercule, inquit; sed imitor Archytam illum Tarentinum, qui cum ad villam venisset et omnia aliter offen-

disset ac iusserat, tete infelicem, inquit villico, quem necassem iam verberibus, nisi iratus essem. Optime, inquit Scipio. Ergo Archytas iracundiam, videlicet dissidentem a ratione, seditionem quandam animi ducebat, et eam consilio sedari volebat. Adde avaritiam, adde imperii, adde gloriae cupiditatem, adde libidines; et illud vide, si in animis hominum regale imperium sit, unius fore dominatum, consilii scilicet, (ea est enim animi pars optima,) consilio autem dominante, nullum esse libidinibus, nullum irae, nullum temeritati locum. Sic, inquit, est. *Scip.* Probas igitur animum ita affectum? Nihil vero, inquit, magis. *Scip.* Ergo non profecto probares, si, consilio pulso, libidines, quae sunt innumerabiles, iracundiaeve tenerent omnia? *Lael.* Ego vero nihil isto animo, nihil ita animato homine miserius ducerem. *Scip.* Sub regno igitur tibi esse placet omnes animi partes, et eas regi consilio? *Lael.* Mihi vero sic placet. *Scip.* Cur igitur dubitas, quid de re publica sentias? in qua, si in plures translata res sit, intelligi iam licet, nullum fore, quod praesit, imperium; quod quidem, nisi unum sit, esse nullum potest.

Tum Laelius, Quid quaeso interest inter unum et plures, si iustitia est in pluribus? Et Scipio, Quoniam testibus meis intellexi, Laeli, te non

valde moveri, non desinam te uti teste, ut hoc, quod dico, probem. Me, inquit ille, quonam modo? *Scip.* Quia animum adverti, nuper cum essemus in Formiano, te familiae valde interdicere, ut uni dicto audiens esset. *Lael.* Quippe villico. *Scip.* Quid domi? pluresne praesunt negotiis tuis? Immo vero unus, inquit. *Scip.* Quid? totam domum num quis alter, praeter te, regit? *Lael.* Minime vero. *Scip.* Quin tu igitur concedis, item in re publica singulorum dominatus, si modo iusti sint, esse optimos? Adducor, inquit, propemodum, ut assentiar. Et Scipio, Tum magis assentiare, Laeli, si, ut omittam similitudines, uni gubernatori, uni medico, si digni modo sint iis artibus, rectius esse, alteri navem committere, aegrum alteri, quam multis, ad maiora pervenero. *Lael.* Quaenam ista sunt? *Scip.* Quid? tu non vides, unius importunitate et superbia Tarquinii nomen huic populo in odium venisse regium? Video vero, inquit. *Scip.* Ergo etiam illud vides, de quo progrediente oratione futura * me dicturum puto, Tarquinio exacto, mira quadam exultasse populum insolentia libertatis; tum electi in exilium innocentes, tum bona direpta multorum, tum annui consules, tum demissi populo fasces, tum provocationes omnium rerum, tum secessio plebis, tum prorsus ita acta pleraque, ut in populo

essent omnia. Est, inquit, ut dicis. Est vero, inquit Scipio, in pace et otio: licet enim lascivire, dum nihil metuas, ut in navi, ac saepe etiam in morbo levi. Sed ut ille, qui navigat, cum subito mare coepit horrescere, et ille aeger, ingravescente morbo, unius opem implorat, sic noster populus in pace et domi imperat et ipsis magistratibus minatur, recusat, appellat, provocat; in bello sic paret, ut regi: valet enim salus plus quam libido. Gravioribus vero bellis, etiam sine collega omne imperium nostri penes singulos esse voluerunt, quorum ipsum nomen vim suae potestatis indicat. Nam dictator quidem ab eo appellatur, quia dicitur; sed in nostris libris vides eum, Laeli, magistrum populi appellari. Video, inquit. Et Scipio, Sapienter igitur illi veteres . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . iusto quidem rege cum est populus orbatus, sicut ait Ennius, post optimi regis obitum

Pectora dia tenet desiderium; simul inter
Sese sic memorant: o Romule, Romule die,
Qualem te patriae custodem di genuerunt!
O pater! o genitor! o sanguen dis oriundum!

Non heros, nec dominos appellabant eos, quibus iuste paruerunt, denique ne reges quidem; sed

patriae custodes, sed patres et deos. Nec sine causa: quid enim adiungunt?

Tu produxisti nos intra luminis oras.

Vitam, honorem, decus sibi datum esse iustitia regis existimabant. Mansisset eadem voluntas in eorum posteris, si regum similitudo permansisset: sed vides, unius iniustitia concidisse genus illud totum rei publicae. Video vero, inquit, et studeo cursus istos mutationum non magis in nostra, quam in omni re publica noscere. Et Scipio, Est omnino, cum de illo genere rei publicae, quod maxime probo, quae sentio, dixero, accuratius mihi dicendum de commutationibus rerum publicarum, etsi minime facile eas in ea re publica futuras puto. Sed huius regiae prima et certissima est illa mutatio. Cum rex iniustus esse coeperit, perit illud illico genus, et est idem ille tyrannus, deterrimum genus et finitimum optimo: quem si optimates oppresserunt, quod ferme evenit, habet statum res publica de tribus secundarium; est enim quasi regium, id est patrium consilium populo bene consulentium principum. Sin per se populus interfecit aut eiecit tyrannum, et moderatur, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur, tuerique vult per se constitutam rem publicam. Si quando aut regi iusto vim populus attulerit, regnove eum spo-

liarit, aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium sanguinem gustavit, ac totam rem publicam substravit libidini suae, cave putes, aut mare ullum, aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam insolentia multitudinem. Tum fit illud, quod apud Platonem est luculente dictum, si modo id exprimere Latine potuero; nam difficile factu est: sed conabor tamen. Cum enim, inquit, inexplebiles populi fauces exaruerunt libertatis siti, malisque usus ille ministris non modice temperatam, sed nimis meracam libertatem sitiens hauserit, tum magistratus et principes, nisi valde lenes et remissi sint, et large sibi libertatem ministrent, insequitur, insimulat, arguit, praepotentes, reges, tyrannos vocat. Puto enim, tibi haec esse nota. Vero mihi, inquit ille, notissima. *Scip.* Ergo illa sequuntur, eos, qui pareant principibus, agitari ab eo populo, et servos voluntarios appellari; eos autem, qui in magistratu privatorum similes esse velint, eosque privatos, qui efficiant, ne quid inter privatum et magistratum differat, ferunt laudibus et mactant honoribus, ut necesse sit, in eiusmodi re publica plena libertatis esse omnia; ut et privata domus omnis vacet dominatione, et hoc malum usque ad bestias perveniat; denique, ut pater filium metuat, filius patrem negligat, absit

omnis pudor, ut plane liberi sint; nihil intersit, civis sit an peregrinus; magister ut discipulos metuat et iis blandiatur, spernantque discipuli magistros; adolescentes ut senum sibi pondus assumant, senes autem ad ludum adolescentium descendant, ne sint iis odiosi et graves: ex quo fit, ut etiam servi se liberius gerant, uxores eodem iure sint, quo viri; quin tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique, liberi sint et sic incurrant, ut iis de via decedendum sit. Ergo ex hac infinita, inquit, licentia haec summa cogitur, ut ita fastidiosae mollesque mentes evadant civium, ut, si minima vis adhibeatur imperii, irascantur et perferre nequeant: ex quo leges quoque incipiunt negligere, ut plane sine ullo domino sint.

Tum Laelius, Prorsus, inquit, expressa a te, quae dicta sunt ab illo. *Scip.* Atque, ut iam ad sermonis mei morem revertar, ex hac nimia licentia, quam illi solam libertatem putant, ait ille, ut e stirpe quadam, existere et quasi nasci tyrannum. Nam, ut ex nimia potentia principum oritur interitus principum, sic hunc nimis liberum populum libertas ipsa servitute afficit. Sic omnia nimia, cum vel in tempestate, vel in agris, vel in corporibus laetiora fuerunt, in contraria fere convertuntur, maximeque in rebus publicis evenit; nimiaque illa libertas et populis

et privatis in nimiam servitutem cadit. Itaque ex hac maxima libertate tyrannus gignitur, et illa iniustissima et durissima servitus. Ex hoc enim populo indomito, vel potius immani, deligitur aliquis plerumque dux contra illos principes afflictos iam et depulsos loco, audax, impurus, consectans proterve bene saepe de re publica meritos, populo gratificans et aliena et sua: cui quia privato sunt oppositi timores, dantur imperia, et ea continuantur; praesidiis etiam, ut Athenis Pisistratus, sepiuntur; postremo a quibus producti sunt, existunt eorum ipsorum tyranni: quos si boni oppresserunt, ut saepe fit, recreatur civitas; sin audaces, fit illa factio, genus aliud tyrannorum, eademque oritur etiam ex illo saepe optimatium praeclaro statu, cum ipsos principes aliqua pravitas de via deflexit. Sic tanquam pilam rapiunt inter se rei publicae statum tyranni ab regibus, ab iis autem principes aut populi; a quibus aut factiones aut tyranni: nec diutius unquam tenetur idem rei publicae modus.

Quod ita cum sit, e tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium; regio autem ipsi praestabit id, quod erit aequatum et temperatum ex tribus optimis rerum publicarum modis. Placet enim, esse quiddam in re publica

praestans et regale; esse aliud auctoritate principum partum ac tributum *; esse quasdam res servatas iudicio voluntatique multitudinis. Haec constitutio primum habet aequabilitatem quandam magnam, quia carere diutius vix possunt liberi; deinde firmitudinem. Quod et illa prima facile in contraria vitia convertuntur, ut existat ex rege dominus, ex optimatibus factio, ex populo turba et confusio, quodque ipsa genera generibus saepe commutantur novis, hoc in hac iuncta moderateque permixta conformatione rei publicae non ferme sine magnis principum vitiis evenit. Non est enim causa conversionis, ubi in suo quisque est gradu firmiter collocatus, et non subest, quo praecipitet ac decidat.

Sed vereor, Laeli, vosque homines amicissimi ac prudentissimi, ne, si diutius in hoc genere verser, quasi praecipientis cuiusdam et docentis, et non vobiscum simul considerantis, esse videatur oratio mea. Quamobrem ingrediar in ea, quae nota sunt omnibus, quaesita autem a nobis iam diu. Sic enim decerno, sic sentio, sic affirmo, nullam omnium rerum publicarum aut constitutione aut descriptione aut disciplina conferendam esse cum ea, quam patres nostri nobis, acceptam iam inde a maioribus, reliquerunt. Quam, si placet, quoniam ea, quae tenebatis ipsi, etiam

ex me audire voluistis, simul et qualis sit, et optimam esse ostendam, expositaque ad exemplum nostra re publica, accommodabo ad eam, si potero, omnem illam orationem, quae est mihi habenda de optimo civitatis statu. Quod si tenere et consequi potuero, cumulate munus hoc, cui me Laelius praeposuit, ut opinio mea fert, effecero.

Tum Laelius, Tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum quidem unius munus. Quis enim te potius aut de maiorum dixerit institutis, cum sis clarissimis ipse maioribus, aut de optimo statu civitatis? quem si habemus, etsi ne nunc quidem, tum vero quis te possit esse florentior? aut de consiliis in posterum providendis? cum tu, duobus huius urbis terroribus depulsis, in omne tempus prospexeris.

LIBRI I DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

E NONIO ET AUGUSTINO.

Nonius in voc. *antiquus.* Sed quoniam plura beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam qui creaverit, maior ei profecto, quam parenti, debetur gratia.

Idem *cap. de doctorum indag.* Nec tantum Carthago habuisset opum sexcentos fere annos, sine consiliis et disciplina.

Idem voc. *cognoscere.* Cognoscere mehercule, inquit, consuetudinem istam et studium sermonis.

Idem voc. *cituma* et v. *deductum.* Quare, si placet, deduo orationem tuam de caelo ad haec cituma.

Augustin. Epist. CXXXVIII, 10. Brevi multitudo, dispersa atque vaga, concordia civitas facta erat.

M. TULLI CICERONIS

DE REPUBLICA

LIBER II.

Hic cum omnes flagrarent cupiditate audiendi, ingressus est sic loqui Scipio.

Catonis hoc senis est, quem, ut scitis, unice dilexi, maximeque sum admiratus, cuique *vel* patris utriusque iudicio, vel etiam meo studio me totum ab adolescentia dedidi; cuius me numquam satiare potuit oratio: tantus erat in homine usus rei publicae, quam et domi et militiae tum optime, tum etiam diutissime gesserat, et modus in dicendo, et gravitate mixtus lepos, et summum vel discendi studium vel docendi, et orationi vita admodum congruens. Is dicere solebat, ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere, qui suam quisque rem publicam constituissent legibus atque institutis suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycurgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum

Theseus, tum Draco, tum Solo, tum Clisthenes, tum multi alii, postremo exsanguem iam et iacentem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius; nostra autem res publica non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut, quem res nulla fugeret, quisquam aliquando fuisset; neque cuncta ingenia collata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate. Quamobrem, ut ille solebat, ita nunc mea repetet oratio populi *originem:* libenter enim etiam verbo utor Catonis. Facilius autem quod est propositum consequar, si nostram rem publicam vobis et nascentem et crescentem et adultam, et iam firmam atque robustam ostendero, quam si mihi aliquam, ut apud Platonem Socrates, ipse finxero.

Hoc cum omnes approbavissent, Quod habemus igitur institutae rei publicae tam clarum ac tam omnibus notum exordium, quam huius urbis condendae principium, profectum a Romulo? Qui patre Marte natus, (concedamus enim famae hominum, praesertim non inveteratae solum, sed etiam sapienter a maioribus proditae, bene meriti de rebus communibus, ut genere

etiam putarentur, non solum esse ingenio divino;) is igitur, ut natus sit cum Remo fratre, dicitur ab Amulio, rege Albano, ob labefactandi regni timorem ad Tiberim exponi iussus esse: quo in loco cum esset silvestris belluae sustentatus uberibus, pastoresque eum sustulissent, et in agresti cultu laboreque aluissent, perhibetur, ut adoleverit, et corporis viribus et animi ferocitate tantum ceteris praestitisse, ut omnes, qui tum eos agros, ubi hodie est haec urbs, incolebant, aequo animo illi libenterque parerent. Quorum copiis cum se ducem praebuisset, ut iam a fabulis ad facta veniamus, oppressisse Longam Albam, validam urbem et potentem temporibus illis, Amuliumque regem interemisse fertur.

Qua gloria parta, urbem auspicato condere, et firmare dicitur primum cogitavisse rem publicam. Urbi autem locum, quod est ei, qui diuturnam rem publicam serere conatur, diligentissime providendum, incredibili opportunitate delegit: neque enim ad mare admovit, quod ei fuit illa manu copiisque facillimum, ut in agrum Rutulorum Aboriginumve procederet, aut in ostio Tiberino, quem in locum multis post annis, rex Ancus coloniam deduxit, urbem ipse conderet; sed hoc vir excellenti providentia sensit ac vidit, non esse opportunissimos situs maritimos urbibus

iis, quae ad spem diuturnitatis conderentur atque imperii. Primum, quod essent urbes maritimae non solum multis periculis oppositae, sed etiam caecis. Nam terra continens adventus hostium non modo expectatos, sed etiam repentinos multis indiciis et quasi fragore quodam et sonitu ipso ante denuntiat; neque verò quisquam potest hostis advolare terra, quin eum non modo esse, sed etiam, quis et unde sit, scire possimus. Maritimus vero ille et navalis hostis ante adesse potest, quam quisquam venturum esse suspicari queat; nec vero cum venit, prae se fert, aut quis sit, aut unde veniat, aut etiam quid velit; denique ne nota quidem ulla, pacatus an hostis sit, discerni ac iudicari potest. Est autem maritimis urbibus etiam quaedam corruptela ac demutatio morum: admiscentur enim novis sermonibus ac disciplinis, et importantur non merces solum adventiciae, sed etiam mores; ut nihil possit in patriis institutis manere integrum. Iam qui incolunt eas urbes, non haerent in suis sedibus, sed volucri semper spe et cogitatione rapiuntur a domo longius; atque etiam cum manent corpore, animo tamen excurrunt et vagantur. Nec vero ulla res magis labefactatam diu et Carthaginem et Corinthum pervertit aliquando, quam hic error ac dissipatio civium, quod mercandi

cupiditate et navigandi et agrorum et armorum cultum reliquerant. Multa etiam ad luxuriam invitamenta perniciosa civitatibus suppeditantur mari, quae vel capiuntur, vel importantur; atque habet etiam amoenitas ipsa vel sumptuosas vel desidiosas illecebras multas cupiditatum. Et quod de Corintho dixi, id haud scio an liceat de cuncta Graecia verissime dicere. Nam et ipsa Peloponnesus fere tota in mari est; nec praeter Phliuntios ulli sunt, quorum agri non contingant mare; et extra Peloponnesum Aenianes et Dores et Dolopes soli absunt a mari. Quid dicam insulas Graeciae? quae fluctibus cinctae natant paene ipsae simul cum civitatium institutis et moribus. Atque haec quidem, ut supra dixi, veteris sunt Graeciae. Coloniarum vero quae est deducta a Graiis in Asiam, Thraciam, Italiam, Siciliam, Africam, praeter unam Magnesiam, quam unda non alluat? Ita barbarorum agris quasi attexta quaedam videtur ora esse Graeciae. Nam e barbaris quidem ipsis nulli erant antea maritimi, praeter Etruscos et Poenos; alteri mercandi causa, latrocinandi alteri. Quae causa perspicua est malorum commutationumque Graeciae, propter ea vitia maritimarum urbium, quae ante paulo perbreviter attigi. Sed tamen in his vitiis inest illa magna commoditas, et quod ubique gen-

tium est ut ad eam urbem, quam incolas, possit adnare, et rursus ut id, quod agri efferant sui, quascumque velint in terras portare possint ac mittere.

Qui potuit igitur divinius et utilitates complecti maritimas Romulus et vitia vitare, quam quod urbem perennis amnis et aequabilis et in mare late influentis posuit in ripa, quo posset urbs et accipere ex mari quo egeret, et reddere quo redundaret, eodemque ut flumine res ad victum cultumque maxime necessarias non solum ab mari subveheret, sed etiam invectas acciperet ex terra? ut mihi iam tum divinasse ille videatur, hanc urbem sedem aliquando et domum summo esse imperio praebituram. Nam hanc rerum tantam potentiam non ferme facilius * ulla in parte Italiae posita urbs tenere potuisset. Urbis autem ipsius nativa praesidia quis est tam negligens, qui non habeat animo notata planeque cognita? cuius is est tractus ductusque muri, cum Romuli, tum etiam reliquorum regum, sapientia definitus ex omni parte arduis praeruptisque montibus, ut unus aditus, qui esset inter Esquilinum Quirinalemque montem, maximo aggere obiecto, fossa cingeretur vastissima, atque ita munita arx circumiectu arduo et quasi circumciso saxo niteretur, ut etiam in illa tempestate horribili Gallici

adventus, inopinatis atque intacta permanserit. Locumque delegit et fontibus abundantem, et in regione pestilenti salubrem: colles enim sunt, qui cum perflantur ipsi, tum afferunt umbram vallibus.

Atque haec quidem perceleriter confecit: nam et urbem constituit, quam e suo nomine, Romam iussit nominari, et ad firmandam novam civitatem novum quoddam et subagreste consilium, sed ad muniendas opes regni ac populi, sui, magni hominis et iam tum longe providentis, secutus est, cum Sabinas honesto ortas loco virgines, quae Romam ludorum gratia venissent, quos tum primum anniversarios in circo facere instituisset, Consualibus rapi iussit, easque in familiarum amplissimarum matrimoniis collocavit. Qua ex causa cum bellum Romanis Sabini intulissent, proeliique certamen varium atque anceps fuisset, cum T. Tatio, rege Sabinorum, foedus icit, matronis ipsis, quae raptae erant, orantibus: quo foedere et Sabinos in civitatem adscivit, sacris communicatis, et regnum suum cum illorum rege sociavit.

Post interitum autem Tatii, cum ad eum dominatus omnis recidisset, quamquam cum Tatio in regium consilium delegerat principes, qui appellati sunt propter caritatem patres, populumque

et suo et Tatii nomine et Lucumonis, qui Romuli socius in Sabino proelio occiderat, in tribus tres curiasque triginta descripserat, quas curias earum nominibus nuncupavit, quae ex Sabinis virgines raptae, postea fuerant oratrices pacis et foederis; sed quamquam ea Tatio sic erant descripta vivo, tamen, eo interfecto, multo etiam magis Romulus patrum auctoritate consilioque regnavit.

Quo facto primum vidit iudicavitque idem, quod Spartae Lycurgus paulo ante viderat, singulari imperio et potestate regia tum melius gubernari et regi civitates, si esset optimi cuiusque ad illam vim dominationis adiuncta auctoritas. Itaque hoc consilio et quasi senatu fultus et munitus, et bella cum finitimis felicissime multa gessit, et cum ipse nihil ex praeda domum suam reportaret, locupletare cives non destitit. Tunc, id quod retinemus hodie magna cum salute rei publicae, auspiciis plurimum obsecutus est Romulus. Nam et ipse, quod principium rei publicae fuit, urbem condidit auspicato, et omnibus publicis rebus instituendis, qui sibi essent in auspiciis ex singulis tribubus singulos cooptavit augures; et habuit plebem in clientelas principum descriptam, (quod quantae fuerit utilitati, post videro,) multaeque dictione ovium et boum,

quod tum erat res in pecore et locorum possessionibus, ex quo pecuniosi et locupletes vocabantur, non vi et suppliciis coercebat.

Ac Romulus cum septem et triginta regnavisset annos, et haec egregia duo firmamenta rei publicae peperisset, auspicia et senatum, tantum est consecutus, ut, cum subito sole obscurato non comparuisset, deorum in numero collocatus putaretur: quam opinionem nemo umquam mortalis assequi potuit sine eximia virtutis gloria. Atque hoc eo magis est in Romulo admirandum, quod ceteri, qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum saeculis fuerunt, ut fingendi proclivis esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur, Romuli autem aetatem, minus his sexcentis annis, iam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato, fuisse cernimus. Nam si, id quod Graecorum investigatur annalibus, Roma condita est secundo anno Olympiadis septimae, in id saeculum Romuli cecidit aetas, cum iam plena Graecia poetarum et musicorum esset, minorque fabulis, nisi de veteribus rebus, haberetur fides. Nam centum et octo annis, postquam Lycurgus leges scribere instituit, prima posita est Olympias, quam quidam, nominis errore, ab eodem Lycurgo con-

stitutam putant. Homerum autem, qui minimum dicunt, Lycurgi aetati triginta annis antetponunt fere: ex quo intelligi potest, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum; ut, iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis, ad fingendum vix quisquam esset locus. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnumquam incondite; haec aetas autem iam exculta, praesertim eludens omne, quod fieri non potest, respuit . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . us ne . . . . : us ut di . . . . unt quidam . x filia, quo . . . . . ille mor . . . . . odem . . . . no na . . . . . moni . . . . . mpia . . . . xta et quin . . . . esima . . . . . acilius . . . . . legi pos . . . . . m de Ro . . li immortalitate creditum, cum iam inveterata vita hominum ac tractata esset et cognita. Sed profecto tanta fuit in eo vis ingenii atque virtutis, ut id de Romulo Proculo Iulio, homini agresti, crederetur, quod multis iam ante saeculis nullo alio de mortali homines credidissent: qui impulsu patrum, quo illi a se invidiam interitus Romuli pellerent, in concione dixisse fertur, a se visum esse in eo colle Romulum, qui nunc Quirinalis vocatur; eum sibi mandasse, ut populum rogaret, ut sibi eo in

colle delubrum fieret; se deum esse et Quirinum vocari.

Videtisne igitur, unius viri consilio non solum ortum novum populum, neque ut in cunabulis vagientem relictum, sed adultum iam et paene puberem? Tum Laelius, Nos vero videmus, et te quidem ingressum ratione ad disputandum nova, quae nusquam est in Graecorum libris. Nam princeps ille, quo nemo in scribendo praestantior fuit, aream sibi sumpsit, in qua civitatem exstrueret, arbitratu suo, praeclaram illam quidem fortasse, sed a vita hominum abhorrentem et moribus. Reliqui disseruerunt, sine ullo certo exemplari formaque rei publicae, de generibus et de rationibus civitatum. Tu mihi videris utrumque facturus: es enim ita ingressus, ut, quae ipse reperias, tribuere aliis malis, quam, ut facit apud Platonem Socrates, ipse fingere, et illa de urbis situ revoces ad rationem, quae a Romulo casu aut necessitate facta sunt, et disputes non vaganti oratione, sed defixa in una re publica. Quare perge, ut instituisti: prospicere enim iam videor te reliquos reges persequentem, quasi perfectam rem publicam.

Ergo, inquit Scipio, cum ille Romuli senatus, qui constabat ex optimatibus, quibus ipse rex tantum tribuisset, ut eos patres vellet nomi-

nari, patriciosque eorum liberos, tentaret post Romuli excessum, ut ipse gereret sine rege rem publicam, populus id non tulit, desideratoque Romuli postea regem flagitare non destitit, cum prudenter illi principes novam et inauditam ceteris gentibus interregni ineundi rationem excogitaverunt, ut, quoad certus rex declaratus esset, nec sine rege civitas, nec diuturno rege esset uno, nec committeretur, ut quisquam, inveterata potestate, aut ad deponendum imperium tardior esset, aut ad obtinendum munitior. Quo quidem tempore novus ille populus vidit, tamen id, quod fugit Lacedaemonium Lycurgum, qui regem non deligendum duxit, si modo hoc in Lycurgi potestate potuit esse, sed habendum, qualiscumque is foret, qui modo esset Herculis stirpe generatus. Nostri illi, etiam tum agrestes, viderunt, virtutem et sapientiam regalem, non progeniem quaeri oportere. Quibus cum esse praestantem Numam Pompilium fama ferret, praetermissis suis civibus, regem alienigenam, patribus auctoribus, sibi ipse populus adscivit; eumque ad regnandum, Sabinum hominem, Romam Curibus accivit. Qui ut huc venit, quamquam populus curiatis eum comitiis regem esse iusserat, tamen ipse de suo imperio curiatam legem tulit; hominesque Romanos instituto Romuli bellicis studiis ut vidit

incensos, existimavit, eos paulum ab illa consuetudine esse revocandos.

Ac primum agros, quos bello Romulus ceperat, divisit viritim civibus, docuitque, sine depopulatione atque praeda posse eos colendis agris abundare commodis omnibus, amoremque eis otii et pacis iniecit, in quibus facillime iustitia et fides convalescit, et quorum patrocinio maxime cultus agrorum perceptioque frugum defenditur. Idemque Pompilius et auspiciis maioribus inventis ad pristinum numerum duo augures addidit, et sacris e principum numero pontifices quinque praefecit, et animos, propositis legibus his, quas in monumentis habemus, ardentes consuetudine et cupiditate bellandi religionum caerimoniis mitigavit, adiunxitque praeterea Flamines, Salios, virginesque Vestales; omnesque partes religionis statuit sanctissime. Sacrorum autem ipsorum diligentiam difficilem, apparatum perfacilem esse voluit: nam quae perdiscenda, quaeque observanda essent, multa constituit, sed ea sine impensa. Sic religionibus colendis operam addidit, sumptum removit; idemque mercatus, ludos, omnesque convenitundi causas et celebritates invenit. Quibus rebus institutis, ad humanitatem atque mansuetudinem revocavit animos hominum, studiis bellandi iam immanes ac feros. Sic ille cum

undequadraginta annos summa in pace concordiaque regnavisset, (sequamur enim potissimum Polybium nostrum, quo nemo fuit in exquirendis temporibus diligentior,) excessit e vita, duabus praeclarissimis ad diuturnitatem rei publicae rebus confirmatis, religione atque clementia.

Quae cum Scipio dixisset, Verene, inquit Manilius, hoc memoriae proditum sit, Africane, regem istum Numam Pythagorae ipsius discipulum, an certe Pythagoreum fuisse? saepe enim hoc de maioribus natu audivimus, et ita intelligimus vulgo existimari; neque vero satis id annalium publicorum auctoritate declaratum videmus. Tum Scipio, Falsum est, Manili, inquit, id totum, neque solum fictum, sed etiam imperite absurdeque fictum: ea sunt enim demum non ferenda in mendacio, quae non solum facta esse, sed ne fieri quidem potuisse cernimus. Nam, quartum iam annum regnante Lucio Tarquinio Superbo, Sybarim et Crotoniem, et in eas Italiae partes Pythagoras venisse reperitur. Olympias enim secunda et sexagesima eadem Superbi regni initium et Pythagorae declarat adventum. Ex quo intelligi, regiis annis dinumeratis, potest, anno fere centesimo et quadragesimo post mortem Numae primum Italiam Pythagoram attigisse; neque hoc inter eos, qui diligentissime persecuti

sunt temporum annales, ulla est unquam in dubitatione versatum. Dii immortales, inquit Manilius, quantus iste est hominum et quam inveteratus error! Ac tamen facile patior, non esse nos transmarinis, nec importatis artibus eruditos, sed genuinis domesticisque virtutibus. Atqui multo id facilius cognosces, inquit Africanus, si progredientem rem publicam atque in optimum statum naturali quodam itinere et cursu venientem videris; quin hoc ipso sapientiam maiorum natu esse laudandam, quod multa intelliges, etiam aliunde sumpta, meliora apud nos multo esse facta, quam ibi fuissent, unde huc translata essent, atque ubi primum extitissent; intelligesque, non fortuito populum Romanum, sed consilio et disciplina confirmatum esse, nec tamen adversante fortuna.

Mortuo rege Pompilio, Tullum Hostilium populus regem, interrege rogante, comitiis curiatis creavit; isque de imperio suo, exemplo Pompilii, populum consuluit curiatim. Cuius excellens in re militari gloria, magnaeque extiterunt res bellicae; fecitque idem et sepsit de manubiis comitium et curiam, constituitque ius, quo bella indicerentur; quod per se iustissime inventum, sanxit fetiali religione, ut omne bellum, quod denuntiatum indictumque non esset, id iniustum

esse atque impium iudicaretur. Et, ut advertatis animum, quam sapienter iam reges hoc nostri viderint, tribuenda quaedam esse populo, (multa enim nobis de eo genere dicenda sunt,) ne insignibus quidem regiis Tullus, nisi iussu populi, est ausus uti. Nam, ut sibi duodecim lictores cum fascibus anteire liceret . . . . . .

Deest nonnihil.

. . . neque enim serpit, sed volat in optimum statum instituta tuo sermone res publica. *Scip.* Post eum Numae Pompilii nepos ex filia rex a populo est Ancus Marcius constitutus; idemque de imperio suo legem curiatam tulit. Qui cum Latinos bello devicisset, adscivit eos in civitatem. Atque idem Aventinum et Caelium montem adiunxit urbi, quosque agros ceperat, divisit; et silvas maritimas omnes publicavit, quas ceperat, et ad ostium Tiberis urbem condidit, colonisque firmavit. Atque ita cum tres et viginti regnavisset annos, est mortuus. Tum Laelius, Laudandus etiam iste rex: sed obscura est historia Romana, si quidem istius regis matrem habemus, ignoramus patrem. Ita est, inquit: sed temporum illorum tantum fere regum illustrata sunt nomina.

Sed hoc loco primum videtur insitiva qua-

dam disciplina doctior facta esse civitas. Influxit enim non tenuis quidam e Graecia rivulus in hanc urbem, sed abundantissimus amnis illarum disciplinarum et artium. Fuisse enim quendam ferunt Demaratum, Corinthium, et honore et auctoritate et fortunis facile civitatis suae principem; qui cum Corinthiorum tyrannum, Cypselum, ferre non potuisset, fugisse cum magna pecunia dicitur, ac se contulisse Tarquinios, in urbem Etruriae florentissimam; cumque audiret, dominationem Cypseli confirmari, defugit patriam vir liber ac fortis, et adscitus est civis a Tarquiniensibus, atque in ea civitate domicilium et sedes collocavit: ubi cum de matrefamilias Tarquiniensi duo filios procreavisset, omnibus eos artibus ad Graecorum disciplinam erudiit . . . . . .

Per pauca hic desunt. . .

. . . facile in civitatem receptus esset, propter humanitatem atque doctrinam Anco regi familiaris est factus, usque eo, ut consiliorum omnium particeps, et socius paene regni putaretur. Erat in eo praeterea summa comitas, summa in omnes cives opis, auxilii, defensionis, largiendi etiam, benignitas. Itaque, mortuo Marcio, cunctis populi suffragiis rex est creatus L. Tarquinius: sic enim suum nomen ex Graeco nomine inflexerat,

ut in omni genere huius populi consuetudinem videretur imitatus. Isque, ut de suo imperio legem tulit, principio duplicavit illum pristinum patrum numerum, et antiquos patres maiorum gentium appellavit, quos priores sententiam rogabat, a se adscitos, minorum. Deinde equitatum ad hunc morem constituit, qui usque adhuc est retentus; nec potuit Titiensium et Ramnensium et Lucerum mutare, cum cuperet, nomina; quod auctor ei summa augur gloria, Attus Navius, non erat. Atque etiam Corinthios video publicis equis assignandis et alendis, orborum et viduarum tributis, fuisse quondam diligentes. Sed tamen, prioribus equitum partibus secundis additis, mille ac ducentos fecit equites, numerumque duplicavit, postquam bello subegit Aequorum magnam gentem et ferocem, et rebus populi Romani imminentem. Idemque Sabinos cum a moenibus urbis repulisset, equitatu fudit belloque devicit. Atque eundem primum ludos maximos, qui Romani dicti sunt, fecisse accepimus, aedemque in Capitolio Iovi optimo maximo, bello Sabino, in ipsa pugna vovisse faciendam, mortuumque esse, cum duodequadraginta regnavisset annos.

Tum Laelius, Nunc fit illud Catonis certius, nec temporis unius, nec hominis esse constitutionem rei publicae: perspicuum est enim, quanta

in singulos reges rerum bonarum et utilium fiat accessio. Sed sequitur is, qui mihi videtur ex omnibus in re publica vidisse plurimum. Ita est, inquit Scipio. Nam post eum Servius Tullius primus iniussu populi regnavisse traditur; quem ferunt ex serva Tarquiniensi natum, cum esset ex quodam regis cliente conceptus. Qui cum, famulorum numero educatus, ad epulas regis adsisteret, non latuit scintilla ingenii, quae iam tum elucebat in puero: sic erat in omni vel officio vel sermone sollers. Itaque Tarquinius, qui admodum parvos tum haberet liberos, sic Servium diligebat, ut is eius vulgo haberetur filius; atque eum summo studio omnibus iis artibus, quas ipse didicerat, ad exquisitissimam consuetudinem Graecorum erudiit. Sed cum Tarquinius insidiis Anci filiorum interisset, Serviusque, ut ante dixi, regnare coepisset non iussu, sed voluntate atque concessu civium, quod, cum Tarquinius ex vulnere aeger fuisse et vivere falso diceretur, ille regio ornatu ius dixisset, obaeratosque pecunia sua liberavisset, multaque comitate usus iussu Tarquinii se ius dicere probavisset; non commisit se patribus, sed, Tarquinio sepulto, populum de se ipse consuluit, iussusque regnare legem de imperio suo curiatam tulit. Et primum Etruscorum iniurias bello est ultus;

ex quo cum ma . . . . . .

Deest nonnihil.

. . . duodeviginti, censu maximo. Deinde equitum magno numero ex omni populi summa separato, reliquum populum distribuit in quinque classes, senioresque a iunioribus divisit, eosque ita disparavit, ut suffragia non in multitudinis, sed in locupletium potestate essent, curavitque, quod semper in re publica tenendum est, ne plurimum valeant plurimi. Quae descriptio si esset ignota vobis, explicaretur a me. Nunc rationem videtis esse talem, ut equitum centuriae cum sex suffragiis, et prima classis, addita centuria, quae ad summum usum urbis fabris tignariis est data, LXXXVIIII. centurias habeat: quibus ex cent. quattor centuriis, tot enim reliquae sunt, octo solae * si accesserunt, confecta est vis populi universa; reliquaque multo maior multitudo sex et nonaginta centuriarum neque excluderetur suffragiis, ne superbum esset, nec valeret nimis, ne esset periculosum. In quo etiam verbis ac nominibus ipsis fuit diligens; qui cum locupletes assiduos appellasset ab aere dando, eos, qui aut non plus mille quingentum aeris, aut omnino nihil in suum censum, praeter caput, attulissent, proletarios nominavit, ut ex iis quasi proles, id est

quasi progenies, civitatis expectari videretur. Illarum autem sex et nonaginta centuriarum in una centuria tum quidem plures censebantur, quam paene in prima classe tota. Ita nec prohibebatur quisquam iure suffragii, et is valebat in suffragio plurimum, cuius plurimum intererat, esse in optimo statu civitatem. Quin etiam accensis, velatis, liticinibus, cornicinibus, proletariis . . . . . .

Plura hic desunt.

. . . sexaginta annis antiquior, quod erat XXXVIIII. ante primam Olympiadem condita. Et antiquissimus ille Lycurgus eadem vidit fere. Itaque ista aequabilitas, atque hoc triplex rerum publicarum genus videtur mihi commune nobis cum illis populis fuisse. Sed quod proprium sit in nostra re publica, quo nihil possit esse praeclarius, id persequar, si potero, subtilius; quod erit eiusmodi, nihil ut tale ulla in re publica reperiatur. Haec enim, quae adhuc exposui, ita mixta fuerunt et in hac civitate et in Lacedaemoniorum et in Carthaginiensium, ut temperata nullo fuerint modo. Nam in qua re publica est unus aliquis perpetua potestate, praesertim regia, quamvis in ea sit et senatus, ut tum fuit Romae, cum erant reges, ut Spartae Lycurgi legibus, et ut sit aliquod etiam populi ius, ut fuit apud nostros reges: tamen

illud excellit regium nomen, neque potest eiusmodi res publica non regnum et esse et vocari. Ea autem forma civitatis mutabilis maxime est hanc ob causam, quod unius vitio praecipitata in perniciosissimam partem facillime decidit. Nam ipsum regale genus civitatis non modo non est reprehendendum, sed haud scio an reliquis simplicibus longe anteponendum, si ullum probarem simplex rei publicae genus. Sed ita, quoad statum suum retinet; is est autem status, ut unius perpetua potestate et iustitia omnique sapientia regatur salus et aequabilitas et otium civium. Desunt omnino ei populo multa, qui sub rege est, in primisque libertas; quae non in eo est, ut iusto utamur domino, sed ut nullo . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . ferebant. Etenim illi iniusto domino atque acerbo aliquamdiu in rebus gerundis prospere fortuna comitata est. Nam et omne Latium bello devicit, et Suessam Pometiam, urbem opulentam refertamque, cepit, et maxima auri argentique praeda locupletatus votum patris Capitolii aedificatione persolvit, et colonias deduxit; et institutis eorum, a quibus ortus erat, dona magnifica, quasi libamenta praedarum, Delphos ad Apollinem misit.

Hic ille iam vertetur orbis, cuius naturalem motum atque circuitum operae pretium est discere atque cognoscere. Id enim est caput civilis prudentiae, in qua omnis haec nostra versatur oratio, videre itinera flexusque rerum publicarum, ut, cum sciatis, quo quaeque res inclinet, retinere, aut ante possitis occurrere. Nam rex ille, de quo loquor, primum optimi regis caede maculatus, integra mente non erat, et cum metueret ipse poenam sceleris sui summam, metui se volebat. Deinde, victoriis divitiisque subnixus, exultabat insolentia, neque suos mores regere poterat, neque suorum libidines. Itaque cum maior eius filius Lucretiae, Tricipitini filiae, Collatini uxori, vim attulisset, mulierque pudens et nobilis ob illam iniuriam sese ipsa morte multavisset, tum vir ingenio et virtute praestans, L. Brutus, depulit a civibus suis iniustum illud durae servitutis iugum; qui cum privatus esset, totam rem publicam sustinuit, primusque in hac civitate docuit, in conservanda civium libertate esse privatum neminem: quo auctore et principe concitata civitas, et hac recenti querela Lucretiae patris ac propinquorum, et recordatione superbiae Tarquinii multarumque iniuriarum et ipsius et filiorum, exulem et regem ipsum et liberos eius et gentem Tarquiniorum esse iussit.

Videtisne igitur, ut de rege dominus extiterit, uniusque vitio genus rei publicae ex bono in deterrimum conversum sit? Hic est enim dominus populi, quem Graeci tyrannum vocant: nam regem illum volunt esse, qui consulit, ut parens, populo, conservatque eos, quibus est praepositus, quam optima in conditione vivendi. Sane bonum, ut dixi, rei publicae genus, sed tamen inclinatum et quasi pronum ad perniciosissimum statum. Simulatque enim se inflexit hic rex in dominatum iniustiorem, fit continuo tyrannus, quo neque taetrius, neque foedius, nec diis hominibusque invisius animal ullum cogitari potest; qui quamquam figura est hominis, morum tamen immanitate et feritate vastissimas vincit belluas. Quis enim hunc hominem rite dixerit, qui sibi cum suis civibus, qui denique cum omni hominum genere nullam iuris communionem, nullam humanitatis societatem velit? Sed erit hoc de genere nobis alius aptior dicendi locus, cum res ipsa admonuerit, ut in eos dicamus, qui, etiam liberata iam civitate, dominationes appetiverunt.

Habetis igitur primum ortum tyranni: nam hoc nomen Graeci regis iniusti esse voluerunt; nostri quidem omnes reges vocitaverunt, qui soli in populos perpetuam potestatem haberent.

Itaque et Spurius Cassius, et M. Manlius et Spurius Maelius regnum occupare voluisse dicti sunt: et modo . . . . . .

Nonnulla hic desunt.

. . . cedaemone appellavit, nimis is quidem paucos, XXVIII., quos penes summam consilii voluit esse, cum imperii summam rex teneret: ex quo nostri, idem illud secuti atque interpretati, quos senes ille appellavit, nominaverunt senatum; ut iam Romulum, patribus lectis, fecisse diximus: tamen excellit atque eminet vis, potestas, nomenque regium. Imperti etiam populo potestatis aliquid, ut et Lycurgus et Romulus; non satiaris eum libertate, sed incenderis cupiditate libertatis, cum tantummodo potestatem gustandi feceris. Ille quidem semper impendebit timor, ne rex, quod plerumque evenit, existat iniustus. Est igitur fragilis ea fortuna populi, quae posita est in unius, ut dixi antea, voluntate vel moribus.

Quare prima sit haec forma et species et origo tyranni, inventa nobis in ea re publica, quam auspicato Romulus condiderit, non in illa, quam, ut perscripsit Plato, sibi ipse Socrates Peripatetico illo in sermone depinxerit; ut, quemadmodum Tarquinius, non novam potestatem nactus, sed quam habebat, usus iniuste, totum

genus hoc regiae civitatis everterit, sit huic oppositus alter, bonus et sapiens et peritus utilitatis dignitatisque civilis, quasi tutor et procurator rei publicae: sic enim appelletur, quicumque erit rector et gubernator civitatis. Quem virum facite ut agnoscatis: est enim, qui consilio et opera civitatem tueri potest. Quod quoniam nomen minus est adhuc tritum sermone nostro, saepiusque genus eius hominis erit in reliqua nobis oratione tractandum . . . . . .

Desunt non pauca.

. . . sas requisivit, civitatemque, optandam magis quam sperandam, quam minimam posuit; non quae possit esse, sed in qua ratio rerum civilium perspici posset, effecit. Ego autem, si quo modo consequi potuero, rationibus eisdem, quas ille vidit, non in umbra et imagine civitatis, sed in amplissima re publica enitar, ut cuiusque et boni publici et mali causam tamquam virgula videar attingere. His enim regiis quadraginta annis et ducentis paulo cum interregnis fere amplius praeteritis, expulsoque Tarquinio, tantum odium populum Romanum regalis nominis tenuit, quantum tenuerat post obitum, vel potius excessum Romuli, desiderium. Itaque ut tum carere rege, sic pulso Tarquinio nomen regis audire non po-

terat. Hic facultatem cum . . . . . .

Multa desunt.

. . . lex illa tota sublata est. Hac mente tum nostri maiores et Collatinum innocentem suspicione cognationis expulerunt, et reliquos Tarquinios offensione nominis; eademque mente P. Valerius et fasces primus demitti iussit, cum dicere in concione coepisset, et aedes suas detulit sub Veliam, postea quam, quod in excelsiore loco Veliae coepisset aedificare, eo ipso, ubi rex Tullus habitaverat, suspicionem populi sensit moveri. Idemque, in quo fuit Publicola maxime, legem ad populum tulit eam, quae centuriatis comitiis prima lata est, ne quis magistratus civem Romanum adversus provocationem necaret, neve verberaret. Provocationem autem etiam a regibus fuisse, declarant pontificii libri, significant nostri etiam augurales; itemque ab omni iudicio poenaque provocari licere, indicant XII. tabulae compluribus legibus; ut, quod proditum memoria est, decemviros, qui leges scripserint, sine provocatione creatos, satis ostenderit, reliquos sine provocatione magistratus non fuisse: Luciique Valerii Potiti et M. Horatii Barbati, hominum concordiae causa sapienter popularium, consularis lex sanxit, ne qui magistratus sine provocatione crea-

retur. Neque vero leges Porciae, quae tres sunt trium Porciorum, ut scitis, quicquam, praeter sanctionem, attulerunt novi. Itaque Publicola, lege illa de provocatione lata, statim secures de fascibus demi iussit, postridieque sibi collegam Sp. Lucretium subrogavit, suosque ad eum, quod erat maior natu, lictores transire iussit; instituitque primus, ut singulis consulibus alternis mensibus lictores praeirent, ne plura insignia essent imperii in libero populo, quam in regno fuissent. Haud mediocris hic, ut ego quidem intelligo, vir fuit, qui, modica libertate populo data, facilius tenuit auctoritatem principum. Neque ego haec nunc sine causa tam vetera vobis et tam obsoleta decanto; sed illustribus in personis temporibusque exempla hominum rerumque definio, ad quae reliqua oratio dirigatur mea.

Tenuit igitur hoc in statu senatus rem publicam temporibus illis; ut in populo libero pauca per populum, pleraque senatus auctoritate, et instituto ac more gererentur, atque uti consules potestatem haberent tempore duntaxat annuam, genere ipso ac iure regiam. Quodque erat ad obtinendam potentiam nobilium vel maximum, vehementer id retinebatur, populi comitia ne essent rata, nisi ea patrum approbavisset auctoritas. Atque his ipsis temporibus dictator etiam est in-

stitutus decem fere annis post primos consules, T. Larcius; novumque id genus imperii visum est et proximum similitudini regiae. Sed tamen omnia, summa cum auctoritate, a principibus, cedente populo, tenebantur; magnaeque res temporibus illis a fortissimis viris summo imperio praeditis, dictatoribus atque consulibus, belli * gerebantur.

Sed id, quod fieri natura rerum ipsa cogebat, ut plusculum sibi iuris populus adscisceret liberatus a regibus, non longo intervallo, sexto decimo fere anno, Postumo Cominio, Spurio Cassio Consulibus consecutum est: in quo defuit fortasse ratio; sed tamen vincit ipsa rerum publicarum natura saepe rationem. Id enim tenetote, quod initio dixi, nisi aequabilis haec in civitate compensatio sit et iuris et officii et muneris, ut et potestatis satis in magistratibus, et auctoritatis in principum consilio, et libertatis in populo sit, non posse hunc incommutabilem rei publicae conservari statum. Nam cum esset ex aere alieno commota civitas, plebs montem sacrum prius, deinde Aventinum occupavit. Ac ne Lycurgi quidem disciplina tenuit illos in hominibus Graecis frenos: nam etiam Spartae, regnante Theopompo, sunt item quinque, quos illi ephoros appellant, in Creta autem decem, qui cosmoe vocantur, ut contra

consulare imperium tribuni plebis, sic illi contra vim regiam constituti. Fuerat fortasse aliqua ratio maioribus nostris in illo aere alieno medendi; quae neque Solonem Atheniensem non longis temporibus ante fugerat, neque post aliquanto nostrum senatum, cum sunt propter unius libidinem omnia nexa civium liberata, nectierque postea desitum, semperque huic generi, cum plebes publica calamitate impendiis debilitata deficeret, salutis omnium causa aliqua sublevatio et medicina quaesita est. Quo tum consilio praetermisso, causa populo nata est, duobus tribunis plebis per seditionem creatis, ut potentia senatus atque auctoritas minueretur: quae tamen gravis et magna remanebat, sapientissimis et fortissimis et armis et consilio civitatem tuentibus; quorum auctoritas maxime florebat, quod, cum honore longe antecellerent ceteris, voluptatibus erant inferiores, nec pecuniis ferme superiores; eoque erat cuiusque gratior in re publica virtus, quod in rebus privatis diligentissime singulos cives opera, consilio, re tuebantur.

Quo in statu rei publicae Sp. Cassium de occupando regno molientem, summa apud populum gratia florentem, quaestor accusavit, eumque, ut audistis, cum pater, in ea culpa esse, compertisse se dixisset, cedente populo, morte mactavit.

Gratamque etiam illam legem, quarto circiter et quinquagesimo anno post primos consules, de multae sacramento Sp. Tarpeius et A. Aternius Consules comitiis centuriatis tulerunt. Annis postea viginti, ex eo quod L. Papirius, P. Pinarius Censores multis dicendis vim armentorum a privatis in publicum averterant, levis aestumatio pecudum in multa, lege C. Iulii, P. Papirii Consulum, constituta est.

Sed aliquot ante annis, cum summa esset auctoritas in senatu, populo patiente atque parente, inita ratio est, ut et consules et tribuni plebis magistratu se abdicarent, atque ut decemviri maxima potestate sine provocatione crearentur, qui et summum imperium haberent et leges scriberent. Qui cum X. tabulas summa legum aequitate prudentiaque conscripsissent, in annum posterum decemviros alios subrogaverunt, quorum non similiter fides, nec iustitia laudata. Quo tamen e collegio laus est illa eximia C. Iulii; qui hominem nobilem, L. Sestium, cuius in cubiculo effossum esse, se praesente, mortuum diceret, cum ipse potestatem summam haberet, quod decemvir sine provocatione esset, vades tamen poposcit, quod se legem illam praeclaram neglecturum negaret, quae de capite civis Romani, nisi comitiis centuriatis, statui vetaret.

Tertius est annus decemviralis consecutus, cum iidem essent, nec alios subrogare voluissent. In hoc statu rei publicae, quem dixi iam saepe non posse esse diuturnum, quod non esset in omnes ordines civitatis aequabilis, erat penes principes tota res publica, praepositis decemviris nobilissimis, non oppositis tribunis plebis, nullis aliis adiunctis magistratibus, non provocatione ad populum contra necem et verbera relicta. Ergo horum ex iniustitia subito exorta est maxima perturbatio et totius commutatio rei publicae: qui duabus tabulis iniquarum legum additis, quibus, etiam quae disiunctis populis tribui solent, connubia, haec illi ut ne plebi et patribus essent, inhumanissima lege sanxerunt, quae postea plebiscito Canuleio abrogata est; libidinoseque omni imperio, et acerbe et avare populo praefuerunt. Nota scilicet illa res et celebrata monumentis plurimis litterarum, cum Decimus quidam Virginius virginem filiam, propter unius ex illis decemviris intemperiem, in foro sua manu interemisset, ac maerens ad exercitum, qui tum erat in Algido, confugisset, milites bellum illud, quod erat in manibus, reliquisse, et primum montem sacrum, sicut erat in simili causa antea factum, deinde Aventinum ar . . . . . .

Plura desunt.

. . . . maiores nostros et probavisse maxime et retinuisse sapientissime iudico.

Cum ea Scipio dixisset, silentioque omnium reliqua eius expectaretur oratio, tum Tubero, Quoniam nihil ex te, Africane, hi maiores natu requirunt, ex me audies, quid in oratione tua desiderem. Sane, inquit Scipio, et libenter quidem. Tum ille, Laudavisse mihi videris nostram rem publicam, cum ex te non de nostra, sed de omni re publica quaesisset Laelius. Nec tamen didici ex oratione tua, istam ipsam rem publicam, quam laudas, qua disciplina, quibus moribus aut legibus constituere vel conservare possimus. Hic Africanus, Puto, nobis mox de instituendis et conservandis civitatibus aptiorem, Tubero, fore disserundi locum. De optimo autem statu equidem arbitrabar me satis respondisse ad id, quod quaesierat Laelius. Primum enim numero definieram genera civitatum tria probabilia, perniciosa autem tribus illis totidem contraria; nullumque ex eis unum esse optimum, sed id praestare singulis, quod e tribus primis esset modice temperatum. Quod autem exemplo nostrae civitatis usus sum, non ad definiendum optimum statum valuit; nam id fieri potuit sine exemplo: sed ut civitate maxima reapse cerneretur, quale esset id, quod ratio oratioque descri-

beret. Sin autem sine ullius populi exemplo genus ipsum exquiris optimi status, naturae imagine utendum est nobis, quoniam tu hanc imaginem urbis et populi ni . . . . . .

Ingens lacuna.

. . . *Scip.* . . . . iamdudum quaero et ad quem cupio pervenire. *Lael.* Prudentem fortasse quaeris? Tum ille, Istum ipsum. *Lael.* Est tibi ex eis ipsis, qui adsunt, bella copia, vel ut a te ipso ordiare. Tum Scipio, Atque utinam ex omni senatu pro rata parte esset! Sed tamen est ille prudens, qui, ut saepe in Africa vidimus, immani et vastae insidens belluae, coercet et regit belluam; quocumque vult, levi admonitu, non actu inflectit illam feram. *Lael.* Novi, et tibi cum essem legatus, saepe vidi. *Scip.* Ergo ille Indus aut Poenus unam coercet belluam, et eam docilem et humanis moribus adsuetam: at vero ea, quae latet in animis hominum, quaeque pars animi mens vocatur, non unam, aut facilem ad subigendum frenat et domat, si quando id efficit, quod perraro potest. Namque et illa tenenda est ferox . . . . . .

Desunt nonnulla.

. . . dici possit. Tum Laelius, Video, video iam,

illum, quem expectabam, virum cui praeficias officio et muneri. Huic scilicet, Africanus, uni paene: nam in hoc fere uno sunt cetera, ut numquam a se ipso instituendo contemplandoque discedat; ut ad imitationem sui vocet alios; ut sese splendore animi et vitae suae sicut speculum praebeat civibus. Ut enim in fidibus aut tibiis, atque ut in cantu ipso ac vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum aut discrepantem aures eruditae ferre non possunt, isque concentus, ex dissimillimarum vocum moderatione, concors tamen efficitur et congruens; sic ex summis et infimis et mediis interiectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione, civitas consensu dissimillimorum concinit; et quae harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, artissimum atque optimum in omni re publica vinculum incolumitatis, quae sine iustitia nullo pacto esse potest . . . . . .

Multa desunt.

. . . plenam esse iustitiae. Tum Scipio, Assentior vero, renuntioque vobis, nihil esse, quod adhuc de re publica dictum putemus, aut quo possimus longius progredi, nisi erit confirmatum, non modo falsum illud esse, sine iniuria non

posse, sed hoc verissimum esse, sine summa iustitia rem publicam geri nullo modo posse. Sed, si placet, in hunc diem hactenus. Reliqua (satis enim multa restant,) differamus in crastinum. Cum ita placuisset, finis disputandi in eum diem factus est.

LIBRI II DE RE PUBLICA.

FRAGMENTA
E NONIO ET AUGUSTINO.

Nonius in voc. *modicum*. Statu esse optimo constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari, confusa modice, nec puniendo irritet animum immanem ac ferum *.

Idem *cap. de doct. imag.* Itaque praeclara illa constitutio Romuli cum ducentos annos et quadraginta fere firma mansisset . . .

Augustin. *de Civ. Dei* V, 12. Romani regalem dominationem non ferentes annua imperia binosque imperatores sibi fecerunt, qui consules appellati sunt a consulendo, non reges aut domini a regnando ac dominando.

Nonius v. *exsultare.* Quae sanguine alitur, quae in omni crudelitate sic exsultat, ut vix hominum acerbis funeribus satietur.

Idem v. *volutabundus.* Cupido autem et expetenti et libidinoso et volutabundo in voluptatibus.

Idem v. *anxitudo.* Quartaque anxitudo prona ad luctum et maerens, semperque ipsa se sollicitans.

Idem v. *timor.* Esse autem angores, si miseria adflictas atque abiectas * timiditate atque ignavia.

Idem v. *elidere.* Ut auriga indoctus e curru trahitur, obteritur, eliditur, laniatur.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

Liber III.

. . . et vehiculis tarditati: eademque cum accepisset homines inconditis vocibus inchoatum quiddam et confusum sonantes, incidit has et distinxit in partes, et, ut signa quaedam, sic verba rebus impressit, hominesque antea dissociatos iucundissimo inter se sermonis vinculo colligavit. A simili etiam mente, vocis qui videbantur infiniti soni, paucis notis inventis, sunt omnes signati et expressi, quibus et colloquia cum absentibus et indicia voluntatum, et monumenta rerum praeteritarum tenerentur. Accessit eo numerus, res cum ad vitam necessaria, tum tena immutabilis et aeterna; quae prima impulit etiam, ut suspiceremus in caelum, nec frustra siderum motus intueremur, dinumerationibusque noctium ac dierum . . . . . .

* * *

. . . quorum animi altius se extulerunt; et ali-

quid dignum dono, ut ante dixi, deorum aut efficere aut excogitare potuerunt. Quare sint nobis isti, qui de ratione vivendi disserunt, magni homines, ut sunt; sint eruditi, sint veritatis et virtutis magistri; dummodo sit haec quaedam, sive a viris in rerum publicarum varietate versatis inventa, sive etiam in istorum otio ac litteris tractata res, sicut est, minime quidem contemnenda ratio civilis et disciplina populorum, quae perficit in bonis ingeniis id, quod iam persaepe perfecit, ut incredibilis quaedam et divina virtus exsisteret. Quod si quis ad ea instrumenta animi, quae natura, quaeque civilibus institutis habuit, adiungendam sibi etiam doctrinam et uberiorem rerum cognitionem putavit, ut ii ipsi, qui in horum librorum disputatione versantur, nemo est, quin eos anteferre omnibus debeat. Quid enim potest esse praeclarius, quam quum rerum magnarum tractatio atque usus cum illarum artium studiis et cognitione coniungitur? aut quid P. Scipione, quid C. Laelio, quid L. Philo perfectius cogitari potest? qui, ne quid praetermitterent, quod ad summam laudem clarorum virorum pertineret, ad domesticum maiorumque morem etiam hanc a Socrate adventiciam doctrinam adhibuerunt. Quare qui utrumque voluit et potuit, id est, ut cum maiorum institutis tum

doctrina se instrueret, ad laudem hunc omnia consecutum puto. Sin alterutra sit via prudentiae deligenda, tamen, etiamsi cui videbitur illa in optimis studiis et artibus quieta vitae ratio beatior, haec civilis laudabilior est certe et illustrior: ex qua vita sic summi viri ornantur, ut vel M' Curius,

Quem nemo ferro potuit superare nec auro,

vel . . . . . .

* * *

. . . fuisse sapientiam: tamen hoc in ratione utriusque generis interfuit, quod illi verbis et artibus aluerunt naturae principia, hi autem institutis et legibus. Plures vero haec tulit una civitas, si minus sapientes, quoniam id nomen illi tam restricte tenent; at certe summa laude dignos, quoniam sapientium praecepta et invenita coluerunt. Atque etiam, quod et sunt laudandae civitates et fuerunt, quoniam id est in rerum natura longe maximi consilii, constituere eam rem publicam, quae possit esse diuturna, si singulos numeremus in singulas, quanta iam reperiatur virorum excellentium multitudo! Quod si aut Italiae Latium, aut eiusdem Sabinam aut Volscam gentem, si Samnium, si Etruriam, si magnam illam Graeciam collustrare animo voluerimus; si deinde Assyrios, si Persas, si Poenos, si haec . .

* * * *

. . . cati. Et Philus, Praeclaram vero causam ad me defertis, quum me improbitatis patrocinium suscipere vultis. Atqui id tibi, inquit Laelius, verendum est, si ea dixeris, quae contra iustitiam dici solent, ne sic etiam sentire videare, quum et ipse sis quasi unicum exemplum antiquae probitatis et fidei, neque sit ignota consuetudo tua contrarias in partes disserendi; quod ita facillime verum inveniri putes. Et Philus, Heia vero, inquit, geram morem vobis, et me oblinam sciens; quod quoniam, qui aurum quaerunt, non putant sibi recusandum, nos quum iustitiam quaeramus, rem multo omni auro cariorem, nullam profecto molestiam fugere debemus. Atque utinam, quemadmodum oratione sum usurus aliena, sic mihi ore uti liceret alieno! Nunc ea dicenda sunt L. Furio Philo, quae Carneades, Graecus homo et consuetus, quod commodum esset, verbis . . . . . .

* * *

. . . et reperiret et tueretur; alter autem de ipsa iustitia quatuor implevit sane grandes libros. Nam ab Chrysippo nihil magnum, nec magnificum desideravi, qui suo quodam more loquitur, ut omnia verborum momentis, non rerum ponderibus examinet. Illorum fuit heroum, eam virtutem,

quae est una, si modo est, maxime munifica et liberalis, et quae omnes magis, quam sepse diligit, aliis nata potius quam sibi, excitare iacentem, et in illo divino solio non longe a sapientia collocare. Nec vero illis aut voluntas defuit, (quae enim iis scribendi alia causa, aut quod omnino consilium fuit?) aut ingenium, quo omnibus praestiterunt. Sed eorum et voluntatem et copiam causa vicit. Ius enim, de quo quaerimus, civile est aliquod, naturale nullum: nam si esset, ut calida et frigida, et amara et dulcia, sic essent iusta et iniusta eadem omnibus.

Nunc autem, si quis, illo Pacuviano invehens *alitum anguium* curru, multas et varias gentes et urbes despicere et oculis collustrare possit, videat primum in illa incorrupta maxime gente Aegyptiorum, quae plurimorum saeculorum et eventorum memoriam litteris continet, bovem quendam putari deum, quem Apim Aegyptii nominent, multaque alia portenta apud eosdem, et cuiusque generis belluas numero consecratas deorum. Deinde Graeciae, sicut apud nos, delubra magnifica humanis consecrata simulacris, quae Persae nefaria putaverunt; eamque unam ob causam Xerxes inflammari Atheniensium fana iussisse dicitur, quod deos, quorum domus esset omnis hic mundus, inclusos parietibus contineri

nefas esse duceret. Post autem cum Persis et Philippus, qui cogitavit, et Alexander, qui gessit, hanc bellandi causam inferebat, quod vellet Graecia fana punire: quae ne reficienda quidem Graii putaverunt, ut esset posteris ante os documentum Persarum sceleris sempiternum. Quam multi, ut Tauri in Axino, ut rex Aegypti Busiris, ut Galli, ut Poeni, homines immolare et pium et diis immortalibus gratissimum esse duxerunt! Vitae vero instituta sic distant, ut Cretes et Aetoli latrocinari honestum putent; Lacedaemonii suos omnes agros esse dictitarint, quos spiculo possent attingere. Athenienses iurare etiam publice solebant, omnem suam esse terram, quae oleam frugesve ferret. Galli turpe esse ducunt, frumentum manu quaerere; itaque armati alienos agros demetunt. Nos vero iustissimi homines, qui Transalpinas gentes oleam et vitem serere non sinimus, quo pluris sint nostra oliveta nostraeque vineae: quod quum faciamus, prudenter facere dicimur, iuste non dicimur; ut intelligatis, discrepare ab aequitate sapientiam. Lycurgus autem, ille legum optimarum et aequissimi iuris inventor, agros locupletium plebi, ut servitio, colendos dedit.

Genera vero si velim iuris, institutorum, morum consuetudinumque describere, non modo

in tot gentibus varia, sed in una urbe, vel in hac ipsa, millies mutata demonstrem; ut hic iuris noster interpres alia nunc Manilius iura dicat esse de mulierum legatis et hereditatibus, alia solitus sit adolescens dicere, nondum Voconia lege lata: quae quidem ipsa lex, utilitatis virorum gratia rogata, in mulieres plena est iniuriae. Cur enim pecuniam non habeat mulier? cur virgini Vestali sit heres, non sit matri suae? Cur autem, si pecuniae modus statuendus fuit feminis, P. Crassi filia posset habere, si unica patri esset, aeris millies, salva lege; mea tricies non posset . . . . . .

* * *

. . . sanxisset iura nobis; et omnes iisdem, et iidem non alias aliis uterentur. Quaero autem, si iusti hominis, et si boni est viri, parere legibus, quibus? an quaecumque erunt? At nec inconstantiam virtus recipit, nec varietatem natura patitur; legesque poena, non iudicio nostro comprobantur. Nihil habet igitur naturale ius: ex quo illud efficitur, ne iustos quidem esse natura. At vero in legibus varietatem esse dicunt, natura autem viros bonos eam iustitiam sequi, quae sit, non eam, quae putetur: esse enim hoc boni viri et iusti, tribuere id cuique, quod sit quoque dignum. Ecquid ergo primum mutis tribue-

mus belluis? non enim mediocres viri, sed maximi et docti, Pythagoras et Empedocles, unam omnium animantium condicionem iuris esse denuntiant, clamantque inexpiabiles poenas impendere iis, a quibus violatum sit animal. Scelus est igitur, nocere bestiae; quod scelus qui velit . .

* * *

. . . omnibus . . . . . tote. Sapientia iubet augere opes, amplificare divitias, proferre fines. Unde enim . . . set [Alexander] summus . . . . imperator, . . . in . . . . . [armis] fines imperii propagavit, nisi aliquid de alieno accessisset, imperare, quam plurimis frui voluptatibus, pollere, regnare, dominari? Iustitia autem praecipit, parcere omnibus, consulere generi hominum, suum cuique reddere, sacra, publica, [aliena] non [tangere]. Quid igitur efficitur, si sapientiae pareas? divitiae, potestates, opes, honores, imperia, regna, vel privatis vel populis. Sed quoniam de re publica loquimur, sunt illustriora, quae publice fiunt; quoniamque eadem est ratio iuris in utroque, de populi sapientia dicendum puto. Ut iam omittam alios, noster hic populus, quem Africanus hesterno sermone a stirpe repetivit, cuius imperio iam orbis terrae tenetur, iustitia an sapientia est e minimo omnium . . . . . .

* * *

. . . Sunt enim omnes, qui in populum vitae necisque potestatem habent, tyranni: sed se, Iovis optimi nomine, malunt reges vocari. Quum autem certi propter divitias, aut genus, aut aliquas opes rem publicam teneant, est factio: sed vocantur illi optimates. Si vero populus plurimum potest, omniaque eius arbitrio reguntur, dicitur illa libertas: est vero licentia. Sed quum alius alium timet, et homo hominem, et ordo ordinem, tum, quia sibi nemo confidit, quasi pactio fit inter populum et potentes; ex quo existit id, quod Scipio laudabat, coniunctum civitatis genus. Etenim iustitiae non natura, nec voluntas, sed imbecillitas mater est. Nam quum de tribus unum esset optandum, aut facere iniuriam, nec accipere; aut et facere et accipere; aut neutrum: optimum est facere, impune si possis; secundum nec facere, nec pati; miserrimum *digladiari* semper tum faciendis tum accipiendis iniuriis. Ita qui primum illud assequi . . . . . .

* * *

. . . praeter Arcadas et Athenienses, qui, credo, timentes, hoc interdictum iustitiae ne quando existeret, commenti sunt se de terra, tamquam hos ex arvis musculos, extitisse.

Ad haec illa dici solent primum ab iis, qui minime sunt in disserendo mali; qui in ea causa eo plus auctoritatis habent, quia, cum de viro bono quaeritur, quem apertum et simplicem volumus esse, non sunt in disputando vafri, non veteratores, non malitiosi. Negant enim, sapientem idcirco virum bonum esse, quod eum sua sponte ac per se bonitas et iustitia delectet, sed quod vacua metu, cura, sollicitudine, periculo vita bonorum virorum sit; contra autem improbis semper aliqui scrupus in animis haereat, semper iis ante oculos iudicia et supplicia versentur; nullum autem emolumentum esse, nullum iniustitia partum praemium tantum, semper ut timeas, semper ut adesse, semper ut impendere aliquam poenam putes, damna . . . . . .

* * *

Quaero, si duo sint, quorum alter optimus vir, aequissimus, summa iustitia, singulari fide, alter insignis scelere et audacia, et si in eo sit errore civitas, ut bonum illum virum, sceleratum, facinorosum, nefarium putet; contra autem, qui sit improbissimus, existimet esse summa probitate ac fide, proque hac opinione omnium civium bonus ille vir vexetur, rapiatur, manus ei denique auferantur, effodiantur oculi, damnetur, vinciatur, uratur, exterminetur, egeat, postremo

iura etiam optimo omnibus miserrimus esse videatur; contra autem ille improbus laudetur, colatur, ab omnibus diligatur, omnes ad eum honores, omnia imperia, omnes opes, omnes undique copiae conferantur; vir denique optimus omnium existimatione, et dignissimus omni fortuna optima iudicetur: quis tandem erit tam demens, qui dubitet, utrum se esse malit?

Quod in singulis, id est in populis: nulla est tam stulta civitas, quae non iniuste imperare malit, quam servire iuste. Nec vero longius abibo. Consul ego quaesivi, quum vos mihi essetis in consilio, de Numantino foedere. Quis ignorabat, Q. Pompeium fecisse foedus, eadem in causa esse Mancinum? Alter, vir optimus, etiam suasit rogationem, me ex senatus consulto ferente; alter acerrime se defendit. Si pudor quaeritur, si probitas, si fides, Mancinus haec attulit; si ratio, consilium, prudentia, Pompeius antistat. Utrum . . . . . .

* * *

. . . Asia Ti. Gracchus perseveravit in civibus, sociorum nominisque Latini iura neglexit ac foedera. Quae si consuetudo ac licentia manare coeperit latius, imperiumque nostrum ad vim a iure traduxerit, ut, qui adhuc voluntate nobis obediunt, terrore teneantur; etsi nobis, qui id

aetatis summus, evigilatum fere est, tamen de posteris nostris et de illa immortalitate rei publicae sollicitor; quae poterat esse perpetua, si patriis viveretur institutis et moribus.

Quae quum dixisset Laelius, etsi omnes, qui aderant, significabant, ab eo se esse admodum delectatos; tamen praeter ceteros Scipio quasi quodam gaudio elatus, Multas tu quidem, inquit, Laeli, saepe causas ita defendisti, ut ego non modo tecum Servium Galbam, collegam nostrum, quem tu, quoad vixit, omnibus anteponebas, verum ne Atticorum quidem oratorum quemquam aut suavitate . . . . . .

* * *

. . . reportare. Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum, cum crudelitate unius oppressi essent universi? Neque esset unum vinculum iuris, nec consensus ac societas coetus, quod est populus. Atque hoc idem Syracusis. Urbs illa praeclara, quam ait Timaeus Graecarum maximam, omnium autem esse pulcherrimam, arx visenda, portus usque in sinus oppidis et ad urbis crepidines infusi, viae latae, porticus, templa, muri nihilo magis efficiebant, Dionysio tenente, ut esset illa res publica: nihil enim populi, et unius erat populus ipse. Ergo ubi tyrannus est, ibi non vitiosam, ut heri dicebam, sed, ut nunc

ratio cogit, dicendum est, plane nullam esse rem publicam.

Praeclare quidem dicis, Laelius: etenim video iam, quo pergat oratio. *Scip.* Vides igitur, ne illam quidem, quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem publicam. *Lael.* Sic plane iudico. *Scip.* Et rectissime quidem iudicas: quae enim fuit tum Atheniensium res, quum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt? num aut vetus gloria civitatis, aut species praeclara oppidi, aut theatrum, gymnasia, porticus, aut propylaea nobilia, aut arx, aut admiranda opera Phidiae, aut Piraeus ille magnificus rem publicam efficiebat? Minime vero, Laelius; quoniam quidem populi res non erat. *Scip.* Quid, quum decemviri Romae sine provocatione fuerunt, tertio illo anno, cum vindicias amisisset ipsa libertas? *Lael.* Populi nulla res erat; immo vero id populus egit, ut rem suam recuperaret.

Scip. Venio nunc ad tertium genus illud, in quo esse videbuntur fortasse angustiae. Quum per populum agi dicuntur, et esse in populi potestate omnia; quum, de quocumque vult, supplicium sumit multitudo; quum agunt, rapiunt, tenent, dissipant, quae volunt, potesne tum, Laeli, negare, rem esse illam publicam, quum populi

sint omnia, quoniam quidem populi esse rem volumus rem publicam? Tum Laelius, Ac nullam quidem citius nega . . . . . rem publicam . . . . . tota . . . . . nobis non placebat, Syracusis fuisse rem publicam, neque Agrigenti, neque Athenis, quum essent tyranni, neque . . . . . quum decemviri; nec video, qui magis in multitudinis dominatu rei publicae nomen appareat, quia primum mihi populus non est, ut tu optime definisti, Scipio, nisi qui consensu iuris continetur; sed est tam tyrannus iste conventus, quam si esset unus, hoc etiam taetrior, quia nihil ista, quae populi speciem et nomen imitatur, immanius bellua est. Nec vero convenit, quum furiosorum bona legibus in agnatorum potestate sint, quod eorum iam . . . . . .

* * *

. . . dici possint, cur illa sit res publica resque populi, quae sunt dicta de regno. Et multo etiam magis, inquit Mummius: nam in regem potius cadit domini similitudo, quod est unus, plures vero boni in qua re publica rerum potientur, nihil poterit esse illa beatius. Sed tamen vel regnum malo, quam liberum populum: id enim tibi restat genus vitiosissimae rei publicae tertium.

Hic Scipio, Agnosco, inquit, tuum morem istum, Spuri, aversum a ratione populari; et quamquam potest id lenius ferri, quam tu soles ferre, tamen assentior, nullum esse de tribus his generibus, quod sit probandum minus. Illud tamen non assentior tibi, praestare regi optimates: si enim sapientia est, quae gubernet rem publicam, quid tandem interest, haec in unone sit, an in pluribus? Sed errore quodam fallimur ita disputando: cum enim optimates appellantur, nihil potest videri praestabilius. Quid enim optimo melius cogitari potest? Quum autem regis est facta mentio, occurrit animis rex etiam iniustus; nos autem de iniusto rege nihil loquimur nunc, quum de ipsa regali re publica quaerimus. Quare cogitato Romulum, aut Pompilium, aut Tullium regem; fortean non tam illius te rei publicae paenitebit. *Mum.* Quam igitur relinquis populari rei publicae laudem? *Scip.* Tum ille, Quid tibi tandem, Spuri, Rhodiorum, apud quos nuper fuimus una, nullane videtur esse res publica? *Mum.* Mihi vero videtur, et minime quidem vituperanda. *Scip.* Recte dicis; sed, si meministi, omnes erant iidem tum de plebe tum senatores, vicissitudinesque habebant, quibus mensibus populari munere fungerentur, quibus senatorio; utrubique autem conventicium accipiebant; et in theatro

et in curia res capitales et reliquas omnes iudicabant iidem: tantum poterat, tantique erat, quanti multitudo . . . . . .

LIBRI III DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

Augustin. *de Civ. Dei II*, 21. In tertio libro magna conflictatione res acta est. Suscepit enim Philus ipse disputationem eorum, qui sentirent, sine iniustitia regi non posse rem publicam, purgans se praecipue, ne hoc ipse sentire crederetur; egitque sedulo pro iniustitia contra iustitiam, ut hanc esse utilem rei publicae, illam vero inutilem, verisimilibus rationibus et exemplis velut conaretur ostendere. Tum Laelius, rogantibus omnibus, iustitiam defendere aggressus est, asseruitque, quantum potuit, nihil tam inimicum quam iniustitiam civitati, nec omnino, nisi magna iustitia, geri aut stare posse rem publicam. Qua quaestione, quantum satis visum est, pertractata, Scipio ad intermissa revertitur, recolitque suam atque commendat brevem rei publicae definitionem, qua dixerat, eam esse rem populi; po-

pulum autem non omnem coetum multitudinis, sed coetum iuris consensu et utilitatis communione sociatum esse determinat. Docet deinde, quanta sit in disputando definitionis utilitas; atque ex illis suis definitionibus colligit, tunc esse rem publicam, id est rem populi, cum bene ac iuste geritur, sive ab uno rege, sive a paucis optimatibus, sive ab universo populo. Cum vero iniustus est rex, quem tyrannum, more Graeco, appellavit, aut iniusti optimates, quorum consensum dixit esse factionem, aut iniustus ipse populus, cui nomen usitatum non reperit, nisi ut etiam ipsum tyrannum vocaret; non iam vitiosam, sicut pridie fuerat disputatum, sed, sicut ratio ex illis definitionibus connexa docuisset, omnino nullam esse rem publicam, quoniam non esset res populi, cum tyrannus eam factione capesseret; nec ipse populus iam populus esset, si esset iniustus, quoniam non esset multitudo iuris consensu et utilitatis communione sociata, sicut populus fuerat definitus.

Idem *contra Iulianum Pelag. IV.* §. 60. In libro tertio de Republica Tullius hominem dicit, non ut a matre, sed ut a noverca natura editum in vitam, corpore nudo, fragili et infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines; in quo

tamen inesset tamquam obrutus quidam divinus ignis ingenii et mentis.

Lactantius *Instit. III*, 16. Profecto, inquit (Cicero.), omnis istorum disputatio, quamquam uberrimos fontes virtutis et scientiae contineat, tamen, collata cum horum actis perfectisque rebus, vereor ne non tantum videatur attulisse negotiis hominum utilitatis, quantum oblectationem quandam otii.

Nonius v. *calumnia*. Ut Carneadi respondeatis, qui saepe optimas causas ingenii calumnia ludificari solet.

Lactant. *Inst. V*, 15. Carneades, Academicae sectae philosophus, cuius in disserendo quae vis fuerit, quae eloquentia, quod acumen, qui nescit, ipsum ex praedicatione Ciceronis intelliget, aut Lucilii, apud quem disserens Neptunus de re difficillima ostendit, non posse id explicari, nec si Carneadem ipsum orcus remittat. Is cum legatus ab Atheniensibus Romam missus esset, disputavit de iustitia copiose, audiente Galba et Catone Censorio, maximis tunc oratoribus. Sed idem disputationem suam postridie contraria disputatione subvertit, et iustitiam, quam pridie laudaverat, sustulit; non quidem philosophi gravitate, cuius firma et stabilis debet esse sententia, sed quasi oratorio exercitii genere in utramque

partem disserendi. Eam disputationem, qua iustitia evertitur, apud Ciceronem L. Furius recenset; credo, quoniam de re publica disserebat, ut defensionem laudationemque eius induceret, sine qua putabat regi non posse rem publicam. Carneades autem, ut Aristotelem refelleret ac Platonem, iustitiae patronos, prima illa disputatione collegit ea omnia, quae pro iustitia dicebantur, ut posset illa, sicut fecit, evertere.

Idem *Epitom. cap.* 55. Plurimi quidem philosophorum, sed maxime Plato et Aristoteles, de iustitia multa dixerunt, asserentes et extollentes eam summa laude virtutem, quod suum cuique tribuat, quod aequitatem in omnibus servet, et cum ceterae virtutes quasi tacitae sint et intus inclusae, solam esse iustitiam, quae nec sibi tantum conciliata sit, nec occulta, sed foras tota prominеat, et ad bene faciendum prona sit, ut quamplurimis prosit. Quasi vero in iudicibus solis atque in potestate aliqua constitutis iustitia esse debeat, et non in omnibus. Atqui nullus est hominum, ne infimorum quidem ac mendicorum, in quem iustitia cadere non possit. Sed quia ignorabant, quid esset, unde profluеret, quid operis haberet, summam illam virtutem, id est commune omnium bonum, paucis tribuerunt, eamque nullas utilitates proprias aucupari, sed alienis tantum

commodis studere dixerunt. Nec immerito extitit Carneades, homo summo ingenio et acumine, qui refelleret istorum orationem, et iustitiam, quae fundamentum stabile non habebat, everteret; non quia vituperandam esse iustitiam sentiebat, sed ut illos defensores eius ostenderet nihil certi, nihil sani de iustitia disputare.

Nonius v. *proiectum*. Iustitia foras spectat, et proiecta tota est atque eminet.

Idem v. *explicare*. Quae virtus, praeter ceteras, tota se ad alienas porrigit utilitates atque explicat.

Idem v. *myoparo* et v. *habere*. Nam quum quaereretur ex eo, quo scelere impulsus mare haberet infestum uno myoparone; eodem, inquit, quo tu orbem terrae.

Lactant. *Instit. V*, 17. Bonus vir si habeat servum fugitivum, vel domum insalubrem ac pestilentem, quae vitia solus sciat, et ideo proscribat, ut vendat, utrumne profitebitur, fugitivum servum, vel pestilentem domum se vendere, an celabit emptorem? Si profitebitur, bonus quidem, quia non fallet, sed tamen stultus iudicabitur, quia vel parvo vendet, vel omnino non vendet: si celaverit, erit quidem sapiens, quia rei consulet, sed idem malus, quia fallet. Rursus, si reperiat aliquem, qui aurichalcum se

putet vendere, cum sit illud aurum, aut plumbum, cum sit argentum: tacebitne, ut id parvo emat, an indicabit, ut magno? Stultum plane videtur, malle magno.

Idem *ib.* Nempe iustitia est, hominem non occidere, alienum prorsus non attingere. Quid ergo iustus faciet, si forte naufragium fecerit, et aliquis imbecillior viribus tabulam ceperit? nonne illum tabula deturbabit, ut ipse conscendat, eaque nixus evadat, maxime cum sit nullus medio mari testis? Si sapiens est, faciet; ipsi enim pereundum est, nisi fecerit: si autem mori maluerit, quam manus inferre alteri, iam vero iustus ille, sed stultus est, qui vitae suae non parcat, dum parcit alienae. Item, si acie suorum fusa, hostes insequi coeperint, et iustus ille nactus fuerit aliquem saucium equo insidentem, eine parcet, ut ipse occidatur, an deiiciet ex equo, ut ipse possit hostem effugere? quod si fecerit, sapiens, sed idem malus: si non fecerit, iustus, sed idem stultus sit necesse est.

Gellius *N. Att.* I, 22. Non gravarer, Laeli, nisi et hos velle putarem, et ipse cuperem, te quoque aliquam partem huius nostri sermonis attingere; praesertim quum heri ipse dixeris, te nobis etiam superfuturum. Verum id quidem fieri non potest; ne desis, omnes te rogamus.

Non. v. *immane*, et v. *impurus*. Sed iuventuti nostrae minime audiendus: quippe si ita sentit, ut loquitur, est homo impurus; sin aliter, quod malo, oratio est tamen immanis.

Lactant. *Inst. VI*, 8. Est quidem vera lex recta ratio, naturae congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quae vocet ad officium iubendo, vetando a fraude deterreat, quae tamen neque probos frustra iubet, aut vetat, nec improbos iubendo aut vetando movet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest; nec vero aut per senatum, aut per populum solvi hac lege possumus; neque est quaerendus explanator aut interpres eius alius; nec erit alia lex Romae, alia Athenis, alia nunc, alia posthac; sed et omnes gentes et omni tempore una lex et sempiterna et immutabilis continebit, unusque erit communis quasi magister et imperator omnium deus, ille legis huius inventor, disceptator, lator; cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernatus hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cetera supplicia, quae putantur, effugerit.

Augustin. *Civ. D. XXII*, 6. Scio, in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de Republica disputari, nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide aut pro salute. Quid autem dicat

pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrans, Sed his poenis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exsilio, vinculis, verberibus elabuntur saepe privati, oblata mortis celeritate; civitatibus autem mors ipsa poena est, quae videtur a poena singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut aeterna sit. Itaque nullus interitus est rei publicae naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verum etiam optanda persaepe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur. Simile est quodammodo, ut magnis parva conferamus, ac si omnis hic mundus intereat et concidat.

Isidorus *Origg. XVIII*, 1. In Republica dicit Cicero: Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta. Idem Tullius, paucis interiectis, subdit: Nullum bellum iustum habetur, nisi denunciatum, nisi indictum, nisi de repetitis rebus.

Nonius *cap. de num. et cas.* Noster autem populus sociis defendendis terrarum iam omnium potitus est.

Augustin. *Civ. D. XIX*, 21. Disputatur certe acerrime atque fortissime in iisdem ipsis de Republica libris adversus iniustitiam pro iustitia. Et quoniam, cum prius ageretur pro iniustitiae partibus contra iustitiam, et diceretur, nisi per

Cic. *ad Att. VII*, 2. Filiola tua te delectari lactor, et probari tibi, φυσικὴν esse τὴν (στοργὴν) πρὸς τὰ τέκνα: etenim si haec non est, nulla potest homini esse ad hominem naturae adiunctio; qua sublata, vitae societas tollitur. Bene eveniat! inquit Carneades. Spurce: sed tamen prudentius quam Lucius noster et Patro; qui cum omnia ad se referant, nec quidquam alterius causa fieri putent, et cum ea re bonum virum oportere esse dicant, ne malum habeat, non quo id natura rectum sit, non intelligunt, se de callido homine loqui, non de bono viro. Sed haec, opinor, sunt in iis libris, quos tu laudando animos mihi addidisti.

Priscianus *VIII. p.* 801. In quibus assentior, sollicitam et periculosam iustitiam non esse sapientis.

Lactant. *Inst. V*, 19. Apud Ciceronem idem ille iustitiae defensor Laelius, Vult, inquit, plane virtus honorem, nec est virtutis ulla alia merces; quam tamen illa, inquit, accipit facile, exigit non acerbe. Et alio loco idem Laelius: Huic tu viro quas divitias obiicies? quae imperia? quae regna? qui ista putat humana, sua bona divina iudicat. Sed si aut ingrati universi, aut invidi multi, aut inimici potentes suis virtutem praemiis spoliant: nae illa se multis solatiis oblectat, maximeque suo decore se ipsa sustentat.

Augustin. *Civ. D. XXII*, 4. In tertio de Republica libro Cicero, cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret, Quorum non corpora, inquit, sunt in caelum elata: neque enim natura pateretur, ut id, quod esset e terra, nisi in terra maneret.

Non. v. *impigritas*. Numquam viri fortissimi fortitudinis, impigritatis, patientiae . . .

Id. v. *largitas*. Pyrrhi ridetur largitas a consule, aut Samnitium copiae Curio defuerunt.

Id. v. *apud*. Cuius etiam focum Cato ille noster, cum venerat ad se in Sabinos, ut ex ipso audiebamus, visere solebat; apud quem ille sedens Samnitium, quondam hostium, tunc iam clientium suorum dona relegaverat.

Id. v. *confidentia*. Duas sibi res, quominus in vulgus et in foro diceret, confidentiam et vocem, defuisse.

Id. v. *exsultare*. Est igitur quiddam turbulentum in hominibus singulis, quod vel exsultat voluptate, vel molestia frangitur.

Idem v. *periculum* et *periclitari*. Sed ut ipsi seu animum periclitantur, seu vident, quid se putent esse facturos.

Idem v. *merx*. Phoenices primi mercaturis et mercibus suis avaritiam et magnificentiam et

et inexplebiles cupiditates omnium rerum exportaverunt in Graeciam.

Vet. Schol. Iuvenalis *ad Sat.* X, 362. Sardanapalus rex Assyriorum luxuriosus; de quo Tullius in tertio de Republica sic ait: Sardanapalus ille vitiis multo, quam nomine ipso, deformior.

Priscian. VI. p. 710. Quid ergo illa sibi vult absurda exceptio, nisi quis Athonem pro monumento vult funditus efficere? Quis enim est Athos aut Olympus tantus?

Augustin. Civ. D. II, 21. Enitar suo loco, ut ostendam secundum definitiones ipsius Ciceronis, quibus quid sit respublica, et quid sit populus, loquente Scipione, breviter posuit, attestantibus etiam multis, sive ipsius, sive eorum, quos loqui fecit in eadem disputatione, sententiis, numquam illam fuisse rempublicam, quia numquam in ea fuit vera iustitia. Secundum probabiliores autem definitiones pro suo more quodam respublica fuit, et melius ab antiquioribus Romanis, quam a posterioribus, administrata est.

Idem *ib. XIX,* 21. Nunc est locus, ut, quam potero, breviter ac dilucide expediam, quod in secundo huius operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de Republica,

numquam rempublicam fuisse Romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi, populum esse coetum multitudinis, iuris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid autem dicat iuris consensum, disputando explicat, per hoc ostendens geri sine iustitia non posse rempublicam: ubi ergo iustitia vera non est, nec ius potest esse. Quod enim iure fit, profecto iuste fit; quod autem fit iniuste, nec iure fieri potest. Non enim iura dicenda sunt, vel putanda, iniqua hominum constituta, cum illud etiam ipsi ius esse dicant, quod de iustitiae fonte manaverit, falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse ius, quod ei, qui plus potest, utile est. Quocirca, ubi non est vera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse; et ideo nec populus, secundum illam Scipionis vel Ciceronis definitionem; et si non populus, nec res populi, sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si respublica res populi est, et populus non est, qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius ubi nulla iustitia est: procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rempublicam. Iustitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

Liber IV.

. . . gratiam. Quam commode ordines descripti, aetates, classes, equitatus, in quo suffragia sunt, etiam senatus; nimis multis iam stulte hanc utilitatem tolli cupientibus, qui novam largitionem quaerunt aliquo plebiscito reddendorum equorum.

Considerate nunc cetera, quam sint provisa sapienter ad illam civium beate et honeste vivendi societatem: ea est enim prima causa coeundi, et id hominibus effici ex re publica debet, partim institutis, alia legibus. Principio disciplinam puerilem ingenuis, de qua Graeci multum frustra laborarunt, et in qua una Polybius, noster hospes, nostrorum institutorum negligentiam accusat, nullam certam aut destinatam legibus, aut publice expositam, aut unam omnium esse voluerunt. Nam . . . . . .

* * *

. . . ri, nudari puberem. Ita sunt alte repetita

quasi fundamenta quaedam verecundiae. Iuventutis vero exercitatio quam absurda in gymnasiis! quam levis epheborum illa militia! quam contrectationes et amores soluti et liberi! Mitto apud Eleos et Thebanos, apud quos in amore ingenuorum libido etiam permissam habet et solutam licentiam. Lacedaemonii ipsi cum omnia concedunt in amore iuvenum, praeter stuprum, tenui sane muro dissepiunt id, quod excipiunt: complexus enim concubitusque permittunt; pallas inter pecus. Hic Laelius, Praeclare intelligo, *Scipio*, te in his Graeciae disciplinis, quas reprehendis; cum populis nobilissimis malle, quam cum tuo Platone luctari, quem ne attingis quidem; praesertim cum . . . . . .

LIBRI IV DE RE PUBLICA.

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

Lactantius *de Opificio dei cap.* 1. Tentabo, quoniam corporis et animi facta mentio est, utriusque rationem, quantum pusillitas intelligentiae meae pervidet, explicare. Quod officium hac de causa maxime suscipiendum puto, quod M. Tullius, vir ingenii singularis, in quarto de Republica libro, cum id facere tentasset, materiam late patentem angustis finibus terminavit, leviter summa quaeque decerpens. Ac ne ulla esset excusatio, cur eum locum non fuerit exsecutus, ipse testatus est, nec voluntatem sibi defuisse, nec curam. In libro enim de Legibus primo, cum hoc idem summatim stringeret, sic ait: Hunc locum satis, ut mihi videtur, in iis libris, quos legistis, expressit Scipio.

Non. *cap. de num. et cas.* Atque ipsa mens, quae futura videt, praeterita meminit.

Lactant. *Inst. V*, 11. Praeclare M. Tullius, Etenim si nemo est, inquit, quin emori malit, quam converti in aliquam figuram bestiae, quamvis hominis mentem sit habiturus; quanto est miserius, in hominis figura, animo esse effe-

rato? mihi quidem tanto videtur, quanto praestabilior est animus corpore.

Non. v. *aptam.* Eademque obiectu suo umbram noctemque efficiat, cum ad numerum dierum aptam, tum ad laborum quietem.

Idem v. *mitis.* Cumque auctumno terras ad concipiendas fruges patefecerit, hieme ad conficiendas relaxarit, aestiva maturitate alia mitigaverit, alia torruerit . . .

Id. v. *pecuda.* Cum adhibent in pecuda pastores.

Servius *ad Aen. V*, 546. Secundum Tullium, qui dicit: ad militiam euntibus dari solitos esse custodes, a quibus primo anno regantur.

Idem *ad Aen. X*, 325. Adeo ut Cicero dicat in libris de Republica, opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent.

Non. v. *clepere.* Non modo ut Spartae, rapere ubi pueri et clepere discunt.

Id. v. *propriam.* Et noster Plato magis etiam quam Lycurgus, omnia qui prorsus iubet esse communia, ne quis civis propriam aut suam rem ullam queat dicere.

Id. v. *fingere.* Ego vero eodem, quo ille Homerum redimitum coronis et delibutum unguentis emittit ex ea urbe, quam sibi ipse fingit.

Id. v. *ignominia.* Censoris iudicium nihil

fere damnato, nisi ruborem, affert. Itaque, ut omnis ea iudicatio versatur tantummodo in nomine, animadversio illa ignominia dicta est.

Id. v. *horrendum* et v. *horridum.* Horum enim severitatem dicitur inhorruisse primum civitas.

Id. *cap. de num. et cas.* Nec vero mulieribus praefectus praeponatur, qui apud Graecos creari solet; sed sit censor, qui viros doceat moderari uxoribus.

Id. v. *temulenta.* Ita magnam habet vim disciplina verecundiae: carent temeto omnes mulieres.

Id. v. *fama.* Atque etiam si qua erat famosa, ei cognati osculum non ferebant.

Id. v. *petulantia.* Itaque a petendo petulantia, a procando, id est poscendo, procacitas nominata est.

Id. v. *portitores*, et *Ioannes Saresber. Policrat. III*, 12. Nolo enim, eundem populum imperatorem et portitorem esse terrarum. Optimum autem et in privatis familiis et in re publica vectigal duco esse parsimoniam.

Non. v. *fidei.* Fides enim nomen ipsum mihi videtur habere, cum fit, quod dicitur.

Id. v. *blandimentum.* In cive excelso atque homine nobili blanditiam, ostentationem, ambitionem notam esse levitatis.

Augustin. *Epist. XCI,* 3. Intuere paululum ipsos de Republica libros, quod nullus sit patriae consulendi modus aut finis bonis. Cerne, quantis ibi laudibus frugalitas et continentia praedicetur, et erga coniugale vinculum fides, castique, honesti ac probi mores.

Non. v. *iurgium.* Admiror, nec rerum solum, sed verborum etiam elegantiam. Si iurgant, inquit. Benevolorum concertatio, non lis inimicorum, iurgium dicitur. Et in sequenti: Iurgare igitur lex putat inter se vicinos, non litigare.

Id. v. *sanctitudo.* Eosdem terminos hominum curae atque vitae, sic pontificio iure sanctitudo sepulturae *.

Id. v. *excipere.* Quod insepultos reliquissent eos, quos e mari propter vim tempestatis excipere non potuissent, innocentes necaverint*.

Id. *cap. de doct. indag.* Nec in hac dissensione suscepi populi causam, sed bonorum.

Priscian. *XV. p.* 1014. Non enim facile valenti populo resistitur, si aut nihil impertias iuris, aut parum.

Non. v. *auguro.* Cui quidem utinam vere fideliter abunde ante * auguraverim.

Augustin. *Civ. D. II,* 14. et *Io. Saresber. Policr. VII,* 9. Frustra hoc exclamante Cicerone, qui cum de poetis ageret, Ad quos cum ac-

cessit, inquit, clamor et approbatio populi quasi magni cuiusdam et sapientis magistri, quas illi obducunt tenebras? quos invehunt motus? quas inflammant cupiditates?

Seneca *Epist.* 49. Negat Cicero, si duplicetur sibi aetas, habiturum se tempus, quo legat lyricos.

Augustin. *Civ. D. II*, 13. Sicut apud Ciceronem Scipio loquitur: Cum artem ludicram scenamque totam probro ducerent, genus id hominum non modo honore civium reliquorum carere, sed etiam tribu moveri notatione censoria voluerunt.

Idem *ib.* 9. Quid autem hinc senserint Romani veteres, Cicero testatur in libris, quos de Republica scripsit; ubi Scipio disputans ait: Numquam comoediae, nisi consuetudo vitae pateretur, probare sua theatris flagitia potuissent. Et Graeci quidem antiquiores vitiosae suae opinionis quandam convenientiam servaverunt; apud quos fuit etiam lege concessum, ut, quod vellet comoedia, de quo vellet, nominatim diceret. Itaque sicut in iisdem libris loquitur Africanus: Quem illa non attigit, vel potius, quem non vexavit? cui pepercit? Esto, populares homines, improbos in rempublicam, seditiosos, Cleonem, Cleophontem, Hyperbolum laesit. Patiamur; etsi eiusmodi ci-

ves a censore melius est, quam a poeta notari. Sed Periclem, cum iam suae civitati maxima auctoritate plurimos annos domi et belli praefuisset, violari versibus, et eos agi in scena, non plus decuit, quam si Plautus noster voluisset, aut Naevius, P. et Cn. Scipioni, aut Caecilius M. Catoni maledicere. Deinde paulo post, Nostrae inquit, contra XII. tabulae cum perpaucas res capite sanxissent, in his hanc quoque sanciendam putaverunt, si quis occentavisset, sive carmen condidisset, quod infamiam faceret, flagitiumve alteri. Praeclare: iudiciis enim magistratuum, disceptationibus legitimis propositam vitam, non poetarum ingeniis habere debemus, nec probrum audire, nisi ea lege, ut respondere liceat, et iudicio defendere.

Donatus *Fragm. de comoedia et trag.* Comoediam esse Cicero ait imitationem vitae, speculum consuetudinis, imaginem veritatis.

Augustin. *Civ. D. II*, 11. Quod in eo quoque de Republica libro commemoratur, et Aeschines Atheniensis, vir eloquentissimus, cum adolescens tragoedias actitavisset, rempublicam capessivit; et Aristodemum, tragicum item actorem, maximis de rebus pacis et belli legatum ad Philippum Athenienses saepe miserunt.

Aristides Quintilianus *de Musica l. II. p. 69. seq.* *Οὔτε γὰρ ἅπασα τέρψις μεμπτὸν, οὔτε τῆς μουσικῆς αὕτη τέλος, ἀλλ' ἡ μὲν ψυχαγωγία κατὰ τὸ συμβεβηκὸς, σκοπὸς δὲ ὁ προκείμενος ἡ πρὸς ἀρετὴν ὠφέλεια· ὅπερ παλλοὺς τε ἄλλους ἔλαθε, καὶ τὸν ἐν τοῖς Κικέρωνος τοῦ Ῥωμαίου Πολιτικοῖς τὰ κατὰ μουσικῆς ῥηθέντα. Οὐ γὰρ ἔγωγ' ἂν φαίην ἐκείνῳ τὰ τοιαῦτα εἰρῆσθαι· πῶς γὰρ ἄν τις αὐτὸν ἰσχυρίσαιτο μουσικὴν λοιδορεῖν τε καὶ ὡς φαύλην εὐθύνειν τέχνην, ἁρμονιῶν τε καὶ ῥυθμῶν ἀρετάς τε καὶ κακίας διορίζουσαν, ἄνδρα, ὃς τηνικαῦτα ῥυθμοῖς μόνοις καὶ τούτοις ἀγενέσι καὶ φαύλοις ἐπιδεικνύμενον Ῥώσκιον τὸν ὀρχηστὴν οὕτω σφόδρα ἐξεπλήττετο, ὥστε φάσκειν αὐτὸν προνοίᾳ θεῶν ἐς ἀνθρώπους παρελθεῖν; Καὶ γὰρ εἴ τις αὐτὸν φάσκοι τὰ μὲν ἐν ᾗ συγγέγραφε Πολιτείᾳ λέγειν ἑκουσίως, τὰ δὲ περὶ Ῥώσκιον τῆς προκειμένης ἕνεκεν ὑποθέσεως, ἀντιστρέφειν μὲν καὶ ἡμᾶς οὐδὲν κωλύσει τὸν αὐτὸν λόγον. Ἀλλ' ὅμως καὶ οὕτω λάθοι τὶς ἂν ἀποδοκιμάζων μᾶλλον ὅσον εἰς τὴν παροῦσαν σκέψιν, ἢ συνιστὰς τὸν ῥήτορα· ἀναξιόπιστος γὰρ πρὸς ἀληθείας εὕρεσιν, ἢ δικαίαν κρίσιν, ὁ ταῖς κατ' αὐλὴν, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ προαίρεσιν, ἀλλὰ μὴ ταῖς κατ' οὐσίαν δουλεύων ὑποθέσεσιν. Οἶμαι δὲ, ὡς οὐδ' ἂν αὐτὴν ἔψεγε ῥητορικὴν διὰ τοὺς δεκαζομένους*

τῶν ῥητόρων· οὕτω δὴ, καὶ εἴ τινες τῶν τεχνιτῶν, διὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκειν, τὰ ἀγενῆ μελῳδοῦσιν, οὐ τῆς τέχνης τὸ αἰτίαμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ πατρὶς αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐπὶ Νομᾶ, καὶ τοὺς ὀλίγῳ μετ' αὐτὸν, ἔτι συγχάνοντας ἀγριωτέρους, μουσικῇ παιδευομένους εἶχε, καθὰ καὶ αὐτός φησιν, ἰδίᾳ τε ἐν εὐωχίαις κοινῇ τε ἐν ἁπάσαις τελεταῖς σφίσι συνοργιαζούσῃ.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

Liber V.

. . . regale quam explanationem aequitatis; in qua iuris erat interpretatio, quod ius privati petere solebant a regibus: ob easque causas agri, arvi et arbusti et pascui, lati atque uberes definiebantur, qui essent regii, qui colerenturque sine regum opera et labore, ut eos nulla privati negotii cura a populorum rebus abduceret. Nec vero quisquam privatus erat disceptator, aut arbiter litis; sed omnia conficiebantur iudiciis regiis. Et mihi quidem videtur Numa noster maxime tenuisse hunc morem veterem Graeciae regum. Nam ceteri, etsi hoc quoque munere fungebantur, magnam tamen partem bella gesserunt, et eorum iura coluerunt. Illa autem diuturna pax Numae mater huic urbi iuris et religionis fuit; qui legum etiam scriptor fuisset *, quas scitis extare: quod quidem huius civis proprium,

de quo agimus . . . . . .

* * *

. . . *Scip.* . . . radicum seminumque cognoscere, num te offendet? *Manil.* Nihil, si modo opus extabit. *Scip.* Num id studium censes esse villici? *Man.* Minime; quippe cum * agri cultura saepissime opera deficiat. *Scip.* Ergo, ut villicus naturam agri novit, dispensator litteras scit, uterque autem se a scientiae delectatione ad efficiendi utilitatem refert, sic noster hic rector studuerit sane iuri et legibus cognoscendis; fontes quidem earum utique perspexerit, sed se responsitando et lectitando et scriptitando ne impediat, ut quasi dispensare rem publicam, et in ea quodammodo villicare possit; summi iuris peritissimus, sine quo iustus esse nemo potest, civilis non imperitus, sed ita, ut astrorum gubernator, physicorum medicus: uterque enim illis ad artem suam utitur, sed se a suo munere non impedit. Illud autem videbit hic vir . . . . . .

* * *

. . . civitatibus, in quibus expetunt laudem optimi et decus, ignominiam fugiunt ac dedecus. Nec vero tam metu poenaque terrentur, quae est constituta legibus, quam verecundia; quam natura omnibus dedit, quasi quendam vituperationis non iustae timorem. Hanc ille rector rerum publi-

carum auxit opinionibus, perfecitque institutis et disciplinis, ut pudor cives non minus a delictis arceret, quam metus. Atque haec quidem ad laudem pertinent; quae dici latius uberiusque potuerunt.

Ad vitam autem usumque vivendi ea descripta ratio est iustis nuptiis, legitimis liberis, sanctis Penatium deorum Larumque familiarium sedibus, ut omnes et communibus commodis et suis uterentur, nec bene vivi sine bona re publica posset, nec esse quicquam civitate bene constituta beatius. Quocirca permirum mihi videri solet, quae sit tanta doc . . . . . .

LIBRI V DE RE PUBLICA

FRAGMENTA

EX SCRIPTORIBUS VARIIS.

Augustin. *Civ. D. II*, 21. *Conf. II*, 25, 2. Quando respublica Romana non iam pessima ac flagitiosissima, sed omnino nulla erat, secundum istam rationem, quam disputatio de republica inter magnos eius tum principes habita patefecit; sicut etiam ipse Tullius, non Scipionis, nec cuiusquam alterius, sed suo sermone loquens, in principio quinti libri demonstravit, commemorato prius Ennii poetae versu, quo dixerat,

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

quem quidem ille versum, inquit, vel brevitate vel veritate tamquam ex oraculo mihi quodam esse effatus videtur. Nam neque viri, nisi ita morata civitas fuisset, neque mores, nisi hi viri praefuissent; aut fundare, aut tamdiu tenere potuissent tantam et tam iuste lateque imperantem rempublicam. Itaque ante nostram memoriam et mos ipse patrius praestantes viros adhibebat, et veterem morem ac maiorum instituta retinebant excellentes viri. Nostra vero aetas cum rempublicam sicut picturam accepisset egregiam, sed iam evanescentem vetustate, non modo eam colo-

ribus iisdem, quibus fuerat, renovare neglexit, sed ne id quidem curavit, ut formam saltem eius et extrema tamquam lineamenta servaret. Quid enim manet ex antiquis moribus, quibus ille dixit rem stare Romanam? quos ita oblivione obsoletos videmus, ut non modo non colantur, sed etiam ignorentur. Nam de viris quid dicam? mores enim ipsi interierunt virorum penuria. Cuius tanti mali non modo reddenda ratio nobis, sed etiam, tamquam reis, capitis quodammodo dicenda causa est. Nostris enim vitiis, non casu aliquo, rempublicam verbo retinemus, re ipsa vero iam pridem amisimus. Haec Cicero fatebatur longe quidem post mortem Africani, quem in suis libris fecit de republica disputare.

Non. *cap. de num. et cas.* Sed tamen ut bono patrifamilias colendi, aedificandi, ratiocinandi quidam usus opus est . . . .

Cicero *ad Att. VIII*, 11. Consumo igitur omne tempus, considerans, quanta vis sit illius viri, quem nostris libris satis diligenter, ut tibi quidem videmur, expressimus. Tenesne igitur, moderatorem illum rei publicae quo referre velimus omnia? Nam sic quinto, ut opinor, in libro loquitur Scipio: Ut enim gubernatori cursus secundus, medico salus, imperatori victoria, sic huic moderatori rei publicae beata civium vita

proposita est, ut opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit: huius enim operis, maximi inter homines atque optimi, illum esse perfectorem volo.

Augustin. *Civ. D. V*, 13. et *Io. Saresber. Policr. VIII*, 5. Tullius dissimulare non potuit in iisdem libris, quos de republica scripsit; ubi loquitur de instituendo principe civitatis, quem dicit alendum esse gloria, et consequenter commemorat, maiores suos multa mira atque praeclara gloriae cupiditate fecisse.

Petrus Pictaviensis *Epist. ad calumn. Bibl., PP. Lugd. T. XXII. p.* 824. Tullius in libris de republica scripsit: scilicet principem civitatis gloria esse alendum, et tamdiu stare rempublicam, quamdiu ab omnibus honor principi exhiberetur.

Non. v. *anima.* Tum virtute, labore, industria quaereretur * summi viri indolem, nisi nimis animose ferox natura illum nescio quo . . .

Idem v. *contemtus.* Quae virtus fortitudo vocatur; in qua est magnitudo animi, mortis dolorisque magna contemptio.

Id. v. *lentum.* Marcellus ut acer et pugnax, Maximus ut consideratus et lentus.

Id. v. *ferocia.* Qui comperit eius vim et effrenatam illam ferociam.

Id. v. *contingere*. Quod non modo singulis hominibus, sed potentissimis populis saepe contingit.

Charisius *I. p.* 112. Orbi terrarum comprehensos.

Non. v. *impertire*. Quod molestias senectutis suae vestris familiis impertire posset.

Seneca *apud Gellium XII*, 2. Cicero in libris de republica: Ut Menelao Laconi quaedam fuit suaviloquens iucunditas. Et alio loco: Breviloquentiam in dicendo colat.

Non. v. *imbuere*. Quae cum Scipio dixisset, admodum probans * Mummius: erat enim odio quodam rhetorum imbutus.

M. TULLI CICERONIS

DE RE PUBLICA

Liber VI.

Nonius v. *prudentia.* Totam igitur expectas prudentiam huius rectoris, quae ipsum nomen hoc nacta est ex providendo.

Idem v. *comparare.* Quamobrem se comparet hic civis ita necesse est, ut sit contra haec, quae statum civitatis permovent, semper armatus.

Id. v. *seditio*, et *Servius ad Aen. I*, 149. Eaque dissensio civium, quod seorsum eunt alii ad alios, seditio dicitur.

Id. *cap. de doct. indag.* Et vero in dissensione civili, cum boni plus quam multi valent, expendendos cives, non numerandos puto.

Id. v. *expleri.* Graves enim dominae cogitationum libidines infinita quaedam cogunt atque imperant: quae quia nec expleri, nec satiari ullo modo possunt, ad omne facinus impellunt eos, quos illecebris suis incenderunt.

Id. v. *deprecor*, et Gellius VI, 16. Quod quidem eo fuit maius, quia quum causa pari collegae essent, non modo invidia pari non erant, sed etiam Claudii invidiam Gracchi caritas deprecabatur.

Id. v. *triste*. Qui numero optimatum et principum obtulit his vocibus*, et gravitatis suae liquit illum tristem et plenum dignitatis sonum.

Id. *cap. de num. et cas.* Ut, quemadmodum scribit ille, quotidiano in forum, mille hominum cum palliis conchylio tinctis descenderent.

Id. v. *de subito*. In his, ut meministis, concursu levissimae multitudinis et aere congesto funus de subito esset ornatum.

Id. v. *firmiter*, et Priscian. *XV. p.* 1010. Firmiter enim maiores nostri stabilita matrimonia esse voluerunt.

Non. v. *Samium*. Oratio extat Laelii, quam omnes habemus in manibus, quam simpuvia pontificum diis immortalibus grata sint, Samiaeque ut ibi scribit, capedines.

Favonius Eulogius *in Somn. Scip. p.* 438. *Graev.* Imitatione Platonis Cicero de Republica scribens, locum etiam de Eris Pamphyli reditu in vitam, qui, ut ait, rogo impositus revixisset, multaque de inferis secreta narrasset, non fabulosa, ut ille, assimilatione commentus est, sed

sollertis somnii rationabili quadam imaginatione composuit, videlicet scite significans, haec, quae de animae immortalitate dicerentur caeloque, somniantium philosophorum esse commenta, nec fabulas incredibiles, quas Epicurei derident, sed prudentium coniecturas. Insinuat, Scipionem illum, qui, Carthagine subiugata, cognomen familiae peperit Africanum, huic Scipioni, Pauli filio, futuras a propinquis insidias et fatalis metae denuntiare curriculum, quod necessitate numerorum in vitae perfectae tempora coartetur; ponitque, illum aetatis suae quinquagesimo ac sexto anno, duobus in se coeuntibus numeris, absolutam caelo animam, unde acceperat, redditurum. *etc.*

Augustin. *Civ. D. XXII*, 28. Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus, et propter nonnulla, quae veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt, eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse. Quod quidem sic tangit in libris de Republica Tullius, ut eum lusisse potius, quam id, quod verum esset, affirmet dicere voluisse. Inducit enim hominem revixisse, et narrasse quaedam, quae Platonicis disputationibus congruebant.

Macrobius *in Somn. Scip. I*, 1. In hoc vel maxime operis similitudinem servavit imitatio, quod, cum Plato in voluminis (de Re pu-

blica) conclusione a quodam vitae reddito, quam reliquisse videbatur, indicari faciat, qui sit exutarum corporibus status animarum, adiecta quadam sphaerarum vel siderum non otiosa descriptione, rerum facies, non dissimilia significans, a Tulliano Scipione per quietem sibi ingesta narratur.

Idem *ib.* Hunc ordinem Tullius non minore iudicio reservans, quam ingenio repertus est, postquam in omni reipublicae otio ac negotio palmam iustitiae disputando dedit, sacras immortalium animarum sedes, et caelestium arcana regionum in ipso consummati operis fastigio locavit, indicans, quo his perveniendum, vel potius revertendum sit, qui rempublicam cum prudentia, iustitia, fortitudine ac moderatione tractaverit. Sed ille Platonicus secretorum relator Er quidam nomine fuit, natione Pamphylus, miles officio, qui, cum vulneribus in proelio acceptis vitam effudisse visus, duodecimo die demum inter ceteros una peremptos ultimo esset honorandus igne, subito seu recepta anima, seu retenta, quidquid emensis inter utramque vitam diebus egerat videratve, tamquam publicum professus iudicium, humano generi enuntiavit. Hanc fabulam Cicero, licet ab indoctis, quasi ipse veri conscius, doleat irrisam, exemplum tamen stolidae repre-

hensionis vitans, excitari narraturum, quam reviviscere maluit.

Id. *cap.* 2. Ac prius quam somnii verba consulamus, enodandum nobis est, a quo genere hominum Tullius memoret vel irrisam Platonis fabulam, vel, ne sibi idem eveniat, non vereri. Nec enim his verbis vult imperitum vulgus intelligi, sed genus hominum veri ignarum sub peritiae ostentatione; quippe quos et legisse talia, et ad reprehendendum animatos constaret. Epicureorum tota factio, aequo semper errore a vero devia, et illa existimans ridenda, quae nesciat, sacrum volumen et augustissima irrisit naturae seria. Colotes vero, inter Epicuri auditores famosior et loquacitate notabilior, etiam in librum retulit, quae de hoc amarius reprehendit. Sed cetera, quae iniuria notavit, si quidem ad somnium, de quo hic procedit sermo, non attinent, hoc loco nobis omittenda sunt: illam calumniam persequemur, quae, nisi supplodatur, manebit Ciceroni cum Platone communis. Ait, a philosopho fabulam non oportuisse confingi; quoniam nullum figmenti genus veri professoribus conveniret. Cur enim, inquit, si rerum caelestium notionem, si habitum nos animarum docere voluisti, non simplici et absoluta hoc insinuatione curatum est; sed quaesita persona casusque exco-

gitata novitas, et composita advocati scena figmenti, ipsam quaerendi veri ianuam mendacio polluerunt? Haec quoniam, cum de Platonico Ere iactantur, etiam quietem Africani nostri somniantis incusant, resistamus urgenti, et frustra arguens refellatur. *etc.*

Id. *cap.* 4. Scipionem ipsum haec occasio ad narrandum somnium provocavit, quod longo tempore se testatus est silentio condidisse. Cum enim Laelius quereretur, nullas Nasicae statuas in publico in interfecti tyranni remuneratione locatas; respondit Scipio, post alia, in haec verba: Sed quamquam sapientibus conscientia ipsa factorum egregiorum amplissimum virtutis est praemium: tamen illa divina virtus non statuas plumbo inhaerentes, nec triumphos arescentibus laureis, sed stabiliora quaedam et viridiora praemiorum genera desiderat. Quae tamen ista sunt? inquit Laelius. Tum Scipio, Patimini me, inquit, quoniam tertium diem iam feriati sumus: et cetera quibus ad narrationem somnii venit, docens, illa esse stabiliora et viridiora praemiorum genera, quae ipse vidisset in caelo bonis rerumpublicarum servata rectoribus; sicut his verbis eius ostenditur: Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rempublicam, sic habeto: *etc.*

SOMNIUM.

(1) Cum in Africam venissem, M' Manilio consuli ad quartam legionem tribunus, ut scitis, militum; nihil mihi potius fuit, quam ut Masinissam convenirem, regem familiae nostrae iustis de causis amicissimum. Ad quem ut veni, complexus me senex collacrimavit, aliquantoque post suspexit in caelum, et, Grates, inquit, tibi ago, summe Sol, vobisque, reliqui caelites, quod, ante quam ex hac vita migro, conspicio in meo regno et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: ita numquam ex animo meo discedit illius optimi atque invictissimi viri memoria. Deinde ego illum de suo regno, ille me de nostra re publica percontatus est; multisque verbis ultro citroque habitis, ille nobis consumptus est dies. Post autem regio apparatu accepti, sermonem in multam noctem produximus, cum senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaque eius non facta solum, sed etiam dicta meminisset. Deinde, ut cubitum discessimus, me et de via, et qui ad multam noctem vigilassem, artior, quam solebat, somnus complexus est. Hic mihi, credo equidem ex hoc, quod eramus locuti,

(fit enim fere, ut cogitationes sermonesque nostri pariant aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo videlicet saepissime vigilans solebat cogitare et loqui,) Africanus se ostendit, illa forma, quae mihi ex imagine eius, quam ex ipso erat notior. Quem ut agnovi, equidem cohorrui. Sed ille, Ades, inquit, animo, et omitte timorem, Scipio; et quae dicam, trade memoriae.

(2.) Videsne illam urbem, quae, parere populo Romano coacta per me, renovat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso et pleno stellarum, illustri et claro quodam loco,) ad quam tu oppugnandam nunc venis paene miles? Hanc hoc biennio consul evertes, eritque cognomen id tibi per te partum, quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cum autem Carthaginem deleveris, triumphum egeris, censorque fueris, et obieris legatus Aegyptum, Syriam, Asiam, Graeciam, deligere iterum consul absens, bellumque maximum conficies, Numantiam exscindes. Sed cum eris curru in Capitolium invectus, offendes rem publicam perturbatam consiliis nepotis mei.

Hic tu, Africane, ostendas oportebit patriae lumen animi, ingenii, consiliique tui. Sed eius temporis ancipitem video quasi fatorum viam.

Nam, cum aetas tua septenos octies solis anfractus reditusque converterit, duoque hi numeri, quorum uterque plenus, alter altera de causa, habetur, circuitu naturali summam tibi fatalem confecerint: in te unum atque in tuum nomen se tota convertet civitas; te senatus, te omnes boni, te socii, te Latini intuebuntur; tu eris unus, in quo nitatur civitatis salus; ac, ne multa, dictator rem publicam constituas oportet, si impias propinquorum manus effugeris! Hic cum exclamasset Laelius, ingemuissentque ceteri vehementius, leniter arridens Scipio, Quaeso, inquit, ne me e somno excitetis, et rumpatis visum. Audite cetera.

(3) Sed quo sis, Africane, alacrior ad tutandum rem publicam, sic habeto: omnibus, qui patriam conservarint, adiuverint, auxerint, certum esse in caelo et definitum locum, ubi beati aevo sempiterno fruantur. Nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundum regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quam concilia coetusque hominum iure sociati, quae civitates appellantur. Harum rectores et conservatores hinc profecti, huc revertuntur.

Hic ego, etsi eram perterritus non tam metu mortis, quam insidiarum a meis, quaesivi tamen, viveretne ipse et Paulus pater, et alii, quos nos

extinctos arbitraremur. Immo vero, inquit, ii vivunt, qui ex corporum vinculis, tamquam e carcere, evolaverunt: vestra vero quae dicitur vita, mors est. Quin tu adspicis ad te venientem Paulum patrem? Quem ubi vidi, equidem vim lacrimarum profudi; ille autem me complexus atque osculans flere prohibebat.

Atque ego ut primum, fletu represso, loqui posse coepi, Quaeso, inquam, pater sanctissime atque optime, quoniam haec est vita, ut Africanum audio dicere, quid moror in terris? quin hinc ad vos venire propero? Non est ita, inquit ille. Nisi deus is, cuius hoc templum est omne, quod conspicis, istis te corporis custodiis liberaverit, huc tibi aditus patere non potest. Homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illum globum, quem in hoc templo medium vides, quae terra dicitur; hisque animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quae sidera et stellas vocatis; quae globosae et rotundae, divinis animatae mentibus, circos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Quare et tibi, Publi, et piis omnibus retinendus est animus in custodia corporis, nec iniussu eius, a quo ille est vobis datus, ex hominum vita migrandum est; ne munus humanum assignatum a deo defugisse videamini. Sed sic, Scipio, ut avus hic tuus, ut ego, qui te genui,

iustitiam cole et pietatem; quae cum sit magna in parentibus et propinquis, tum in patria maxima est. Ea vita via est in caelum, et in hunc coetum eorum, qui iam vixerunt, et corpore laxati illum incolunt locum, quem vides. Erat autem is splendidissimo candore inter flammas circus elucens, quem vos, ut a Graiis accepistis, orbem lacteum nuncupatis; ex quo omnia mihi contemplanti praeclara cetera et mirabilia videbantur. Erant autem eae stellae, quas numquam ex hoc loco vidimus, et eae magnitudines omnium, quas esse numquam suspicati sumus: ex quibus erat illa minima, quae ultima a coelo, citima terris, luce lucebat aliena; stellarum autem globi terrae magnitudinem facile vincebant. Iam ipsa terra ita mihi parva visa est, ut me imperii nostri, quo quasi punctum eius attingimus, paeniteret.

(4) Quam cum magis intuerer, Quaeso, inquit Africanus, quousque humi defixa tua mens erit? Nonne adspicis, quae in templa veneris? Novem tibi orbibus, vel potius globis, connexa sunt omnia: quorum unus est caelestis, extimus, qui reliquos omnes complectitur, summus ipse deus, arcens et continens ceteros; in quo infixi sunt illi, qui volvuntur, stellarum cursus sempiterni; cui subiecti sunt septem, qui versantur retro, contrario motu atque caelum; ex quibus

unum globum possidet illa, quam in terris Saturniam nominant. Deinde est hominum generi prosperus et salutaris ille fulgor, qui dicitur Iovis; tum rutilus horribilisque terris, quem Martium dicitis; deinde subter mediam fere regionem Sol obtinet, dux et princeps et moderator luminum reliquorum, mens mundi et temperatio, tanta magnitudine, ut cuncta sua luce collustret et compleat. Hunc ut comites consequuntur alter Veneris, alter Mercurii cursus, in infimoque orbe Luna, radiis solis accensa, convertitur. Infra autem iam nihil est, nisi mortale et caducum, praeter animos generi hominum munere deorum *datos*: supra Lunam sunt aeterna omnia. Nam ea, quae est media et nona, Tellus, neque movetur, et infima est, et in eam feruntur omnia suo nutu pondera.

(5) Quae cum intuerer stupens, ut me recepi, Quis hic, inquam, quis est, qui complet aures meas tantus et tam dulcis sonus? Hic est, inquit ille, qui intervallis coniunctus imparibus, sed tamen pro rata parte ratione distinctis, impulsu et motu ipsorum orbium conficitur; qui acuta cum gravibus temperans, varios aequabiliter concentus efficit. Nec enim silentio tanti motus incitari possunt; et natura fert, ut extrema ex altera parte graviter, ex altera autem acute sonent.

Quam ob causam summus ille caeli stellifer cursus, cuius conversio est concitatior, acuto et excitato movetur sono, gravissimo autem hic lunaris atque infimus. Nam terra, nona, immobilis manens, ima sede semper haeret, complexa medium mundi locum. Illi autem octo cursus, in quibus eadem vis est duorum, Mercurii et Veneris, septem efficiunt distinctos intervallis sonos: qui numerus rerum omnium fere nodus est. Quod docti homines nervis imitati atque cantibus, aperuere sibi reditum in hunc locum; sicut alii, qui praestantibus ingeniis in vita humana divina studia coluerunt. *Hoc* sonitu oppletae aures hominum obsurduerunt; nec est ullus hebetior sensus in vobis; sicut, ubi Nilus ad illa, quae Catadupa nominantur, praecipitat ex altissimis montibus, ea gens, quae illum locum accolit, propter magnitudinem sonitus, sensu audiendi caret. Hic vero tantus est totius mundi incitatissima conversione sonitus, ut eum aures hominum capere non possint; sicut intueri solem adversum nequitis, eiusque radiis acies vestra sensusque vincitur. Haec ego admirans, referebam tamen oculos ad terram identidem.

(6) Tum Africanus, Sentio, inquit, te sedem etiam nunc hominum ac domum contemplari: quae si tibi parva, ut est, ita videtur, haec caelestia semper spectato, illa humana contemnito.

Tu enim quam celebritatem sermonis hominum, aut quam expetendam gloriam consequi potes? Vides, habitari in terra raris et angustis in locis, et in ipsis quasi maculis, ubi habitatur, vastas solitudines interiectas; hosque, qui incolunt terram, non modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos ab aliis ad alios manare possit, sed partim obliquos, partim aversos, partim etiam adversos stare vobis; a quibus expectare gloriam certe nullam potestis. Cernis autem eandem terram quasi quibusdam redimitam et circumdatam cingulis; e quibus duos, maxime inter se diversos, et caeli verticibus ipsis ex utraque parte subnixos, obriguisse pruina vides; medium autem illum et maximum solis ardore torreri: duo sunt habitabiles; quorum Australis ille, in quo qui insistunt, adversa vobis urgent vestigia, nihil ad vestrum genus: hic autem alter subiectus Aquiloni, quem incolitis, cerne, quam tenui vos parte contingat. Omnis enim terra, quae colitur a vobis, angusta verticibus, lateribus latior, parva quaedam insula est, circumfusa illo mari, quod Atlanticum, quod magnum, quem Oceanum appellatis in terris: qui tamen tanto nomine, quam sit parvus, vides. Ex his ipsis cultis notisque terris, num aut tuum, aut cuiusquam nostrum nomen, vel Caucasum hunc, quem cernis, transcendere

potuit, vel illum Gangem transnatare? Quis in reliquis, orientis aut obeuntis solis, ultimis aut Aquilonis Austrive partibus, tuum nomen audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustiis vestra gloria se dilatari velit. Ipsi autem, qui de vobis loquuntur, quamdiu loquentur?

(7) Quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusque nostrum a patribus acceptas posteris prodere, tamen, propter eluviones exustionesque terrarum, quas accidere tempore certo necesse est, non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. Quid autem interest, ab iis, qui postea nascentur, sermonem fore de te, cum ab iis nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt viri: cum praesertim apud eos ipsos, a quibus audiri nomen nostrum potest, nemo unius anni memoriam consequi possit. Homines enim populariter annum tantummodo solis, id est unius astri, reditu metiuntur: cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eamdemque totius anni descriptionem longis intervallis retulerint, tum ille vere vertens annus appellari potest; in quo vix dicere audeo, quam multa saecula hominum teneantur. Namque, ut olim deficere sol hominibus extinguique visus est, cum

Romuli animus haec ipsa in templa penetravit, ita, quandoque eadem parte sol eodemque tempore iterum defecerit, tum, signis omnibus ad idem principium stellisque revocatis, expletum annum habeto. Huius quidem anni nondum vigesimam partem scito esse conversam. Quocirca si reditum in hunc locum desperaveris, in quo omnia sunt magnis et praestantibus viris; quanti tandem est ista hominum gloria, quae pertinere vix ad unius anni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si voles, atque hanc sedem et aeternam domum contueri; neque te sermonibus vulgi dederis, nec in praemiis humanis spem posueris rerum tuarum: suis te oportet illecebris ipsa virtus trahat ad verum decus. Quid de te alii loquantur, ipsi videant; sed loquentur tamen. Sermo autem omnis ille et angustiis cingitur iis regionum, quas vides, nec umquam de ullo perennis fuit, et obruitur hominum interitu, et oblivione posteritatis extinguitur.

(8) Quae cum dixisset, Ego vero, inquam, o Africane, si quidem bene meritis de patria quasi limes ad caeli aditum patet, quamquam, a pueritia vestigiis ingressus patriis et tuis, decori vestro non defui; nunc tamen, tanto praemio proposito, enitar multo vigilantius. Et ille, Tu vero enitere, et sic habeto, non esse te morta-

lem, sed corpus hoc. Nec enim tu es, quem forma ista declarat; sed mens cuiusque, is est quisque; non ea figura, quae digito demonstrari potest. Deum te igitur scito esse, si quidem deus est, qui viget, qui sentit, qui meminit, qui providet, qui tam regit et moderatur et movet id corpus, cui praepositus est, quam hunc mundum ille princeps deus; et ut mundum ex quadam parte mortalem ipse deus aeternus, sic fragile corpus animus sempiternus movet. Nam quod semper movetur, aeternum est; quod autem motum affert alicui, quodque agitatur aliunde, quando finem habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum igitur quod sese movet, quia numquam deseritur a se, numquam ne moveri quidem desinit: quin etiam ceteris quae moventur, hic fons, hoc principium est movendi. Principio autem nulla est origo: nam ex principio oriuntur omnia; ipsum autem nulla ex re: nec enim id esset principium, quod gigneretur aliunde. Quod si numquam oritur, ne occidit quidem umquam. Nam principium extinctum nec ipsum ab alio renascetur, nec ex se aliud creabit, si quidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit, ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se movetur; id autem nec nasci potest, nec mori: vel concidat omne caelum, omnisque natura con-

sistat necesse est, nec vim ullam nanciscatur, quae a primo impulsu moveatur.

(9) Cum pateat igitur, aeternum id esse, quod a se ipso moveatur, quis est, qui hanc naturam animis esse tributam neget? Inanimum est enim omne, quod pulsu agitatur externo; quod autem animal est, id motu cietur interiore et suo. Nam haec est natura propria animi atque vis: quae si est una ex omnibus, quae sese moveat, neque nata est certe, et aeterna est. Hanc tu exerce in optimis rebus; sunt autem optimae, curae de salute patriae: quibus agitatus et exercitatus animus velocius in hanc sedem et domum suam pervolabit. Idque ocius faciet, si iam tum, cum erit inclusus in corpore, eminebit foras, et ea, quae extra erunt, contemplans, quam maxime se a corpore abstrahet. Nam eorum animi, qui se corporis voluptatibus dediderunt, earumque se quasi ministros praebuerunt, impulsuque libidinum voluptatibus obedientium, deorum et hominum iura violaverunt, corporibus elapsi circum terram ipsam volutantur; nec hunc in locum, nisi multis exagitati saeculis revertuntur.

Ille discessit: ego somno solutus sum.

LIBRORUM DE RE PUBLICA

FRAGMENTA MISCELLA.

Fronto in *Exempl. elocution.* v. *avocat.* A qua isti avocant.

Nonius v. *invitare.* Idque ipsa natura non invitaret solum, sed etiam cogeret.

Diomedes *I. p.* 330. Nitito.

Victorinus *Prooem. ad I. Rhet. Cic.* In libris de Republica a Cicerone illa virtus dicitur, quae prudentia.

Ammianus Marc. *XV*, 5, 23. Et quamquam optatissimum est, perpetuo fortunam quam florentissimam permanere; illa tamen aequabilitas vitae non tantum habet sensum *, quantum cum ex saevis et perditis rebus ad meliorem statum fortuna revocatur.

Lactantius *Inst. I*, 9. Hercules, qui ob virtutem clarissimus, et quasi Africanus inter deos habetur.

Servius *ad Aen. VI*, 877. Est Ciceronis in dialogo: Fanni, causa difficilis laudare puerum; non enim res laudanda, sed spes est.

CAROLI FRID. HEINRICHII

EMENDATIONES

ET

CONIECTURAE.

Pag. 1. In titulo gravissimi et pulcherrimi operis, duas scripturas servavi Codicis eius, ex quo magno id his diebus beneficio litterarum in lucem prolatum est, si minus usitatas iam nobis, qui veterum scriptis recentandis prela exercemus, aut qui ipsi audemus Latine, ut nunc sunt tempora, plerique negligentius, scribere, attamen probas et certas, et luculentis rationibus satis munitas. Qua de re verbo monebo, ut sic quodammodo iustum persolvam honorem huic parti antiquitatis doctrinae; quam partem nequaquam contemno, sed aegre fero, his spinosis ac molestis quaestionibus singulas fere oppleri paginas reliquiarum, quae primum eduntur, per easque legentium animos a fructu sapientiae et artis veterum semper ad minutias leves et frigida diverticula sevocari. Atque utinam tandem docta opera colligatur in unum, quidquid, post Manutium et alios, animadversionum novarum de orthographia tum ex Codd. mss. vetustioribus, tum ex inscriptionum plus accrescente indies mole redundabit, ut ante omnia parata sit nobis locupletissima copia rerum, et materia sufficiens certioribus demum praeceptis inde hauriendis.

Sed ex istis scripturis duabus una est genitivi nominis *Tullius;* quem Ciceronis temporibus non *Tullii* fuisse, sed *Tulli*, (*Tullei* hoc sonabat; neque scribendum est, *i* longius ducta reliquis litteris, *TulII*, et multo minus, superposito inepto

galero, quasi accentu, *Tullî*,) et hunc permansisse ad extrema Augusti tempora, Bentleius, qui id primus docuerit, solet citari: at minime est omittendus *Salmasius*, qui Britannum, in Horatio adhuc errantem, mox apud Terentium in viam duxerat, lectus ipsi haud dubie, quamvis, ut magnanimis mos est, non nominatus, *Plin. Exercitatt.* p. 860. col. 1. A. De re post Salmasium et Bentl. conf. Ruhnken. ad Terent. Andr. I, 1, 17. Brunck. Praef. Virgilii p. VI. et F. A. Wolfius ad Satiram Horatii p. 11. idem in Vita Bentleii p. 61. et ad Cic. de Nat. D. p. 295. Ignorantia, non dissensus, inest in loco, hic non tacendo, apud Priscianum XII, 5. §. 22. *Solent autem auctores etiam per synaeresin unam i ponere pro duabus*, usque ad verba *pro Antonii*. Nam aperte hoc est emblema interpolatoris, ut multa apud Priscianum, tale quid nusquam suspicante nupero editore, viro optimo. Ceterum in contextu, quoniam usus in ipso Codice variat, et paene totidem locis *Capitolii*, *Papirii* legitur, quot *Enni*, *Pompili*, etc., cumque insolentia in hoc genere non sine molestia interpellet accurate legentem et cogitantem, eo minus dubitavi insolita ad consuetudinem haud improbabilem revocare, quia iam dudum vereor, ne ipsa Ciceronis aetate non solum *Tulli*, *imperi*, sed etiam *Tullii*, *imperii*, certis in locis dici scribique consueverit aeque, ac licuit *tris* et *tres*, *partis* et *partes* quarto casu iuxta dicere: qua in re unus omnium copiosissimus est Malaspina in Epist. ad Famil. IV, 3. Ad aures examen huius rei persubtiliter refert Valerius Probus apud Gellium XIII, 20. Ac fateor, mihi videri eodem examine ponderandum esse, quid in illis quoque formis cuiusque loci

rationi conveniat; plane ut in versu Sermonis Horatii I, 4, 70. formam *Caprii*, cuius probatae postea Bentleium poenituit, solam isto in loco probam et ipsius poetae esse puto, atque Ennio apud Cic. de Senectute, contra eiusdem Bentleii decretum, rursus vindico *pretii*; de quo infra dicam ad p. 93, 26.

Altera Codicis scriptura, quam ubique reliqui in ipsis Ciceronis verbis, est in *re publica*, sic per omnes casus in duas voces diviso nomine; qua in causa primus editor, Angelus Maius, vir clarissimus, ad p. 5. v. 4. ab ult. edit. nostrae bene haec annotavit: „Scribo separatim duo verba *re publica*, non coniunctim unum verbum. In Codice quidem tituli sunt DE REP. vel DE RE PVB. vel DE RE PVBLICA, interiectis spatiis: in Codicis autem ipso contextu RESP. vel R. P. Verum *res publica* duo esse vocabula, tum grammatica declinatio docet, tum Ciceronis exemplum de Off. I, 44: *quo meliores cives, utilioresque rebus suis publicis essent*; tum ad Fam. IV, 9: *Si re publica non possis frui, stultum est nolle privata.* Praeterea VII, 28. rem publicam vocat *rem communem*; deniqne in Vatin. 9. simpliciter *rem*, uti legitur in antiquissimo palimpsesto Ambrosiano: *eam rem quae auspiciis* cet. Sane etiam Gracchus apud Festum ed. Gothofr. p. 177. haec verba distinxisse videtur, cum dixit: *eae nationes res publicas suas amiserunt*". C. Gracchus Festi Scaligerani p. 217. ubi legendum: *de lege Penni de peregrinis* (conf. Sigon. Ant. Iur. Ital. III, 1. p. 207); deinde: *cum aliis rebus, tum per avaritiam.* Cicero in his ipsis libris p. 99, 8. *Atheniensium res*; et *res Romana* in versu Ennii p. 129. Et *res* tum apud Cic. tum apud alios

a *publica*, interposito vocabulo, saepe dirimitur; ut ad Fam. I, 9. *rei totius publicae.* Neque *res* non postponitur; ut *publicae rei causa*, Plaut. Pers. I, 2, 13. Denique nulla unquam admissa compositio est in similibus: *res privata*, *res rustica*, *res militaris*, ceteris. Et cum tot rationes arguant, falso coniungi *respublica*, *reipublicae*, cadit in controversiam alter locus Prisciani, VIII, 16. §. 88. ubi hoc nomen in compositis refertur, quae composita esse, ostendere accentum. Accentu equidem nihil ostendi, inde patet, quod is non facit compositionem, sed ab ea efficitur. Creaverat in hoc uno nomine compositionem, et accentum mutaverat nulla res alia, quam depravata pronuntiatio. Huic ipsi ansam dabat fortuitus concursus consonantium *s* et *p*; ex quo factum est, ut paulatim pronuntiarent *re-ſpublica*, velut *reſpuo*, *reſpondeo*, ac velut hodieque πλατυστομοῦντες in quibusdam pagis Germaniae pronuntiant *di-ſputo.* Et ex hoc vitio rursus in consuetudinem Francogallicae linguae venit *la République*, prius, ni fallor, *Reſpublique*, sic non minus immutata et corrupta vera et propria significatione, quam germana pronuntiatione atque scriptura.

P. 3. v. 1. *C. Duellius.* Cod. Vaticanus et Editio prima *Duelius.* Veram scripturam nominis, quam recepi, Cicero docet Orator. c. 45. et Quintilian. I, 4, 15. quam ad normam exigendae sunt aliorum hinc diversae opiniones. Conf. Gernhard. ad lib. de Senect. c. 13. Similiter p. 11, 17. Cod. *Aquilio*, quod, ut pronuntiandum est, quamvis contra legem Aquiliam, scripsi *Aquillio*; et inferius aliquoties *bellua*, nimirum in Ciceronis sermone: nam prisco poetae sua omnino relin-

quenda erat *belua*, p. 23, 5. Ita orthographica plura, invitante saepe, interdum etiam cogente Maio, his Emendationibus immiscere facile foret. Verum, speciminis causa, ea quae hactenus attigi, satis sunto. Hinc *paullo maiora canamus.*

P. 3, 4. *nec id excitatum.* Non potest pulcra magis et praeclara esse oratio, quam haec est in hoc loco: sed eius vis et proprietas debet intelligi. Subiectum est *incendium belli*, et pronomen *id* non ad *bellum* refertur, sed ad *incendium.* Incendium enim non solum *restingui* dici potest, sed etiam *excitari*, et praeterea potest ea, quae sequuntur, omnia, *enervari*, *contundi*, reliqua. Quod apud Sallustium Catilina in curia minatur: incendium meum ruina restinguam, Cicero pro Murena c. 25. interpretatur, quasi diceret; si quod esset in suas fortunas *incendium excitatum*, id se ruina restincturum. Neque ab re fuerit recordari, hos de Re publ. libros non multis post annis conscribi coeptos fuisse. Conf. Ind. Latinitatis Ed. pr. in *Pronomen:* ad quem Indicem aliquot locis, secus ac vellem, cogor respicere.

P. 3, 10. *qui sunt procul ab aetatis huius memoria.* Sic Cod. quod Maius non intelligens, particulam *haud* ante *procul*, ut ait, scribere non dubitavit. Tamen in Additamentis idem, „Particulam *haud*, inquit, quam Codex desiderat, haud scio an satius sit omittere". Nihil hic dubitandum, cum certissimum sit, *procul* quamcunque, sive parvam sive magnam, distantiam significare, et omnino esse aliquo intervallo. Veteres Glossae H. Stephani: *Procul*, ἐγγὺς καὶ μακράν. Quod vulgo additur, καὶ πόῤῥωθεν, explicationis varietas est, neque ad glossam pertinet. Terent. Hecyr. IV, 3, 1. *sermonem procul hinc stans accepi.*

ubi Donatus: *Procul*, nunc *prope*. Nepos in Pausania extr. verba Thucydidis: ἔδοξε πλησίον που κατορύξαι, perbene interpretatus: *procul ab eo loco infoderunt*, culpa non sua in eundem, in quo Maius hic fuit, errorem induxit Bosium et Bremium. Neque aliud est *procul tantum* Virgilii, Ecl. VI, 16.

P. 4, 8-10. *Nec vero habere — nisi utare; etsi ars — teneri potest. Virtus* etc. Prima Editio ita haec habet: *Nec vero habere — nisi utare. Etsi ars — teneri potest: virtus* etc. Sic una opera duas destruxit periodos editor: quas iam restitui certo, ut opinor, remedio.

P. 4, 13. *reapse*. „Vocabulum *reapse* in libris Tullii de Rep. legebat Seneca Ep. 108. Idem recurrit inferius in hoc opere. Africanus ipse Pauli filius usus est in oratione quadam hoc vocabulo, interposita copula, *reque eapse*. Lege Festum in hac voce". Haec Maius. Ego vero non video, cur talia scribantur, ex quibus nihil disci potest. Alter locus est p. 82. v. 2. ab ult. Et, quod idem noverat Seneca ex hoc opere, *sepse*, pro se ipsam, postea hic legitur p. 91, 2. in quo loco hoc genus formarum explicabo.

P. 4, 21. *fuga turpitudinis*. Cod. et Ed. pr. *turpidinis;* quod sic fere defendit editor: „Ita *turpido* pro *turpitudo* scribit etiam Tertullianus de Cor. mil. XIV: quo in loco frustra Gesnerus suspicabatur vitium librarii, frustra quidam editores reponebant *turpitudo*. Sic obtinuit *pinguedo* pro *pinguitudo*". Haec ille; quae refellere in promtu est. Nam monstrum vocis est istud, sive scripserit Tertullianus, sive non scripserit. Non scripsisse, fidem faciunt Codd. ex quibus *quidam*, nimirum praecipui, editores, ut Nic. Rigaltius,

verum reposuerunt. Deinde, si obtinuit *pinguedo*, quid hoc ad rem, nisi forte, ut talis comparatio pingue ingenium prodat? Nempe id exemplum unum est de certo genere formationis, usitatiore illo aliquando Latinis, quam Ciceronis erat aetate et postea, accepto autem primum a Graecis, qui formas fingunt, velut *ἀλγηδών*, *τηκηδών*, *μεληδών*, poetae quidem *η* correpta in *ε*. (Hom. Od. XI, 201. *τηκεδόνι στυγερῇ*. Hesiod. Erg. 66. *γυιοκόρους μελεδῶνας*, non *μελεδώνας*, quod nuper placuit. Idemque latet, agnoscendum denique, apud Hom. Od. XIX, 517. *ὀξεῖαι μελεδῶνες*, ut corrigendum est. Nam *μελεδώνη* vox est a grammaticis ficta; nec verum continent collectanea doctorum virorum ad Gregor. de Dialectis p. 558. seq.) Ex qua formandi ratione multae prodierunt formae huiusmodi: *albedo*, *nigredo*, *rubedo*, et, quae similitudine soni mendosam creavit *turpidinem*, *torpedo*; etiam *dulcedo* a dulceo, et *libido*, verius *libedo*, ut *cupido* a cupire, prisco verbo et Lucretii; tum *raucedo* a rauceo; immo *oscedo* (Gell. IV, 20.), proprie *osciedo*, ab osciere (os ciere), quod restat in *oscitare* (os citare), ut conflatum est *oscillare*, quasi os *cellere* (*κέλλειν*), quod verbum superest in participio *celsus*, in compositis *percellere*, *excellere*, *excelsus*, in nomine *culmen*. Iam vero omnes hoc genus formae sunt substantivorum, quae a verbis ducuntur, et ab adiectivis fieri omnino nequeunt. Quid ergo est *turpido?* Quippe a *turpis*, vox barbara et turpe vitium. Id librario Codicis reliqui: Tullio suam formam restitui.

P. 4, 25. *Xenocratem.* Cod. et Ed. pr. *Xenocraten.* Ad loquendi rationem potius hic attendamus, qualis subest in verbis: *quod cogeren-*

tur facere legibus, ubi non enuntiatur, quod facile intelligi potest: *quod*, ni sua sponte facerent, *cogerentur*; vel magis nostro loquendi ritu: *quod* alioquin *cogerentur*.

P. 5, 5. *Quae est enim.* Ed. pr. *Quae etenim*; vitium evidens, in ipso Cod. a manu secunda correctum; quod editor in Additam. monet. *Manus secunda* semper dicitur ab editore, quem *veterem emendatorem* significat in descriptione Codicis, qui *horrentem errorum segetem partim depastus sit*, cum editor reliquam partem segetis eius ipse demessuisse, atque ita hos libros plane emendasse sibi videretur. Non talis fuit hic emendator, qui librum scriptum conferret cum exemplari, unde transcriptus liber esset, et admissa a librario menda tolleret; id quod *recensere* est dictum et *recensio*, et ne hoc quidem satis Latino eius verbi significatu: sed fuit talis, qui Codicem emendaverit *ex ingenio*, iudicio suo et naso, nunc recto, nunc pravo, usus. De cuius auctoritate si quaeritur, non ea maior censeri potest, quam sit nostrum cuiusvis, verum et rectum metientis pede suo, et in iudicio quolibet exspectantis, ut rationibus ab altero erroris convincatur.

P. 5, 7. *bene constitutae civitati, publico iuri et legibus.* Corrige: *constitutae civitati publico iure et legibus.* Sic integre Cod. a prima manu: manus secunda (en emendatricem!) hoc depravavit; depravationem editor arripuit; quem hic ego parum cautus secutus eram.

P. 5, 9. *urbes magnas atque imperiosas, ut appellat Ennius.* Prima haec Ennii mentio; qui quidem crebrius libentiusque in his Ciceronis libris, quam in aliis, videtur ad partes vocari, et cuius verba et locutiones hic illic intexta ora-

tioni sunt, ut suis locis videbimus. Neque obscura sit ratio eius rei, si dialogi tempora et Scipionem, hic actorem primarum, consideras. Ac testimonio huius loci clarius nobis iam patet et origo et vis verborum in Orator. c. 34. *imperiosorum populorum;* et de Fin. II, 19. *imperiosus ille*, de T. Manlio ampliore dictum sensu, quam quo adhuc accipiebamus.

P. 6, 11. *et Miltiadem.* Cod. atque Ed. pr. *et* habent post *illa*, sic: *illa et apud Graecos exempla.* Ita *et* pro *adeo* insolentius positum erit; praetereaque hanc sententiam parit, sine dubio absurdam, quasi viliores fuissent Graeci, quam ut Miltiadis et Themistoclis virtus ab ipsis exspectari facile posset. Locum emendavi, *et* locato, quo pertinet. Iunctura est enim: *et Miltiadem —, et Themistoclem.*

P. 6, 16. *proterritum.* Ind. Latinitatis: „Plautinum vocabulum." De hoc verbo nimis olim est dubitatum inter Criticos linguae Latinae. Scioppius Suspect. Lectt. III, 8. Pareus Lex. crit. in *Perterrere.* Hodie constat, optimae aetatis auctoritatisque esse, quo Caesar, Terentius, Virgilius usi sint, et quo hic loci utitur Cicero. Et sciremus iam dudum, Ciceroni id valde esse usitatum, si in locis suis obscuratum non esset. Est enim propria verbi sedes in actione pro Caecina, ubi *proterrere* Cicero saepius dixit, *perterrere*, verbum notius, librarii et editores substituerunt. Sentire rem coeperat Lambinus: sed eum aliorum obruit levitas. De hoc verbo conf. imprimis Oudendorp. ad Caes. B. G. I, 58. ad Frontin. II, 4, 12. ad Appulei. Met. III, 46, p. 182. Glossae veteres sunt, quas huc referam, quia Ciceronem videntur maxime spectare: *Proterreo*,

καταπτοῶ, et alia, *ἀποφοβέω*; ex Glossario Steph. et Vulcanii Onomastico, utraque apud Labbaeum.

P. 7. 1 - 4. Explanavi haec interpunctione, quae pessima extat in Ed. pr. *Credo*, ut sexcenties, ironicum est. Ironia autem ut causis variat, ita generibus; et nunc acerbior, nunc mitior est. Haec quidem est mitissima.

P. 7, 7. Hic primam, aut, si mutilum libri exordium computaveris, secundam lacunam accepit Codex per id facinus, quo disturbatum praestantissimum volumen et recentibus nugis conscriptum fuit; quam lacunam editor in margine sic indicat: Desiderantur paginae duae; in proximo tali casu, p. 18, 4: Desiderantur sexti huius quaternionis (nam eos quoque in margine annumerat,) paginae decem. Ex his heic quidem deesse *videntur* paginae octo; rursus p. ead. v. 21: Desiderantur paginae *saltem* duae; et pari ubique fide, nonnunquam maiore etiam scrupulo, circumscriptam apponit summam damni illati, aerumnose id quidem, sed tamen facilius, quam damnum ipsum refeceris. Diligentiam hanc admiratus quidem, imitari tamen, et repetere omnes istas notationes, pro mei instituti ratione, nunc nolui; satisque habui, verbis solitis, et ad intervalla disparia quodammodo discernenda aptis, lacunas et defectus significasse. Pro verbis, signa assumsi a libro inde tertio, ubi nimis omnia hiant, et non lacunae sunt indicandae, sed fragmenta tantum diversa, nunc primum ex Cod. edita, distinenda sunt spatiis suis. Sed in viam libentius redeo.

P. 7, 24. *tempestatibus ac paene fulminibus.* Ed. pr. *fluminibus;* quod monent Additamenta, sic ut feci, in Cod. emendatum esse, et priorem

lectionem defendere volunt. *Ac paene*, idem quod *et paene dicam*, maius quid aut vehementius addit minori aut leniori. *Tempestates* et *fluctus* pari gradu saepe solent componi a Cic. et ab aliis, ut Horat. Epist. II, 2, 85. Superant tempestates vi sua *fulmina*. Aquae (*fluminibus*) nullus plane hic locus est.

P. 8, 2. *quasi alimenta.* Non alimenta dicit vulgari significatione, sed, novo usu, nutritionis et educationis praemia; exprimere sic ausus τὰ τροφεῖα, et pervulgatam apud Atticos locutionem ἀποδοῦναι τὰ τροφεῖα τῇ πατρίδι. Glossae vett. Steph. fortasse ex hoc loco: *Alimenta*, θρεπτήρια, τροφεῖα. Conf. Valckenaer. ad Phoeniss. 45. Ruhnken. ad Hymn. Cer. 168.

P. 8, 14. *homines nulla re bona dignos.* Rursus Graecum, οὐδενὸς ἀξίους. Latina exempla monstrabunt fortasse alii. Simile est e contrario inf. p. 97, 6.

P. 8, 27. *cum ipsi aux. ferre, si cupiant, non queant.* Sic inf. p. 67, 9. *nec potuit mutare, cum cuperet, nomina;* et Somn. Scip. c. 7. init. *Quin etiam, si cupiat proles illa laudes uniuscuiusque nostrum posteris tradere, tamen non modo aeternam, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus.* Loquendi haec forma cum valde frequens sit Ciceroni, nec infrequens aliis scriptoribus aetatis aureae, nondum tamen satis ipsa animadversa, neque explicata eius iam ratio est. Continet tum particulas *si*, vel *cum*, perpaucis in locis *etiamsi*, vel *si maxime*, et illas quidem plane sic positas, ut εἰ pro εἰ καὶ Graeci ponunt, post negationem; tum in apodosi indicativum, qui nunquam, nisi relativo modo, ad coniunctivum deflectit. Et negatio adeo facit momentum, ut

vel rectissima et necessaria sit in Pison. 28. *cui generi esse ego iratus, ne si cupiam quidem, non possum*; quo in loco plane errat Goerenz. ad Fin. V, 1. extr. Neque unquam Latinum fiet, quod memini doctissimum virum dicere: „Scio quaedam nobis obstare, quae, si velim, dicere possum"; quod bis peccat, quia etiam *possum* in hac structura falsum est. Contra, ubi Ovidius canit, Amor. I, 6, 35. *Hunc ego, si cupiam, nusquam dimittere possum*, venit magnus poetarum Latinorum emendator, (sic eum vocant,) Nic. Heinsius, adversus Codd. omnes, et aeque falsum ex altera parte obtrudit poetae, *possim*. Atque indicativi ratio est eadem, quae in formula *longum est*; de qua neque Ruhnkenius dixit primus, semper unus laudari solitus, sed ante eum Oudendorpius, ad Suet. Tib. 61., neque iam dixerunt, quae scire intersit, omnia. Nam, ut unum attingam, pertinet huc Terentii *longum est, si narrem*, Heaut. II, 2, 94. Ciceronis Philipp. VIII, 9. (al. 8.) *ferrei sumus, qui quidquam huic negemus*; et praeterea multa similia. Nunc locos dabo exquisitiores, in quibus exempla sunt huius loquendi formae, simul cum omnibus eius modis variis. Cic. pro Quint. c. 10. §. 35. pro Roso. Am. 32, 91. Divinat. Verr. 6, 21. (ubi Beckius contra Ern. praeclare; male Schütz.) ibid. 9, 29. quo loco ter haec forma; Verr. III, 76, 176. Verr. IV, 9, 20. et 40. extr. pro Mil. 8, 21. et 12, 32. bis haec locutio; pro Caecin. 17, 48. pro Flacco 4, 10. pro Sulla 7. extr. Philipp. II, 2, 3. XIII, 11, 25. de Orat. III, 61, 228. Orator. 45. init. de Optimo gen. orat. 4. init. de Fin. V, 1. extr. Terent. Adelph. IV, 7, 43. ubi duos Plauti locos, (alterum e Captivis

rari exempli et rudioris,) quanquam alia de causa, affert Westerhovius.

P. 9, 13. *Maximeque.* Sic p. 56, 2. *Locumque.* P. 67, 2. *Isque;* ib. v. 18. *Idemque.* Somn. Scip. p. 150, 14. *Idque.* Conf. Ernest. ad Suet. Ner. 38. et ad Tacit. Ann. II, 37. Goerenz. ad Fin. III, §. 5. p. 312.

P. 10, 26 - 11, 7. Corruptus est locus, quem propterea signavi asterisco, ut similiter affectos deinceps. In Ed. pr. colon est post v. *in disserendo rudes*, quasi in apodosi versarentur sequentia; quod nullo modo fieri potest. Ipse editor potius *quoniam* cupit omissam, et puncto incisum post *rudes;* profecto non melius. Neque *assecuti* legi potest pro *auctores;* quod quidam iubebat nuper, quo sensu, qua structura, dicere oblitus. Ne multa, corrigi sic locus non potest, atque, reliquis integris, mutilus est post verba *essemus auctores*, ubi illa interciderunt, quae sententiam sic inchoatam: *Quibus de rebus*, absolverent.

P. 11, 14. *magno opere.* Sic editum ex manu secunda. Cod. e prima scriptura *magnopere;* quod praelatum oportuit. Loci sunt, ubi *magno opere*, *tanto opere*, *nimio opere*, omnino et unice rectum est; alii, in quibus parum, aut nihil refert, utrum *magno opere* scripseris, an *magnopere;* rursus alii, quibus contracta sola conveniunt: quorum locorum hic quidem est unus. Conf. Goerenz. ad Fin. II. §. 1. IV. §. 73. Gernhard. ad Off. I. §. 3. et al. tum F. A. W. ad Nat. D. I. §. 5.

P. 11, 22. *libenterque vidisset.* Id est, dixisset, libenter eum videre se. Nova est locutio: ipsum genus non ignotum ex aliis exemplis Graeci et Latini sermonis, ut verba, affectuum maxime,

ad *λόγον προφορικὸν* referantur, non ad *ἐνδιάθετον*, quomodo Casaub. loquitur in tali exemplo ap. Suet. Aug. 51.

P. 12, 2. *nactus es, sed mehercule.* Vera haec lectio; ne quis eorum, qui locos sanos corrumpunt, cum corruptos sanare nequeant, fortasse legi velit: *nactus es me, sed hercule*, propter aliquam, vel potius nullam, similitudinem p. 15. extr. et seq.

P. 12, 3. *At tu vero an. quoque relaxes oportet.* „Cod. *at ut;* tum expunctum *ut.* Fortasse metathesis fuit prima scriptura *at ut*, quam lectionem retinere malui". Sic editor. Est qui *at* velit deleri. Ciceronis puto esse: *At tu an. quoque rel. op.*, dictum alludendi causa, cum Scipio modo orsus sermonem esset: *Atqui nactus es.*

P. 12, 6. *Scip.* Hoc nomen eius, qui loquitur, addidi ego; et sic in seqq. quoties non aliter vices sermonis indicantur; quod ipsum certis modis fit, ut mox viderimus. *Libenter me vero,* Maius edidit, suspicatus tamen, scribendum esse *libente*, ex loco de Or. II, 73. *Me vero lubente, inquit Antonius.* Suspicandi locus non erat, ubi vitium tam est evidens.

P. 13, 17. *Philolai.* „Ita Cod. secunda manu; at prima *Philoteo*". Maius. Contra vir illustris, cui Ind. Latinitatis debetur, ibi in *Graeca declinatio*, „Philoteo, inquit, a Philoleos, pro Philolaus. Ita enim olim lectum fuisse, ubi librarius scripsit Philoteo, satis manifestum est". Praeclarum acumen; in quo est tamen, quod dubitem. Nam nullus Ciceronis liber iam primis saeculis tanto fuit a grammaticis studio tractatus, quanto hic de Re publica; ut *Philoleo*, pro Philolai, antiquioris grammatici curiosa interpolatio potius

videatur esse, quam ipsius scriptoris manus. Et quanquam in Virgilio mihi minus quam aliis incertae sunt formae Homericae et sonantiores, *Androgeo*, *Peneleo*, tamen, propter solam Latinitatem Ciceronis et totius eius aetatis, non dubito, quin, ni singularis aliquapiam causa accessisset, in prosa certe oratione ab hac insolentia plane abstinuerint. Talis causa erat, si nomen Philolai cum isto genitivo Attico in titulo ipsius librorum circumferretur, et in omnium ore ac manibus esset *Φιλόλεω περὶ φύσεως, περὶ κόσμου*. Sed de hoc nihil constat, immo contraria omnia, si A. Boeckhii de hoc Archyteo librum perdoctum conferas. Ipsos inter Graecos nulla alia forma, quam vulgari, videtur nomen usurpatum fuisse; nec Plato appellat nisi *Φιλόλαον*. Ipsique Ciceroni III. de Oratore est *Philolaus;* et sic aliis locis *Archelaus*, *Critolaus*.

P. 15, 3. *cui eorum adv. periucundus*. Ed. pr. *quo eorum;* ex quo manus sec. perperam fecit *quorum*. Editor, primum errans, deinde in Addit. recte monet, scribendum esse *quoi*. Emendaveram *cui*, antequam hoc vidissem.

P. 15, 11-13. Orationis color hic notatu admodum dignus: nusquam enim sic expressa est ratio, quae subest trito maxime illi Graecis loquendi modo, quo dicunt *ἄλλως λέγειν*, istaque omnia, quae collata a Ruhnkenio sunt ad Tim. Lex. p. 198. in quibus *ἄλλως* explicari solet *μάτην*, Lat. *frustra*. Est autem proprie *aliud loqui*, sive, ut hic dicit Philus, *alium sermonem quaerere*, cum inter plures familiares aut conscios de re certa sermo est inceptus, quem alter accessu suo incommode interrumpit; ubi illi, intermisso sermone, quem habere coeperant, interim loqui

aliud instituunt. Id aliud plerumque nihil est, aut supervacaneum. Ex hoc, tanquam ex fonte vivo, totum illud fluxit dicendi genus. Et, nisi ex vita, id est a natura, rationes loquendi repetantur, potiorem partem grammatices nunquam habebimus.

P. 16, 9. *duo soles.* Ed. pr. *duos*, et editor: „Ita Cod. cum alibi scribatur eodem casu *duo*". Insuavis littera vitatur, quoties ea nimis vult increbescere: ex qua causa ipse hic *increbrescere* non scribo, et debebam fortasse *nimium* scribere. Pari ratione, ob fugam sibili, legitur p. 17, 1. *Archimedi gloria*, et ibid. 22. *inventum Archimedi*, utrumque servatum in Cod. integrum. Nam horum genitivorum usus, profectus primum ab exemplo Graecorum in uno nominum compositorum genere, cum *Πατροκλῆς* et *Πάτροκλος* aeque dicerent, et a poetis Graecis per Latinos imitatores, eosdemque poetas, initio acceptus, mox etiam in prosa oratione paulatim certis in locis suavitatis causa assumtus, deinde latius extendit fines, atque ad alia quoque ac dissimilia processit nominum genera. Unde haesitare non licet in *multis Isocrati libris*, quae vetus lectio est in Orator. §. 190. neque in *paucis Thucydidi scriptis*, vel *parcis Aristoteli verbis.* Conf. Io. Rivii Castigationes locorum quorund. ex Bruto, Orat. et Epp. Cic. p. 13. Hoc videtur Messala, qui temporibus Ciceronis de S littera librum composuit, cum aliis rebus huiusmodi explicavisse.

P. 17, 3. *nobilior in vulgus.* Quaero, an *notabilior?*

P. 17, 12. *discipulo, ut ferebant, Platonis.* Sic emendavi. In Cod. et in Ed. pr. est, *ut ferebat*, vitium manifestum.

P. 17, 14-17. *cuius omnem ornatum — versib. Aratum extulisse. Efferre, exprimere* Latina sunt verba in eo, quod repraesentare, hac quidem significatione, barbare dicunt. Constructionem autem notabis, quae fit per infinitivum, praegresso relativo pronomine. Qua constructione Latini utuntur hactenus: Graeci ulterius, qui tales infinitivos etiam particulis subnectunt relativis. Hermannus id observat in sola ἐὶ particula, ad Viger. adn. 305. Buttmannus in ἐπεί, ad Plat. Alcib. I. 55. d. plura, non omnia, prius comprehenderat Lobeckius ad Phrynich. p. 772. Ipse ego constructionem hanc docui ad Titulos Pandect. et Cod. de Verb. Signif. p. 147. seq. ed. Kiliensis, contra novem ignaros, qui illum sanissimum Pandectarum locum falsis coniecturis *varie emendabant*. Adeo haec res non solum non omnis, sed ne omnibus quidem in facillima sui parte nota est.

P. 17, 21. *finiri*. „Ita Cod. sed tamen videtur scribendum *fieri*". Editor in Addit. Nihil minus. Si scriptum hic esset notius verbum, ut *explicari*, spero, non dubitasset.

P. 18, 1. Cod. et Ed. pr. sic habent: *ex quo et in caelo sphaera solis fieret* etc. De quo editor, „Vox *sphaera*, inquit, heic omittenda videtur, vel scribendum *caeli sphaera*". Quodsi omiserit, hunc sensum efficiet, aut verius non sensum: sphaerae motu fecisse hominem, ut solis defectio *in caelo* esset! Sin scribat *caeli*, pro *caelo*, est pessima illius vocis adiectio. Ut verbo dicam, delenda erat vox *caelo*, quam primum errans scripserat librarius, nec voluerat postea expungere. Ita duplex haec est scriptura in Cod. *caelo sphaera*, illa falsa, haec vera. Atque falsa remota, locum restitui.

P. 18, 24. *rem enim erat m. assecutus.* Addidi *erat*, quod deest in Edit. pr., dubius sum, an etiam in Codice. Sequitur: *hominibus perturbatis inanem religionem deiecerat.* Verr. V, 49. *si metum Siciliae damnatione istius deiecero.*

P. 19, 21. Ennii hemistichium ex Annalibus, nusquam allatum antehac; quod conspicuum feci, seposuique a scriptoris oratione, cui immixtum in Ed. pr. est. Superflua est, ne plus dicam, editoris coniectura de h. l. in Addit.

P. 20, 6 - 20. *Quid porro — immensa possessio?* Praeclarae artis periodus; quae iam intelligi potest et eius structura apparere, postquam, ab editore prorsus disiectam, in eum modum, quo est composita, restitui. Is autem disiecit sic distinguendo: *Quid porro — perspexerit? aut diuturnum — aeternum? aut gloriosum — vagari latissime? Agros vero — immensa possessio.* Ceterum et hic in fine Cod. habet *teterrimorum*, et inferius p. 31. *teterrimus.* Quibus positis, illustris auctor Indicis Lat. „Hoc ideo, inquit, adnotavi ut testimonio antiquissimi codicis liquidius appareat contemnendam esse librorum scripturam qui pro hac voce apud Ciceronem saepissime *deterrimus* exhibent". Sic nomen erit deiectum Carolo Feae adversus Bentleium, quem plerumque non intelligit, declamandi etiam in *teterrima aqua* apud Horatium, ipsamque a *teterrima belli causa* discernendi. Enimvero longioris hoc est argumentum quaestionis, tum ratione, quae hic Vossium fugit II. de Analogia c. 25. tum similitudinum quarundam comparatione stabiliendae; quam possum *) fortasse ingredi: sed cursum tenebo.

*) Minutis litteris, quamvis magna laude dignum, hic memorabo Carolum Reisigium, non quo ipsum vituperem, sed

P. 20, 24. *qui tractare* (rem eam) *et* (ea) *uti sciat.* P. 74, 26. *quam habebat potestatem*, (ea) *usus iniuste.* P. 72, 7. *ut retinere* (rem eam), *aut ante possitis* (ei) *occurrere.* Nihil est novum in tali usu verborum diversi regiminis. Sed conf. Ind. Lat. in v. *Utor cum acc.*

P. 21, 10. Cod. et Ed. pr. *cum istam ipsam sphaeram, nihil cum agere videretur, de qua modo dicebatur, effecerit.* Licet mirari, talia tam praepostera cum silentio edi ex MStis. Iam transposui verba: *de qua modo dicebatur*, in eum locum, quo pertinent. Quae ne forte credas abesse melius, et ex margine in contextum venisse, de loquendi consuetudine breviter admonebo. Nam in hoc genere imperfectum tempus legitimum est, cum, de quibus agitur, ita recens dicta auditave sunt, ut, modo ea finita, tamen nondum finita esse videantur. Inf. p. 98, 26. *ut heri dicebam.* P. 113, 13. *ut ex ipso audiebamus.* Itidemque Graeci, ὥσπερ ἐλέγομεν, et alicubi Plato, ὡς ἄρτι ἡμῖν ὁ λόγος ἐσήμαινεν, *ut modo dicebatur.* Frustra talia cum nostris linguis comparantur, nimirum ab iis, qui ignorant, quam

ut me defendam. Nam in ea dicendi forma, qua supra scripsi *possum*, nuper Reisigius, quem Latinitatis minime rudem, ut multos, atque in scribendo perdiligentem esse scio, Commentatt. crit. de Soph. Oed. Coloneo p. 246. subiunctivo usus sic scripsit: *Possim plura addere: sed strictim commoneo* cet. et iterum p. 266. *Eandem constructionem in ceteris casibus frequentatam possim copiose commonstrare: sed volui* cet. Ego quod scribo *possum dicere*, et sic omnia similia, id cum ratione facio illa, quam supra ad p. 8. v. 27. exposui, tum exemplis certissimis, ut Ciceronis in Sextiana c. 3. *Possum multa dicere de liberalitate, de domesticis officiis: sed mihi ante oculos obversatur rei publicae dignitas*, etc.

eorundem temporum dissimilis ratio sit in una lingua atque altera.

P. 22, 1 - 3. Noster est, hic qui fixus cernitur, asteriscus; ut superior ille, et omnes, qui in hac editione sunt. Maius in verbis *solos eos*, „Cod. inquit, *solo deos*, sed mox expuncta *d*; erat autem facienda *s* ex *d*". Ita maiorem loci corruptelam silentio premit; quo remedio ipsa non tollitur. Primum fortiter, quia vere, corrigendum est: *appellari — posse solos eos*, pro *esse*, hic voce nihili. Tum vero *ceteros homines* haud satis intelligo; neque cogi huc posse puto epexegeticam rationem, qua Graeci dicunt, velut Plato, τοὺς πολίτας καὶ τοὺς ἄλλους ξένους, (quocum confusa vidi verba Martialis VII, 91. *cetera poma*, ab nesciente, cum *nuces* ibi ante sint appellatae, Latino nomine *pomi*, ut generali, etiam nuces comprehendi.) Nam is hellenismus, etiamsi Ciceroni, in tali praesertim libro, condonaretur, tamen, perspectus bene, huic ne convenit quidem loco. Quod ad sententiam facit, et subsequentem aptissime praemunit narrationem, est *veros homines*. Scriptum in vetustiore Codice UEROS, si U cogitas rudius pictum, legi poterat *eteros*; qua specie deceptus librarius *ceteros* transcripsit.

P. 23, 1 - 5. In principio Ed. pr. habet *disputandi*; deinde *erat*; utrumque ex Cod. et rursus *Achillis*, ex editoris correctione, cum *Achilles* sit scriptum in Codice. Monet Maius de Iphigeniis tragoediis Ennii et Naevii; et percursis fragmentis pauculis, cum in Ennianis vidisset, ut ait, mentionem stellarum fieri, quia scilicet Agamemnon, filiae immolandae horam expectans, sidera contempletur, (hoc non est in fragmentis:

sed conferri vult Euripid. Iph. in Aul. 6. et 717.) inde concludit, de Iphigenia tragoedia hic omnino cogitandum esse, ita ut hi versus verba Achillis sint, qui Iphigeniae adversus Agamemnonis crudelem superstitionem suppetias ferret; remque eam satis constare ex Euripide. Haec ille: in qua disputatione falsa sunt ea, quae astrologum facere volunt Agamemnonem; cuius quidem rei nullum vestigium est, neque potuit esse, in illis locis Euripidis. Nihil de hac superstitione apud veteres Epicos erat traditum, a quibus fabulam sumsit Tragicus; nihil famae, aut parum, de astrologia Athenas pervenerat Euripidis temporibus. Sed Cicero haud dubie spectat ad Ennii Iphigeniam Aulidiam, et ad illam scenam, ubi Achilles iratus cum Clytaemnestra de Calchante vate loquebatur. Sunt versus in eadem scena ex ore Achillis apud Euripidem in Aulidia 955. et seq.

πικροὺς δὲ προχύτας, χέρνιβάς τ' ἐνάρξεται
Κάλχας ὁ μάντις. τίς δὲ μάντις ἔστ'; ἀνήρ,
ὃς ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ, λέγει
τυχών. ὅταν δὲ μὴ τύχῃ, διοίχεται.

Ab hoc Euripidis loco provectus Ennius ultra excurrebat in sui temporis superstitiones, et cum universum genus vatum et *divinorum*, tum his, qui sequuntur, versibus etiam astrologos castigabat. Neque omisisset, credo, mythologos, si eos videret, qui nunc *apperceptione* fabulas veterum et symbola coniiciunt, canentes *ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ*. Plures extant Ennii versus eiusdem sententiae apud Cic. Divinat. I. extr. (ap. Scriver. Collectan. p. 43. ap. Hessel. Fragm. Enn. p. 255. seq.) de quibus, qua ex Ennii tragoedia sint, cum vix recte Telamoni assignentur, et iam dubitaverit

Ger. Vossius Castigatt. et Not. p. 45. ad rem nihil attinet quaerere. Quibus quidem praemissis, patet, *illa* cohaerere cum Achille, et sic non solum *Achillis*, sed etiam *erant* scribendum esse, idem Maio ipso in Additam. tandem sentiente. Ceterum *disputanti* vitium scripturae statim exemi, apertum id quidem. Sed tenet me ambiguum istud *de Iphigenia*. Erat proximum *de Calchante*; ab hoc secundum *in Iphigenia*, fabula; tertium *ex Iphigenia*. Sic Tuscul. IV, 32. *ex tragoedia princeps ille Argonautarum*. ubi Ernestius, cuius levitas sexcenties indignationem movet, „Lege, inquit, *in tragoedia*, ut Davisius". Vulgatam, quae vera est, retinuit summus emendator Tusculanarum, F. A. W. Cicero, ut Graeci, loquitur; eodemque, non aliorsum, pertinet ex Poetica Aristotelis illud *ἐκ τῶν Νίπτρων*. Nunc, quod Cod. praebet *de Iphig.* si non est vitium, permutatis, ut fit, praepositionibus, erit *ὑπὲρ Ἰφιγενείας*, *Iphigeniae causa*. Sed ambigo, qui sciam, Ciceronis esse loqui explanatius.

De tribus versibus, qui sequuntur, editoris haec est confessio: „Versus certe scribuntur in Cod. continui; neque eos ego sine quadam animi perplexitate sive a Ciceronis verbis, sive ipsos inter se dispesco". Tum, commemoratis Aemilio Porto atque Herveto, qui in simili genere erraverint aliquando, rem criticis versandam permittit. Versum tertium, ut de cognito incipiam, iterum posuit Cic. Divinat. II, 15. de physicis: *quo genere nihil est arrogantius*, ut ait; eundemque in Reliquiis incertorum Tragicor. retulit Scriver. p. 169. Ad quem versum alludens respexit Seneca in Satira de morte Claudii T. II. p. 705. Gron. *Quid in cubiculo suo faciat, nescio. Etiam:*

caeli scrutatur plagas; deus vult fieri: quemadmodum locus scribendus est, ut tandem intelligatur. *Etiam* est concedentis, tamen scire se, quid iste in cubiculo faciat; id quod dicit verbis poetae, quibus arrogans animal significat. De hoc Senecae loco permira sane scripsit eruditissimus vir G. H. S. in Indice verb. ad Dionysium et ad Melet. crit. in v. *οὐρανὸς*, *palatum.* Celeber erat hic, quem ad ludum adhibuit Seneca, Tragici versus; isque resonat etiam in Anthol. Lat. Tom. I. p. 51. *Uranie numeris scrutatur munera mundi.* Conf. Ruhnk. in Praef. Lexici Schell. p. XII. Ad duo versus cohaerentes, editos nuno primum, ut veniam, in iis scripturae Codicis sunt: *in caelo quid sit observationis;* postremo *beluarum.* Editor inde fecit: *quid sit observat, Iovis* cet. posteriora haec duo verba palmari plane emendatione. Conf. Ovid. Fast. V, 111. seq. Et priora resumsit in Additam. „Sine dubio, inquit, corrigendum *quaerit: observat.* Sic enim loquitur ipse Cicero p. 57". Id est, hac nostra pag. v. 24. et 26. p. seq. 24. v. 1. et 2. quibus locis reputatis, sic correctum et ipse pro vero habeo. Scripsi autem *quaesit,* cum sibilo; quae forma fuit Ennii, et etiamnum est in fragmentis et apud Lucretium. Conf. Festus in *Quaesere.* Atque sic tanto melius corruptionis causa ostendi potest. Nam scriptum *quaesit* media aetate pronuntiabant *quisit;* hinc venit *quid sit.* De hoc sono diphthongorum *ae* et *oe* exposui ad Orat. pro Tullio p. 77. col. 2. extr. Postremo *beluarum* sponte fit *beluae;* et periphrasis est, sed cum aculeo, *nomen beluae.* Causam corruptionis rursus videbis, collato gemino loco Nat. D. III. §. 40. ubi ipsa haec verba sunt, *beluarum nomine.*

Nisi forte ex eodem fonte huc fluxit *nomen*, cum poeta scripsisset *lumen*, quod *exoritur* sane melius.

De hoc loco et Ennii versibus, priusquam meam sententiam paulo plus explicaveram, suam a me rogatus Naekius, amicus optimus verusque philologus, et in veterum scena praeclaro cum primis studio versatus *), respondit, cetera assensus, sed aliqua docte dubitans; de quibus hic referam. Nam praemonito ob hoc, *de Iphigenia*, quod nota in tragoedia, apud Romanos lectores, eo sensu, quo ante dicebam, non putaret obscurum esse potuisse, miratur, sic transitum fieri ab singulari ad pluralem numerum in vv. *quaerit, observat, nemo spectat, scrutantur;* ait, facillime *observant* correctum iri, seque valde vereri, ne *quid sit*, quod Cod. habet, sit integrum; ut scripserit fortasse Ennius:

— *in caelo quid sit, observant: Iovis* cet.

Tunc enim responderent sibi perbene ex hac parte: *in caelo quid sit, observant*, ex illa: *quod est ante pedes, nemo spectat;* et ad universum astrologorum genus sententia spectaret Ennii. Sic vero superesse verba *astrologorum signa*, quae, si non Ennii essent, Ciceroni forent tribuenda. Quanquam, hoc facto, novae orirentur, neque exiguae, in Ciceronis verbis difficultates: eas se sentire, sed, quomodo tolleret et locum emendaret, non habere. Haec Naekius meus; cui perparva res deerat, ut hinc prorsus se expediret. Nam si verba illa non conveniunt Ennii ver-

*) Huius studii recens ac nobile specimen est illa, superiore anno (1822.) cum Indice Praelectionum Rhenanae nostrae ab ipso edita, dissertatio de Pacuvii Duloreste: quam saepius meritissimo nuper laudavit Langius in *Vindiciis* tragoediae Romanae; nollem, quamvis scripsisse velim, sub meo nomine.

bus; si male turbant Ciceronis sententiam: antequam desperemus, quaeramus, annon omnino ab toto hoc contextu sint excludenda. Cum *capram, nepam*, et quamlibet belluam Ennius dicat suo in versu, potuit quispiam explicandi causa annotasse intra lineas, aut in margine: *astrologorum signa*. Ita haec verba essent glossema; nec sane quidquam est insolitum, talia ab indoctis immisceri verbis scriptorum.

P. 23, 19. *quaero, quae — intelligas*. Editor: „Cod. prima manu *intellegas*; sed secunda factum *intellegis*. Utramlibet lectionem eruditi amplectantur". Ipsi, ut erudito, libuit amplecti hoc, quod fecit secunda manus. Sed libidini in hac sobria parte eruditionis nihil permissum est; et primae manus scriptura, ut lenior modus quaerendi, sola huc pertinet. Nam ex animo loquentis et ex loci cuiusque conditione oritur hoc discrimen, non ex usu Ciceronis, vel ex usu Horatii, vel ex singulari more et consuetudine alius cuiusque scriptoris; quomodo id dispungere velle videntur apud Horatium R. B. et ad Orationem pro Domo non habitam F. A. W. Ex tribus fontibus, a quibus, tanquam a principiis suis, omnis constructio et res tota syntactica manat, animus est, sive affectus, qui unus imperiose saepe regnat in loquendo, et respiciendus est diligenter in permultis generibus. Sciunt hoc periti: at illi nesciunt, qui distinctiunculis suis minutis et pauperculis, logicis, ut ipsi putant, ut revera sunt, alogis, cum omnem orbem scientiae, tum vero grammaticam, artem permagnam, stulte existimant posse expugnari.

P. 24, 7. *invidi Scipionis*. Maius dubitare videtur, an recte sic legerit. Legit rectissime.

Sic *nostri iniqui*, pro Planc. 23. *contra iniquos meos*, Epist. ad Fam. XI, 27. ubi *meos* Ern. non credat esse a Cicerone. Quin iungit Cic. quodam loco *iniquos* et *invidos suos*. Etiam Graeci ἡμέτεροι δυσμενεῖς dicunt, et similia.

P. 24, 18. *aut scire istarum rer. nihil.* Maius: „Nempe *possumus*, quod verbum paulo post sequitur; nisi mavis subintelligere *interest*". Ecquis hoc malit, nisi qui nesciat Latine?

P. 25, 18. Ed. pr. *duobus graecis vel peritissimis rer. civ.* et editor: „Cod. *vel graecis;* sed vox *vel* fortasse expuncta est". Delevi vocem hic nihili.

P. 26, 5. *in illo genere melior.* Sic Cod. ex pr. manu: sec. superaddidit *i*, et fecit *meliori*, ut esset *in illo* (opere) *genere meliori*. *Vetus* hic est *emendator*, quem ex paucis speciminibus facile est satis cognoscere.

P. 27, 3. *quae a Graecis nobis scripta sunt omnia.* Legimus praegressa modo pag. 26, 12. *quae de ista consultatione scripta nobis summi ex Graecia sapientissimique homines reliquerunt;* dictum id quidem egregie et plane ex sensu veterum, apud quos gratia erat illis, qui ingenii sapientiaeque opes litteris ad posteros, tanquam ad veros heredes, propagaverant, et non tam suis aequalibus, invidis saepe et iniustis, quam futuris saeculis, non corruptis, neque ingratis, videbantur scripsisse; id quod minus sentimus aliis moribus, cum unusquisque, nova defixus aut inflatus sapientia, huic deberi vult cuncta, nihil prioribus. Atque eo cum sensu veterum, qui illic animat orationem, hic quoque adiectum est *nobis*. Friget hoc Creuzero, in praeconio de his libris nuper edito, et emendari vult *nobilissimis*. Ita

vox ἔμψυχος et peridonea in sonum mutatur inanem et vanum titulum, planeque superflua fit, postquam iidem iam antea *summi et sapientissimi homines* appellati erant. Et paucis locis inferius similes facit coniecturas is, quem dixi, vir nobilissimus; de quibus item, ut merentur, commemorare non gravabor.

P. 27, 18. *nisi, quid sit, fuerit intellectum prius.* Ed. pr. *quod sit*, atque editor: „Ita Cod. non *quid*". Sequitur post paulo: *videamus, quid sit id ipsum, quod quaerimus;* et sic p. 15, 20. et 22. item p. 40, 20. in his locis ex scriptura ipsius Codicis. Contra superius in eadem hac pag. v. 14. *si nomen, quod sit, conveniat;* p. 32, 1. *ex tribus modis rerum publ. velim scire, quod* (non *quem*) *optimum iudices;* p. 36, 25. *quaeris, quod maxime e tribus* (generibus probem), ubi *quid* extat a manu sec. Nostrum cum tribus his locis, et alium, quem non invenio, refert Ind. Lat. ad *Quod* pro *quid*. Sed certe subest hic aliquid confusionis, et in uno vel altero loco vitium. Non enim eiusdem generis possunt haberi hi loci omnes; neque everti queunt leges sermonis ex Codice, qui *horrentem errorum segetem* habet. Conf. dicta ad p. 5, 5.

P. 29, 18. *reipubl. societate devinxit.* Ed. pr. *rei publ. causa societate dev.* Deinde Additamenta: „Dele *causa*, quod verbum mihi aliud agenti obrepsit". *Hanc veniam damus.*

P. 29, 20. *sed tolerabile, ita tamen, ut aliud alio p. e. pr.* Ed. pr. *sed tolerabile tamen, et* (mendum typographi pro *ut*) *aliud* cet. In quo imperfectam esse structuram, sententia arguit. Perfeci, recepto *ita*, quod librarii oculos fugit.

P. 30, 5. Cod. et Ed. pr. *cum habet*, per indicativum, qui egregiam depravat sententiam. Emendavi *cum habeat*, quod necesse est.

P. 30, 16. *non habebat.* Cod. et Ed. pr. *non habébant*, relatum ad Athenienses. Hoc vitium est, quod circuitum orationis solvit. Coniectura, quod aiunt, verum restitui.

P. 30, 21. *Quae genera pr. sunt in iis singula vitiis, quae ante dixi.* „Quae fortasse hypallage est". Ind. Lat. Dabat supra pleonasmum in verbis: *sphaeram* (hic interiecta sequuntur vocabula viginti et unum) *iussisse proferri, cuius ego sphaerae* etc. p. 16, 27. Infra dabit anacoluthon: *vereor, ne barbarorum rex fuit;* et item synchysin in longiore loco. In quibus duobus locis speciem figuris deiicient probabiles, credo, emendationes. Neque dubia est vel nostro loco depravatio. Tolle voculam *in*, et habes locum sic emendatum: *Quae genera pr. sunt iis singula vitiis, quae ante dixi.* P. 26, 24. *quibus studiis semper fueris, tenemus.* quo loco si scriptum extaret *q. in studiis*, itidem esset locus corruptus. Omissis praepositionibus saepe peccatum est: at multo saepius falso adiectis, sive fortuito, sive consulto, cum addita opus esse videretur. Nihil autem differt ratione et loquendi genere, utrum dicas, *esse* aliquid *quibusdam vitiis*, an, *esse* aliquem *studiis optimis.* Illud fortasse rarius legitur, sed satis Latinum est haud dubie. Sequitur de generibus rerum publicarum: *deinde habent perniciosa alia vitia;* dictum paulo obscurius, ut haud sciam, annon ipsum habeat vitiosum aliquid. Sententia est enim: habere haec genera, quo ducant ad perniciosa vitia.

P. 31, 5. Cod. et Ed. pr. *triginta consensus.* Editor in Addit. „Adde *virorum*, licet desit in Cod." Feci; et est additum p. 99, 9. Aliter et propius Atticis, quorum sunt *οἱ τριάκοντα*, dicuntur *triginta illi*, ut Legg. I, 15.

P. 31, 6 - 9. *Iam Atheniensium — pesti . . .* Ne forte corrupta haec putes, propter structuram minus frequentem, quam Ciceronis summa ars scribendi attulit, dicam aperte, verba singula, quatenus restant, omni vitio carere; et qua deficiunt in Codice, sic possunt suppleri sine erroris periculo: *pestilentem rei publicae habuerunt.* Colorem hinc duxit Livius XLV, 18. in mandatis senatus Rom. de ordinandis rebus Macedonum: *Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus libertatem, salubri moderatione datam, ad licentiam pestilentem traheret.* Quae post lacunam porro sequuntur, etiam paulo ultra asteriscum affecta, in iis adhuc fere pellucet sententia. Verba non sic apprehendo, ut confidere possim; haud tamen despero, dum hora venerit. Nihil egit Maius periculo illo, quod legitur in Addit.

P. 31, 14 - 20. *mirique sunt orbes — divini paene est viri.* Locus eximiae gravitatis et pulcritudinis, ac fortunam benignam expertus, qui, ne in una quidem violatus syllaba, pervenerit ad nos integer. Nam quod librarius primum peccavit, ut scripserit *retinentes*, v. 19. hoc ipse statim correxit, falsa deleta littera, et vera adiecta. Attamen nuper Creuzerus haec verba: *in gubernanda — retinentem*, dicebat videri sibi in alium locum transferenda esse: quem alium locum tamen non indicavit. Ergo his verbis sede sua revulsis, ac nescio quo transportatis, quid restat? Nempe sensus mutilus, qui nunc est plenissimus,

et perfectissima periodus misere truncata. Neque video, quid virum perhumanum ad consilium tam atrox permoverit; nisi ipsum fefellit in illis verbis grammatica constructionis ratio. Hanc vero nunc illustrem habemus, recte locatis commatis, et supra eadem erat, p. 21, 26. et denique communis est compositionis vere Latinae omnis, imprimisque Ciceronianae.

P. 31, 22. *probandum esse censeo.* Meum est hoc *censeo*, cum sit editum *sentio*, proclivi permutatione simillimorum verborum. Redit res tota, qua de agitur, ad iudicium, et p. seq. v. 1. *iudicare* hoc ipsum dicitur. Utriusque verbi vim et significationem, certo apud Ciceronem usu disterminatam, longum est, si exponam.

P. 32, 13. *Ferunt enim suffragia.* Pro Caec. c. 3. *Potuisti enim leviore actione confligere.* Ib. c. 7. *Usus enim, inquit, eius et fructus fundi fuerat Caesenniae.* Horatius in Arte 212. *Indoctus quid enim saperet?* Hoc *enim* est illud *γάρ*, seu potius *γ' ἄρ*, Graecorum, quod ad ellipsin pergunt affigere; de quo melior Vigerus verum aliquando docebit. Proxime homines *ambiuntur magistratus*, *δεκάζονται τὰς ἀρχάς*, id est, de magistratibus. Et paulo inferius nunc dedi: *unde alii petant.* Erat editum *petunt*, non ferendo cum soloecismo.

P. 32, 22. In lacuna apertum adhibui supplementum: *cum in populo.* Ed. pr. *pulo* habet ex Cod., syllaba *po* suppleta; nihil amplius.

P. 32, 24. Cod. et Ed. pr. sic habent: *tum ex eorum fastidio et superbia nata esse commemorant.* Editor cum videret, dici hic quaedam ex divitum et opulentorum (nam de his sermo est) *fastidio et superbia nata esse*, ea quidem, ex-

cidisse ratus, vult supplere, atque interrogat his verbis: „Num *iura* vel *nomina nobilitatis?*" En egregia *iura*, Angeli Maii opinione, *ex fastidio et superbia nata!* Poscit sententia intelligi, ut instaurari verba possint. Quodsi in populo unus vel plures existent nimis divites et opulenti: quid fiet? Nascetur his primum *satietas*, seu *fastidium*, deinde ex satietate *superbia*. Est vetus in civitatibus querela, *τίκτει κόρος ὕβριν*, quae in Solonis refertur sententiis, et est apud Theognidem 155. Br. Conf. Wesseling. ad oraculum Bacidis apud Herod. VIII, 77. Hoc regimine locum sic emendare facile erat: *tum ex eorum fastidio superbiam natam esse commemorant.* Ipse Cicero de L. Agrar. I, 7. de Capua: *superbia natu esse ex Campanorum fastidio videtur.* Atque haec lucidissima sententia quomodo obscurari, et locus corrumpi potuerit, id vero clarum est primo aspectu, si memineris, in Codd. *superbiam natam* non scribi, sed *superbia nata*, supra ductis lineolis transversis, saepe evanidis. Hoc tamen monito ne opus quidem est iis, qui in vera emendatione, ea quae faciunt momentum, probe intelligunt.

P. 33, 8. *non* (solere) *ex liberis populis reges requiri.* Verba haec sensum non habent, accepta, ut vulgo valent; velut cum requirimus ex aliquo tempestatem, id est, qualis tempestas sit. Sed intellectum iuvat contextus; ad quem ii, de quibus hic refertur, dicebant, non desiderare solere liberos populos, ut, *exuta libertate*, reges induant. Egregium est genus loquendi, et Graecorum proprium: qualia ad negligentiam in veterum linguis referre nunc mos est; sed is pessimus et gravissimi erroris plenus.

P. 33, 12. *referente.* Cod. et Ed. pr. *referenti.* Prius, p. 9. extr. recte *necessitate premente;* et postea aeque recte *excellenti providentia, recenti querela.* Alio loco *non vaganti oratione;* quod reliqui, cum deberem corrigere. Nam in talibus rebus huius Codicis omnino nulla est auctoritas.

P. 33, 20. Maius hoc sic dedit: *quorum ut ait Ennius,*

Nulla regni sancta societas nec fides.

Delevi, ut oportuit, *regni,* verbaque Ennii contraxi cum Ciceronis sermone. Non enim versus refertur, sed sententia, pariter ac supra ex eiusdem Neoptolemo, p. 23, 9. Conf. de Off. I, 8. ubi Gernhardus nuper hoc fragmentum Ennii recte edidit dispositum ab Erfurdtio. Romae haec nesciunt, palimpsestis suis beati.

P. 34, 5. *Iovis optimi nomine.* Iterum p. 95, 2. Cf. p. 67, 22. Nat. D. II, 25. et Fin. B. et M. III, 20. In subsequentibus necesse est haereat, quicunque attentius legit. Post verba *dominandi cupidum* perquam debilis est appendicula *aut imperii singularis;* et non huius tanti scriptoris est pravum asyndeton verborum *populo oppr. dominantem.* Quare priora illa verba Ciceronis non esse puto; quibus sublatis, reliqua sic quadrant aptissime: *hominem dominandi cupidum, aut populo oppresso dominantem.* Fortasse etiam addendum est *in:* nusquam enim Cic. *dominari* ponit cum casu tertio. Ceterum non est offendendum in eo, quod hic idem verbum bis ponitur. Non minus id recte fit et sine offensa, quam quod Germani dicimus: *begierig zu herrschen, oder schon wirklich herrschend.*

P. 34, 11. *quin serviant, quidem fieri non*

potest. Sic Cod. et Maius. Sed *quidem* non sic praeponitur. Quare vocula, quae facile elabitur, suppleta, emendavi *id quidem;* quod recte factum esse concedent, qui usum loquendi, vimque sermonis et Ciceronem norunt.

P. 34, 13. *Lacedaemon illa.* Pronomen Lacedaemoni vim addit, quae hoc loco non vis est. Corrigendum sine dubio *illud*, et est iunctura: *illud, ut bonis uteretur* cet.

P. 34, 21. . . . *si fortuito.* „Cod. *se fortuito;* tum factum *si*, haud fortasse deleta *e;* quare videtur *si e fortuito*". Sic Editor, et his ipsis verbis. Non fuit omnium ille doctissimus, a quo factum est *si:* tamen scierit, non, ut *e contrario*, sic *e fortuito* dici Latine.

P. 35, 2 - 4. *cum hoc nat. tulerit, non solum ut — praeessent, sed ut hi etiam — velint.* Diversa hic tempora vide, et qua arte coniuncta sint.

P. 35, 21. *complexus est ipse.* Sentiebam, cum primum haec legerem, hic sensum non satis expletum esse, measque in schedas conieci animadversionem: *Videtur aliquid deesse.* Iam, dum accuratius recognosco editoris annotationes criticas, inveni post illa verba notatum, quod me fugerat antea: „Cod. *in ulla cupiditate;* sed haec verba deleta postea videntur, quod merito factum puto". Nolo urgere, quod dicit, deleta postea *videri.* Nam si forte non sunt deleta, et ne videri quidem debebant esse, semper hoc restat, ut litura etiam addi possit. Ergo sint deleta: sed certe deleta sunt pessime, et non merito, sed summa iniuria. Sunt enim egregia et luculenta, et unice explent sententiam, si modo legeris: *sine ulla cupiditate.* Quare, revocatis his verbis,

quae omnino sunt Ciceronis, hic locus exit egregius: *Virtute vero gubernante rem publicam quid potest esse praeclarius? cum is, qui imperat aliis, servit ipse nulli cupiditati; cum quas ad res cives instituit et vocat, eas omnes complexus est ipse sine ulla cupiditate, nec leges imponit populo, quibus ipse non pareat, sed suam vitam, ut legem, praefert suis civibus.*

P. 36, 26. *separatum probo.* „Cod. prima manu *separatum;* secunda *separatim*". Editor. Ipse secundam manum, id est, falsam correctionem secutus est.

P. 37, 1 - 7. Lacunas, quas Codex hic habet in paginae angulo lacero, servare notareque malui tot fere punctis, quot litterae deesse videbantur, quam sequi editorem, qui, in contextu supplere ausus amissa, mox rursum coactus est a se suppleta ex parte retractare in Additam. Neque in verbis, quae is quidem suffecit, Ciceronem sentire possum. Et sane facimus operae pretium, si conamur lacunas defectusque in scriptis veterum coniectura explere. Sed hoc quoque rationem suam habet et modum, et vero quiddam artis requirit, ne, quo inclinat, vertat in lusum. Ipse eam operam non defugio, cum minus incerta est ratio: in locis, qualis hic est, et talis quidem scriptoris, qualis est Cicero, maximus scriptorum, aleam experiundi non subeo, aliisque permitto.

P. 37, 19. *Credo, inquit.* Praeposuit his editor L. litteram, siglam nominis Laelii; item S. litteram v. 24. in verbis *Tantum, inquit,* ubi Scipio loqui redorditur; et sic semper fecit, quoties, non appellato nomine, nonnisi per *inquit* sermonis vices indicantur. Mutavi hoc, et siglas

istas, malas hospites, eieci. Nam in dialogis saepe solum *inquit* loqui alterum significat, et latet in ipso verbo, non expressum, nomen eius, qui incipit; idque more Graecorum in sermonibus, Platonis imprimis. Saepe etiam additur pronomen *ille*, ut *inquit ille*, hic p. 39, 21. p. 41, 2. vel *ille inquit*, de Divinat. I, 5. Fin. II, 4. ubi interdicto et cancellis Goerenzii plane interdicit et ratio, et multis locis consuetudo, et postremo exemplum Graecorum, ἦ δ' ὅς itidem interserentium.

P. 37, 21. *Imitabor.* Ed. pr. *imitemur*, et editor: „Ita Cod. sec. manu; at pr. *imitabor*, quae lectio item probabilis est". Immo unice vera est.

P. 37, 24. *Tantum, ut — capiamus.* Novum hoc est exemplum illius formae loquendi, Ciceroni cumprimis usitatae, quam explicavi ad Orat. pro Tull. p. 63. et loco illo certissima emendatione restitui. Certissima, inquam. Quid enim valet contra hanc et similes emendationes talis loquela Angeli Maii: „Sed eas coniecturas codex a me iterum inspectus non patitur"? qua quidem is utitur in Commentationibus, quas vocat, de Editione pr. Mediolanensi Fragmentor. Ciceronis, p. 9. Ex eo autem tempore sic Caesarem quoque loquentem animadverti, B. G. VI, 38. et Livium XXXVII, 39. XL, 56.

P. 37, 27. Ed. pr. habet: *omnes docti indoctique uno ore consentiunt.* De quo Maius monet: „Cod. pr. manu *omnes doctique expoliri*; tum factum *docti indoctique expoliri.* Iam *expoliri* vel convertendum est, ut me sapiens vir monuit, in haec verba *uno ore*; vel est scribendum *omnes indocti expolitique*". Postremo, et quod sapiens vir monuerat, et quod ipse commentus est, rursus

convellit in Additam. Nam ibi, „Corrigendum, inquit, *docti expolitique consentiunt.* Sic Cic. de Or. I, 22: *doctus atque eruditus*". In quo primum desidero rectum sermonem: nam expolitum, nisi accesserit, qua quis re expolitus sit, nemo dicit Latine; ideoque minime est idem *expolitus* et *eruditus.* Deinde aberrat haec coniectura a recto sententiae tramite: non enim ad doctos solos pertinent ea quae sequuntur. Cumque a prima manu supersit in Codice *omnes doctique,* apparet, suppleto vocabulo, quod excidit propter similitudinem, legendum esse: *omnes indocti doctique consentiunt.* Sane ab indoctis, librario forte elapsis, statim incipit dicere; tum ad doctos pergit. Utrosque igitur coniunctim antea appellabat. Prius autem indoctos dicit; isque ordo perpetuus est, tanquam in formula, in qua Germani invertimus ordinem. Ne Horatii illud dicam, *scribimus indocti doctique*, et alterum eiusdem de molesto lectore, *indoctum doctumque fugat;* Cic. Nat. D. III, 16: *Haec igitur indocti: quid vos philosophi?* Et idem sic pluribus locis. Unde vero mira ista vox *expoliri*, quam prima manus scripsit post *doctique*, nec secunda movere ausa est? Error est, nihil amplius, si, post verba certo nunc restituta, in hoc monstro vocis latere aliquid putes praeterea, quod ulla unquam emendatio sanare possit: quem errorem erravit iam Maii ille sapiens vir, homo tamen, cum suo *uno ore.* Neque necesse est, vitiorum omnium, postea quam vere sint emendata, origines et fontes planissime semper commonstrari. Tamen haud ignorabilis causa est huius vocis absurdae, si statueris, in exemplari, ex quo Codex hic scriptus sit, vitium iam fuisse *omnes doctique.* Hoc cum sensu careret,

librarius, verba iam transcripta a se contemplatus, in syllabis *es docti*, vastius scriptis, tale quid visus est sibi cernere: sicque allevit hoc *expoliri*, coniecturam suam; nihili quidem: sed quis nescit coniecturas? Restat, quod dixi, vocabulum excidisse propter similitudinem. Quod omnino ita esse, neque somniari in eo, ut doctissimo viro visum est, infra demonstrabo luculentissimo loco, ad p. 48, 10.

P. 38, 4. 5. Ed. pr. hic habet: *qui nutu, ut ait totum olympum Homerus, converteret*, misera traiectione verborum, quacum locus non debuerat edi in publicum.

P. 38, 23. *Quid ergo?* Ita correxi, quod sic est editum: *Quid ergo — num v. longa est?* prodigiose conglobatis particulis.

P. 39, 6. Nomen *Scipio* manu secunda interpositum extat in Cod. Rectissime. Errat Maius; neque in Addit. plus profert, quam opinionem. Doctrinam tandem et scientiam affert Ind. Latinitatis in v. *Nomen propr.* collatis exemplis, quae infra sunt p. 99, 3. et 15. Ceterum correctio haec, interposito nomine, eiusmodi est, quam nemo ferme iudicio fecerit, sed exempli vetustioris auctoritate. Qua quidem causa adducor, ut credam, hic et aliis quibusdam locis manum secundam non esse eandem, quae in hoc Codice plurimum versatur, et quam prius descripsi ad p. 5, 5.

P. 39, 7. *Sicut Graeci dicunt.* Sic emendavi. In Cod. et apud Maium est: *Si ut Gr. dicunt;* quod nullo genere constructionis defendi potest.

P. 39, 9. Ed. pr. *vereor ne barb. rex fuit;* de quo editor monet, ita in Cod. esse pro *fuerit.* Anacoluthis hoc annumerat Ind. Lat. in *Anacoluthon*, et iterum in *Vereor ut.* Non aliud est,

nec potest esse, quam vitium, ortum ex sigla, qua vox *fuerit* scribi solebat brevius. Idque certissime ante oculos ponit solus Index siglarum ex Cod. Gaii, p. XCV.

P. 39, 22. Ed. pr. ex Codice, quasi corruptum, dedit: *Si quando si forte tibi visus es ir. alicui*, addita editoris coniectura, quae oblivione emoritur melius. *Si quando, si forte,* etc. dictum est ad quotidiani sermonis formam; et sine offensa bis ponitur *si*, diverse relatum. Saepe *si forte*, Gr. *εἰ τύχοι*, sic dicitur, ut hoc loco: docuitque iam dudum Muretus V. L. XVI, 9. ex eoque Pareus Mantissae p. 116.

P. 40, 1. *tete infelicem.* Ed. pr. male divisim *te te*, quasi pronomen sit geminatum. Ambrosius de Off. I, 21. de Archyta idem hoc factum narrans, habet *o te infelicem;* Lactantius de Ira dei c. 18. *miserum te:* at Plutarchus de Ser. Num. Vind. p. 18. Wytt. pro uno servo plures dicens: *εὐτυχεῖτε, ὅτι ὀργίζομαι ὑμῖν.* ex quo putares, *tete felicem* aequo iure potuisse Ciceronem scribere; nisi revera sic scripsit. Certe nihil obstant Ambrosius et Lactantius: a variis enim varie narrantur talia.

P. 40, 3-5. Hic locus ita est primum editus: *Ergo Archytas iracundiam, videlicet dissidentem a ratione, seditionem quandam animi movere ducebat, eam consilio sedari volebat.* De quo editor addit notatum: „Cod. pr. manu *ab animo reducebat;* tum sec. manu superpositum *mi* et *ve*, deletumque *ab*". Quae si editor coniecit sine errore, quod dedit, sane correctio est manus secundae. At haec non vera est emendatio; quique eam fecit, substitit citra venustam Ciceronis audaciam. Is enim scripsit: *Ergo Archytas ira-*

cundiam, videlicet dissidentem a ratione, seditionem quandam animi ducebat. Hoc primum in peius mutari coepit, cum verba antecederent *dissid. a ratione*, et ad haec accommodarentur proxima: cuiusmodi corruptiones saepe fortuito acciderunt, interdum etiam prava ratione commissae sunt. Sed loco, quem sic restitui, ad perfectionem deerat copula; quam nunc adieci post *ducebat*, ultima huius verbi syllaba interceptam. Nam asyndeton non habet locum in tranquilla hac et fluenti dictione. Similiterque excidit copula, quam item supplevi, p. 45, 9. ubi est in Ed. pr. *liberi sint, sic occurrant.* Nusquam sunt vera in Cicerone asyndeta, nisi ibi, ubi commotior fit oratio; ut p. 45, 7. *uxores eodem iure sint.* Conf. Ind. Lat. in v. *Asyndeton.*

P. 40, 7. Ed. pr. sic habet: *et illud videre est, in animis hominum regale si imperium sit, unius fore dominatum.* Hoc *videre st*, pro vulgari *videre est*, Maius fecit, et testatur, *videst* legi in Codice. Id secus esse, mox apparebit. Interim Creuzerus, cuius antea semel iterumque acumen et iudicium vidimus, enotatis verbis *videre est*, docet nos, hoc exemplo et hac Ciceronis auctoritate locutionis huius *bonam prosam* adversus iniquos calumniatores tandem comprobari; iubet conferri Gell. N. A. III, 1. p. 207. Gron. et corrigi notationem Ruhnkenii, falsam quippe propter hunc locum, ad Mureti Opp. T. I. p. 62. Gellius illic dicit: *multos videre est*, et sic dicit non illo tantum loco, sed saepius; Muretus scripsit: *cernere est fructus;* Ruhnkenius monet, *Graecismum* hunc esse poetis proprium, non orationis prosae scriptoribus. Contra quem nulla plane in hoc loco inest ratio. Nam ipse Maius in Addi-

tam. locum retractavit, accuratius inspecto Codice, et correxit, quod nunc reposui, *vide si*, deleto *si* paulo post. Ceterum Muretus quod scripsit, legerat apud Terentium Heaut. I, 2, 18. et Ruhnkenius ex Heinsii copiis perutilibus, ad Ovid. A. Am. II, 28. depromtis, suum illud iudicium hausit. Sane neque ex Gellio, neque e Terentio, nec vero aliunde comprobari potest locutionis huius *bona prosa:* qua in re legisse me testor etiam ea, quae et Gronovius in Observationibus et Oudendorpius ad Caesarem ex simili genere, haudquaquam ex eodem, notarunt.

P. 41, 10. *item.* Sic emendavi, quod *idem* male legitur apud Maium.

P. 41, 11. 12. Ed. pr. *Adducor igitur et propemodum adsentior.* Verbum postremum Maii est coniectura, cum in Cod. legatur *adsentiar;* et ipse, pro *igitur*, fortasse *inquit* scribendum censet, ut librarius antea mutaverit *inquit* in *igitur*, p. 40, 12. *Probas igitur.* Deinde pro *adsentiar* etiam *adsentiere* ipsi in mentem venit. Sed vagis nihil agitur coniecturis. Profecto ipsa res docet, scribendum esse *inquit.* Tum fortuita unius verbi traiectione, et alterius levi corruptione laborat locus. Emendavi: *Adducor, inquit, propemodum, ut assentiar.*

P. 41, 21. Legitur apud Maium: *de quo progrediente oratione ventura me dicturum puto,* cum barbarie non ventura illa quidem, sed manifesto iam apparente. Refert idem simul, Codicem a prima manu habuisse *uita,* a secunda habere *ventura*, aut *futura;* dicit deinde, utrumque (quomodo utrumque? voluit, alterutrum) omitti potuisse; in Additam. denique pro *ventura*, quod recepit, corrigit *futura.* Ecce criticum plane sin-

gularem! qui primum non curat id, quod ipse refert in Codice a prima manu esse; qui deinde, quid in Codice a manu secunda sit, non clare legit; tum qui, aut hoc aut illud ab hac manu correctum legere sibi visus, et ne in hoc quidem loco attentus ad nullam manus huius auctoritatem, forte arripit *orationem venturam* et Ciceroni obtrudit; qui mox rursus omitti vult *utrumque*, (quod utinam omisisset!) et postremo rursus idem non vult omitti, sed quod prius recepit, nunc reiicit, et alterum arripit, aeque malum; atque in hoc tandem requiescit ex vertiginis suae et rotatus mira vehementia. Quas nugas huius Ixionis auxit nuper, qui ex *uita*, prima scriptura, corrigi iubebat *iterum;* quod vocabulum, si non ex germanismo accepit, ut vulgo fit, sed ex usu eius vero atque Latino, totam reliquam orationem facit germanizantem; quandoquidem hoc minime est *semel dicere*, cum alicuius rei fit obiter mentio, ideoque non est *iterum dicendi* locus, ubi non *semel* de eadem re dictum est antea. Creuzerus, et his coniectoribus et vero se ipso hic fuit felicior; qui, animadverso, *aduitum* (non *advitum*, ut scribit,) pro *adultum* in Cod. scriptum infra proferri, ex eo, quod hic est, *uita*, legendum coniecit: *ultra me dicturum puto;* quod pertineret ad ea, quae dicturus is esset secundo libro. De quo antequam quid statuatur, rursus stabilienda Latinitas est. Nam Latinum est quidem *ultra modum dicere*, ut *praeter modum:* sed non magis haberi potest Latinum *dicere ultra*, quam *dicere praeter;* et minime ea significatione, qua hic foret pro *pluribus dicere*, posset usurpari. Contra, ut omnis bonae Latinitatis, sic Ciceronis est maxime, *ultra*, vi adverbii, de itione vel

motu in longius iunctim dicere cum verbis *progredi*, *procedere*, *prodire*, aliisque similibus, fere eodem sensu, quo *longius progredi* dicitur, ut inf. p. 84, 25. Ne multa, unice vera correctio est: *de quo progrediente ultra oratione me dicturum puto.* Exempla quaerenti (quanquam hic, ubi occurrunt, non quaerenda sunt,) Nizolius et Lexica satisfaciant. Non hic autem, ubi *uita* scriptum pro *ultra*, neque in aliis vitiis aeque apertis, de litteris loquor permutatis, confusis, cet. Nam litteras, ut res quaslibet, posse confundi, in iisque peccari, notum est; et haec crepundia sunt artis, tandem relinquenda.

P. 41, 22-24. Ed. pr. habet ex Codice: *Tarquinio exacto, — tum exacti in exilium innocentes.* Quae non incorrupta esse, vel pravo eiusdem vocis recursu ostenditur; tum vero *exigere in exilium* probam esse et Ciceronis locutionem, non credam affirmanti nisi exemplis indubitatis. Emendavi: *Tarq. exacto, — tum eiecti in exilium innoc.* Hoc proprium est in ea re verbum, et mox occurrit p. 43, 23. Neque causa non patet, cur vitiatum sit. Nam verbum *exacto* librarius modo scripserat: hinc in mente id haerens ipsi incauto iterum venit in calamum.

P. 42, 7. *in pace et domi.* Prima manus *domo*, perite emendatum ab altera; non puto ab illa, quae suo arbitratu mutavit multa in Codice.

P. 42, 18. seqq. „Cod. *orbatus pectora dia tenet desiderium, sicut ait Ennius, post optimi regis obitum, simul inter* etc. cuius vitiosae scripturae emendationem, duorumque versuum priorum constitutionem perdocti viri animadversioni debeo". Editor. Vitium est traiectio verborum gravior, et perquam notabile hoc exemplum depra-

vationis eiusmodi; in qua transpositio nimirum sola est atque unica corrigendi ratio. Versus Ennii erant in I. Annalium; unde particulam, velut ex II. libro, Priscianus habet VI, 12, 66. ubi mirandum, aut potius non mirandum est nuperi editoris silentium. Versus apud Lactantium extant Institut. I, 15, inde a vv. *o Romule*, sed corrupti; neque aliter in Fragmentis Ennii p. 38. Ut nunc sunt instaurati, et Codici debentur Vaticano, et viro, cuius nomen cur editor celaverit, nescio.

P. 43, 13. *mihi dicendum.* Ed. pr. *tibi.* Tamen editor sic disputat: „Cod. pr. manu *tibi*; quae lectio deinde expuncta est, scriptumque videtur *mihi.* Posteriorem lectionem retineo, qua docemur, Scipionem, non Laelium, in his libris disputavisse de rerump. commutationibus. Codicis enim emendatorem, qui integro opere utebatur, haud temere scripsisse *mihi* pro *tibi* puto". Recte. Sed hac lectione vix opus est ad discendum, eam disputationem ad Scipionis partes pertinuisse. Ceterum qui assuevit acutius legere, ex contextu, qui hic est, verborum iam intelligat, *mihi*, non *tibi*, esse legendum.

P. 43, 14. *etsi minime facile eas — futuras puto.* Non videtur hoc Ciceronis esse; sed potius legendum: *minime faciles eas — fut. p.*

P. 43, 24. Ed. pr. sic habet: *est moderatior quoad sentit et sapit.* Stutgardiae et Tubingae in libraria Cottae venditur vitium typographicum *et moderatior;* non id unum in hac repetitione Editionis primae: nisi forte tales emendationes habendae sunt ex ingenio eius, qui curavit repetitionem et ipsum caput suum in medio contextu posuit lib. III. p. 233, 1. (p. nostrae ed. 91, 22.)

ubi in Ed. Romana legitur: *Deinde Graeciae, sicut aput nos, delubra*, et in libraria Cottae venditur: *sicut caput nos.* Ridiculum hoc: illuc revertor. Nam gravem locus corruptelam contraxit, quam sentias, sententia perspecta et comparato, quod sequitur: *et sua re gesta laetatur.* Non enim sermo est de *moderatione*, sed de *moderamine.* Legendum: *et moderatur, quoad sentit et sapit, et sua re gesta laetatur*, cet. Recte et prorsus ad rem apte *moderatur* hic sine casu dicitur; quomodo *regnare* omnes dicunt, et *gubernare* dictum est supra p. 9, 15. Iam elegantiam vimque verbi locis Ovidii aut mihi aut aliis illustrabo. Metam. II, 47. de Phaëthonte, populi *moderantis, quoad sentit et sapit*, vera imagine: *currus rogat ille paternos, Inque diem alipedum ius et moderamen equorum.* VI, 677. *Sceptra loci, rerumque capit moderamen Erechtheus.* Ep. ex P. II, 9, 33. *Caesar ut imperii moderetur frena precamur.*

P. 43, 26. seqq. *Si quando — attulerit, regnove e. spoliarit, aut — gustavit, ac substravit.* Cod. et Ed. pr. *spoliavit;* de quo editor: „Videtur scribendum *spoliarit;* quamquam alii indicativi sequuntur. Sed locum grammatici considerent". Consideravit locum Index Lat. in *Anacoluthia modorum.* Sed anacoluthia haec esse non potest. Nam anacoluthia est, cum, perspicuitatis vel facilitatis causa, ab recta constructionis via deflectit oratio, et ita quidem, ut nunquam in vitium flectat; quare supra ex Cod. editum: *vereor, ne rex fuit*, in hoc numero haberi non poterat. At hic tantum abest, ut de vera ac legitima structura aliquid remittat oratio, ut in ea ipsa perseveret maxime. Nam, quin legendum sit *spoliarit*, non est dubium. Igitur in cogitatis tantum, et

quae evenire quidem possunt, sed non facile eveniunt, verus est modus unus: alter in eo, *quod*, ut ipso hoc loco dicitur, *evenit saepius*. Qua in modorum mutatione adeo nihil est inconsequens, ut in ea summa sit consequentia. Sequitur, prout ex Cod. edidit Maius: *cave putes autem mare ullum aut flammam esse tantam* etc. quod, sic scriptum, rursus ad figuram, ad synchysin, refert Ind. Lat. hac addita explicatione: „Haec enim periodus incipere debebat ab illis: *cave putes autem*". Synchysin quandam in verborum ordine versari, scio equidem; neque nescio Dorvilliana imprimis huius generis collectanea, in quibus ipsis diversarum est rerum σύγχυσις. At vero synchysin talem, quae membra periodi perturbet, atque id, unde incipi deberet, in medio ponat, incredibilem prorsus habeo. Non figuram hic esse, sed corruptelam, una parva res est, quae certissimum mihi faciat. Etenim illa: *cave putes autem*, etiamsi inciperet ab iis periodus, quia hoc positu particulae *autem* Latina non sunt, Cicero non potuit scribere. Sic vero scripsit, ut iam restitui emendatione, opinor, nemini dubia: *Si quando aut regi iusto vim populus attulerit, regnove eum spoliarit, aut etiam, id quod evenit saepius, optimatium sanguinem gustavit, ac totam rem publicam substravit libidini suae, cave putes, aut mare ullum, aut flammam esse tantam, quam non facilius sit sedare, quam effrenatam insolentia multitudinem.* Vim auget in hac oratione bis positum *aut;* et hoc in *autem* corruptum est, ut pro hoc rursus *aut* est scriptum a manu prima inf. p. 46, 19. Atque ita perit quidem vocula, quae transitioni sit significandae. Sed ponticulo nihil hic opus est.

P. 44, 9. *Cum enim, inquit*, etc. Plato de Re publ. VIII. p. 562. C. seqq.

P. 44, 16. *Puto enim, tibi h. e. n.* Putavi parumper, vitio nomen hic esse oblitteratum, et Ciceronem forsan scripsisse: *Puto, Laeli.* Est tamen rectum hoc *enim*, vimque eandem habet, quam supra notavi ad p. 32, 13. Admonet autem de Gracchanis motibus. Quod sequitur, *Vero mihi* etc. ne quem offendat, ut nuper illum, qui transpositum volebat *mihi vero*, ex bonis Lexicis duntaxat Indicibusque discendum est, *vero* imprimis apud Cic. sic saepe praeponi: praetereaque conf. Goerenz. ad Legg. I. extr. De exemplis unum est Divinat. I, 46. ubi inscientiam huius usus Hottingerus quoque ostendit annotatione sua.

P. 45, 7. *uxores eodem iure sint.* Verum asyndeton; de quo modo dicebamus ad p. 40, 3 - 5. Falsum mox sustuli in verbis: *liberi sint et sic incurrant*, adiecta copula, quam Cod. omittit.

P. 45, 8 - 10. Ed. pr. *Quin tanta* etc. puncto ante posito; quod mutavi, ne divulsum sit membrum a corpore orationis continuae. Ceterum hic est constructio: *ex quo fit, ut etiam servi se liberius gerant*, (et) *uxores eodem iure sint, quo viri; quin* (ut) *tanta libertate canes etiam et equi, aselli denique liberi sint.* In quibus, ut in toto loco, ad Graeca Platonis libere quidem, sed egregie expresso, incomparabilis inest hypotyposis popularis libertatis, praesertim quod ad asinos attinet. Et monui de constructione ad praecavendum, ne quis aliud genus huc velit trahere, in quo *quin* ponitur cum subiunctivo, tractatum, vix puto recte, a Goer. ad Fin. V. §. 74.

P. 45, 16. Cod. et Ed. pr. *expressa sunt a te.* Delevi *sunt*, cui in altero demum membro locus est suus.

P. 45, 18. *ut i. ad sermonis mei morem revertar.* Pergit, quod coepit, Platonem exprimere. Id quomodo sermonis sui *morem* dicere possit, non intelligo. Videtur reverti ad sermonis sui *tenorem*, i. e. ordinem. Deinde, *quam illi solam libertatem putant*, dedi ex manu prima. Maius ex secunda, *putarent;* quod verum non puto esse, quoniam non est necessarium. Postremo e *stirpe* idem sumsit ab emendatore. Prima manus *ex stirpe.* Hanc sequi debebat ille, et ego debebam.

P. 45. 26. *maximeque in rebus publicis evenit.* Maio post *maximeque* videtur excidisse *id.* Nihil excidit; immo superfluum est *evenit*, ac delendum.

P. 46, 1. *in n. servitutem cadit.* Editor testatur, in Cod. evidenter esse *cadit;* ipsi videtur legendum *cedit:* in quo Latinitas non constat verbis Taciti allatis: *Pompeii potentia in Caesarem cessit;* id enim est, venit ad Caesarem. Sed Codicis scripturam etiam Ind. Lat. habet *valde suspectam.* De quo longe aliter iudico. Ut coepta et consilia recte dicuntur *in melius, in peius, in irritum cadere*, significatione ex iactu talorum translata; ita recte arbitror quamcunque rem bonam dici abusu *in perniciem cadere.* Scilicet *cadere*, ut *casus*, valet in rebus fortuitis; neque ratione fit et consilio, sed temeritate et contra hominum exspectationem, si nimia libertas parit servitutem. Quod *in contraria converti* antea dixit proprio vocabulo, translato nunc dicit *cadere.* Atque hic verbi usus tam parum videtur exemplis indigere, ut hic locus ipse exemplum sit optimum. Graeci similiter *μεταπίπτειν.* Et ex hoc usu translato, ut sic dicam, rursus transla-

tum est verbum in loco Orator. c. 57. ubi verba dicuntur in syllabas longas *cadere*, id est, desinere.

P. 46, 23. Cod. et Ed. pr. *tribus primis generibus*, sine praepositione *ex* vel *e*, ut ait Maius. Haec abesse non potest, et adest in ceteris locis; ut hic statim sequitur *ex tribus optimis*. Tenuiorem formam, quia putabam effugisse facilius, praeferebam. Alteram nunc vellem praelatam, ut *ex stirpe* antea.

P. 47, 1. 2. Verba reliqui, ut ex Codice habet Ed. pr. nisi quod extat notatum, in Cod. legi *partium*. Ex quo editor, cum fecerat *partum*, putavit, fecisse se omnia. At enim ne sensit quidem, quae locum urgent, difficultates. Primum *aliud* rectum esse non potest. Praecedit *quiddam*; sequitur *quasdam*; et in hoc medio loco nihil potuit Cicero scripsisse, quam *aliquid*. Deinde quid est *partum et tributum?* cuinam tributum? Sermo est de principibus, id est, optimatibus, quibus aliquid tribuendum sit, quo ipsorum in re publica auctoritas valeat. Sensum non habet, quod de Maii coniectura hic legitur, *auctoritate principum partum*; et haec coniuncta, *partum ac tributum*, quid sibi volunt? Corruptionem interim asterisco significavi, quam nunc puto sanare me penitus. Codicis scriptura *partium* melior fit scribendo *partitum*, non tamen optima. Quod pro sapientia sua scripsit Tullius, hoc esse oportuit: *Placet enim, esse quiddam in re publica praestans et regale; esse aliquid auctoritati principum impartitum ac tributum.* Sententiam vides plane eam, quam scriptoris mens postulat; et multae praeterea sunt rationes, per quas constet correctionis veritas. Nam facile in-

telligitur, cur pro *impartitum* fuerit scriptum *partium*, vel potius *partitum*, antecedente videlicet simili syllaba, quae sequentem absorbuit. Deinde cognatae verba significationis, *impertire* et *tribuere*, iuncta sunt optime, et sic plane, ut alias *partire* et *distribuere*; velut de Orat. III, 30. Nec dubitari potest de hoc usu verbi: nam „*Impertio*, et *impertior*, eadem significatione usurpat Cicero". Ger. Vossius Analog. III, 7. De forma, Cicero fortasse ipse probavit *impertio*: sed priscam formam, quae vocalem servaret verbi simplicis, apparet eam fuisse, ex qua venerit corrupta vox Codicis. Atque levius in toto hoc genere decernit Goer. ad Legg. II. §. 47. consideratius Heusingeri ad Offic. I, 26, 9. et Drakenb. ad Liv. III, 57, 1. Potest res ex Codd. demonstrari in locis non paucis Ciceronis aliorumque scriptorum; in his Lactantii Institut. VI, 11. p. 461. ubi *impartiant* multi libri habent ex apparatu Lebrunii. Denique unus confirmat emendationem comparatus simillimus locus, qui infra sequitur p. 74, 12. *Imperti etiam populo potestatis aliquid*, etc. Quod deinceps est, *esse quasdam res servatas* cet. sic quidem scripsit, non *reservatas*, verbo alioquin satis bono. Ita pravum vitavit sonum, *res reservatas*.

P. 47, 6 - 13. Locus incorruptus plane extat in Codice: sed eum falsa distinctione corrupit Maius. Edidit enim: *deinde firmitudinem, quod et illa prima f. in contr. vitia convertuntur, ut exsistat — turba et confusio; quodque ipsa genera gen. s. commutantur novis. Hoc in hac* etc. Id facinus correxi, et pro insana confusione sanum iam ordinem restitui. Iunctura sermonis est: *Quod et, — quodque —*, ubi colliga-

tio fit membrorum per particulas *et — que;* ut inversa etiam reperiuntur *que — et.* Sic Epist. Famil. XI, 13. extr. *ut quam paratissimi et ab exercitu reliquisque rebus confligamus.* Conf. ibi Ernest. et, quem is laudat, Drakenb. ad Liv. XXIX, 12. etiamque Goer. ad Legg. I. extr.

P. 48, 4. *si potero.* Ed. pr. *si potuero.* Illud recepi, quod integrum servavit Nonius in v. *accommodatum*, ubi pro exemplo posita haec verba Ciceronis sunt; recepi autem ratione et ex norma loquendi, quae in hac quidem conditione futurum hoc postulat; ut in eadem infra recte legitur, p. 70, 17. *persequar, si potero.* Quo ex genere duo ponam exempla, quae imprimis ostendunt sermonis legem. Cic. ad Attic. VIII, 4. *semper enim, si potero; si non impediar.* Hor. Serm. II, 2, 8. *Dicam, si potero.* Longumque agmen exemplorum apud unum Terentium est, qui semper *potero*, nunquam *potuero.* Ad diversum genus, vel, ut praesignificem quod sentio, ad genera diversa, pertinent loci, quales hi sunt: p. 44, 7. *si modo id exprimere Latine potuero.* itidemque Legg. II. §. 45. et hac nostra pagina v. 6. *Quod si consequi potuero, munus hoc effecero.* tum p. 75, 16. *si quo modo consequi potuero, enitar.* quomodo etiam Verr. I, 4, 11. corrigendum iam dudum erat: *reperiemus, si — potuerimus*, pro eo, quod hucusque propagarunt, *poterimus.* Apud Muretum Ruhnkenius Praefat. p. IX. in *manifeste vitiosis* ponit, quod scripserit *potuerit*, ubi grammatices ratio alterum postulet. Non explicuit rationem eam; neque id factu facile erat: sed imitatur Ernestium, qui eandem formam ubique apud Cic. exagitat, ut ad Fin. I. §. 69. et IV. §. 14. med. „Sine *omni* iusta cau-

sa", inquit Goerenzius p. 437. et futuri hanc formam, ut optativi aoristi vicariam, locis omnibus vindicat; quin mutat, quod intactum reliquerat. Legg. II. §. 18. *Eum morem, si potero, consequar*, in *potuero*, ad III. §. ult. ubi nullus non liber habet: *Faciam, si consequi potuero.* Quanquam in eodem isto loco, quem corrigit, antecedunt proxime verba: *Expromam, ut potero*, in quibus silentio suo hoc futurum probat Goer. Coeperunt aliquid discriminis suspicari Heusingeri Praef. Off. p. LI. tacite Ernestium secuti, qui ad Epist. Fam. XI, 6. in vv. *gratissimum facies, si exploratum habebis*, haec disputat: „*facies* dixit, quia de re continuanda ac perpetua sermo est, non de actione aliqua praetereunte: in qua dixisset *feceris*". Sed discrimen huiusmodi, quia ratione caret, nullo modo verum, planeque commenticium est. Tentarunt rem nuper, nescio quo successu, Bremius ad Nep. Attic. 19, 1. in vv. *quantum potuerimus* (al. *poterimus*), *docebimus*, et Gernh. ad Offic. in Addendis ad p. 368. Neque poterit res explicari, nisi cognita prius tota vi naturaque formarum in *ro* et *rim* desinentium, ac magis intellecto, qui et quot modi sint Latine dicendi *fecero* et *fecerim*. Nam superat fidem, quantum in hac parte grammatices deficiant libri, qui hodie vulgo in manibus sunt. Ipsi veteres rem totam sua doctrina nunquam complexi esse videntur: ex quibus quod Varro nominabat futurum exactum, et alii aliter nominant, quodque pro indicativo omnes habemus, id Prisciano et reliquis grammaticis futurum est *subiunctivi*. Quam sectam refutare voluerunt, non refutarunt, Ger. Vossius et Clarkius; eamque etiam Ernestius sequitur ad Nat. D. I. §. 13. ubi cum recte ha-

beant libri: *si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis*, etc. is Davisio sic respondet: „D. malit *fuerit*. non est necesse. nam *inventus erit* est futurum coniunctivi, quod est futuro praeteritum". quibus verbis profecto hoc ipsum dixit Ernestius, quod dicendum fuisse, docet vir summus in familiari interpretatione p. 303. Agnovit enim, *inventus ero* futurum esse exactum; idque satis erat, ut Anglo responderet*). Nempe reliqui, praeter Varronem, grammatici subiunctivo modo comprehendebant simul optativum, vimque, ad possibilitatem significandam, ut propriam, huic tribuebant formae; itaque docet Priscianus, Latinos hoc futuro subiunctivi uti, ut ostendant, *posse fieri aliquid, nisi quid impediat*, et verba, qualia sunt *docuero, scripserit*, dicit esse potero docere; scribere poterit. (Prisc. XVIII, 10. §. 97. ubi nuperus editor vitium unum reliquit, *futuro subiunctivo*, alterum intulit, *scribere potuerit*, causa adiecta, quae manifestum reddit, eum ne legisse quidem, quem edendum temere suscepit, grammaticum.) Rem ad intelligendum, ad scribendum, ad emendandos scriptores, denique ad omnem rationem grammaticam et criticam pergravem et pernecessariam cum hic locus non capiat, concludam in hoc duntaxat

*) Ernestium quomodo interpretetur, et quid dicentem, immo quam nihil dicentem, ipsum faciat *Mr.* apud Creuzerum in farragine, quam imperitiores quidam editionem librorum de Nat. D. esse putant, iuvabit paulisper attendere. Sic enim de Ernestio refert vir, peracutus videlicet, p. 25. istius farraginis: „Ernestus nihil mutari vult; *inventus erit* dicens esse futurum coniunctivi, *quod nonnunquam pro futuro exacto positum occurrat*"! Haec ille: Ernestii verba supra posuimus. I nunc, et admirare hanc Philologiam!

exemplo, quod sub manu est. Nam cum utrumque rectum sit suo in loco, et *si potero* et *si potuero*, tres classes locorum discernendae sunt, una, ubi verum est solum *potero*, quia ineptum ibi esset futurum exactum; altera, ubi solum fut. exactum rectum est, cum duae res ita cohaerent, ut altera non possit fieri, nisi altera prius sit facta; tertia, in qua verum quidem est *potero*, si sola potentia spectatur, quae futura est non dubie, sed modestia, seu vera, seu simulata, dubitationis admiscet aliquid, et *potuero* dicitur, ut optativus modus Graecorum; id quod longe fit frequentissime, neque tamen omnibus locis est ingerendum. Nam hoc genus cum ex mente loquentis pendeat, animadvertendum est quoque loco, quid conveniat; et hoc demum est rectum. Epist. Fam. XIII, 67. de quodam, quem commendat: *Feceris mihi gratissimum, si receperis eum in fidem tuam, et quibuscunque rebus honeste ac sine molestia tua poteris, adiuveris.* Hic Ern. primum conqueritur, quod *poteris, adiuveris* non bene sonet; deinde addit, proprie tamen debere esse *potueris.* Minime vero; et mox ep. 70. in eadem conditione rursus eodem modo scripsit Cicero; ibi quidem silente Ernestio. Sed haec hactenus.

P. 48, 9. 10. Ed. prima ita: *Tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum quidem munus.* Editor, hoc ex Cod. esse testatus, *tuum* bis scriptum videri sibi ait confirmationem cum emphasi; tamen suspicari se, pro *ac tuum* emendandum esse *aptum.* Inania haec; neque melius, quod alius nuper excogitavit: *ac totum quidem munus.* Emendavi, verbo retracto, quod erat omissum: *Tuum vero, inquit, Scipio, ac tuum quidem unius munus.*

Hanc veram sententiam esse, credas ipsi Laelio, qui statim addit: *Quis enim te potius* etc. Latinitatem praestabo uno exemplo, cum sexcentis possim. In Pison. 3. *iuravi, hanc urbem mea unius opera esse salvam.* Add. Ruhnk. ad Rutil. Lup. p. 25. Et apparet proclivis ratio, cur verbum, quod supplevi, omissum fuerit. Sunt enim simillima inter se verba *unius* et *munus*, in scriptura praesertim grandiore; et quemadmodum saepissime in iisdem vocabulis factum est, ut, a scriptore bis posita, a librariis semel omitterentur, item in similibus et potuisse peccari et peccatum esse, certissimum est. De illo genere vitiorum iam dudum convenit inter omnes: conf. ad Orat. pro Scauro p. 31. col. 2. Posterioris generis aderat supra exemplum, expositum ad 37, 27. et exspectes licet ubivis talia. Nam quid peccare possent olim librarii, docent hodieque ab eadem familia peccatores, scribae nostri et typothetae. Sic, ne longius abeam, meus hic typotheta, cum supra alicubi ponendum esset *recta ratio*, et alibi se exciperent vv. *est ex*, illic *recta*, hic *ex* omiserat in primo suo specimine; et sic antea alius, cui Graeca dederam exscribenda, ubi verba erant ἔχουσιν ἐχθρούς, posuit posteriorem vocem, reliquit priorem. Atque haec omnia propter similis verbi viciniam. Negavit aliquando causam talem verborum omittendi Buttmannus in fine Auctarii Platonici, et hoc merum criticorum somnium vocat. Sic cogebar, ut rem veram esse docerem.

P. 48, ult. *prospexeris*. Cod. *esse prospexeris*, illo mox rursus expuncto. In quo latere nescio quid videri queat, cum sit dictu difficile, qua via huc venerit, si pro nihilo sit. Tamen

verbis, uti edita sunt, ad integritatem haud puto quidquam deesse. Dictum est enim *in omne tempus prospicere*, ut paulo ante *consilia in posterum providere*, non addito *patriae*, vel *rei publicae*; quali quidem additamento in sententia alioquin satis clara non erat opus.

* * *

Pag. 174. v. 3. seqq. quae disputavi de loco p. 22, 1—3., in iis erunt fortasse, qui dicant, deceptum me esse prave omissa in prima Ed. virgula; quae si figatur post *homines*, opposita inter se prodire verba *appellari* et *esse*, illa frequentissima ratione, qua, ut hoc utar, apud Graecos opponuntur ὄνομα, vel λόγος, et ex altera parte ἔργον. Ipse non nego, locum corruptionis suspicione et nota liberari sic posse. Sed quaerebam aliquid maius: gravitatem sermonis dignam loco desiderabam, quae non inest in illo acumine.

Finem imponam nunc quidem huic opellae prodendis aliquot locorum, qui in Cod. mutili sunt, supplementis, quae speciminis causa (nam plura in reliquos libros promisit,) excogitata a se peracute communicavit mecum vir egregius, cuius nomen valde mihi dilectum praefert pagina huius libri ab indice proxima. Is igitur

p. 7. explet ita lacunam: „Sed haud facile dixerim, cur, cum ipsi discendi aut visendi causa maria transmittant, *tempestatumque iniuriis sese obiiciant*, *me a civitatis periculis arcere conentur*, *in quibus*, *cum nuper rem publicam* salvam esse consulatu abiens" etc. Conf. locos in Pis. 3. et Epist. ad Fam. V, 2. Mox

p. 11. corruptum item lacuna locum hac coniectura restituit longe verissima: „Quibus de rebus, quoniam nobis contigit, ut iidem et in

gerenda re publ. aliquid essemus memoria dignum consecuti, et in explicandis rationibus rerum civilium quandam facultatem non modo usu, sed etiam studio discendi et docendi essemus *assecuti, recte disputandi et praecipiendi iure nostro quodammodo videmur esse* auctores;" cet. De sententia conf. I. de Offic. 1, 4. seq. De ipsa lacuna, patet, qui casus eam attulerit, cum librario parum attento fecerit fraudem similitudo quaedam vocabulorum *assecuti* et *auctores*, ut ab illo statim ad hoc delapsus intermedia ista omiserit. Deinde

p. 18. illud nonnihil, quod deest, perbene sic revocat: „Ille vero, et magna quidem cum *militum audientia et persuasione, quod in ipso summa erat auctoritas atque doctrina*, neque insolens ostentatio," cet.

p. 25. „Cum id et Philus et Manilius et Mummius admodum approbavissent, *neque Scipio magnopere recusasset, tum Laelius, Ut tu maxime, Scipio, de hac tanta re nobis explicares*, non solum ob eam causam fieri volui," cet.

p. 28. — „non est enim singulare, nec solivagum genus hoc, sed ita generatum, ut ne in omnium quidem rerum affluentia *homo sine homine esse vellet, sed solitudinem fugiens vitae socium quaereret. Neque vero inter eos populos, qui ad belluarum naturam accedere maxime videntur, tam feros humanitatisque expertes invenies, in quibus non appareant iuris et aequi* quaedam quasi semina, neque reliquarum virtutum, nec ipsius rei publicae *reperiantur* (sic leg.) ulla instituta."

Atque haec, quae praeclara sunt et ingenii praeclari, hactenus.

IN

SOMNIUM SCIPIONIS

VARIAE LECTIONES

CODICUM ALIQUOT MSS. ET VETT. EDD.

ENOTAVIT

FRANC. NICOLAUS KLEIN

GYMNASII REGII CATHOLICORUM CONFLUENTINI DIRECTOR.

APPENDIX EDITIONIS BONNENSIS

CICERONIS LIBRORUM DE RE PUBLICA.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

IN
SOMNIUM SCIPIONIS
VARIAE LECTIONES.

Quorum librorum Variantes Lectiones infra subiicientur, tum impressorum, qui inter principes numerantur, tum manu scriptorum, eos omnes, a nemine, quod sciam, adhuc inspectos, ipse primum exploravi, exploratos cum Ernestina Operum Ciceronis editione maiore comparavi. Sunt autem hi:

1. *Cod. Vratislaviensis* Bibl. Rehdigeranae, quae est in aede D. Elisabethae, insigne decus atque ornamentum urbis Vratislaviensis. Continet *Macrobii Commentum in Somnium.* Liber in charta Pergamena, nec inscite scriptus, et satis antiquus. Memini tales ductus litterarum, quales solent esse in antiquissimis codicibus inde a saeculo post Chr. N. decimo scriptis. In fronte sic habet, quadrata, ni fallor, scriptura: *Somnium Scipionis. P. Affricani. excerptum. ex libro VI. M. tullii Ciceronis de re publica* (non *republica*). In fine haec leguntur: *Explicit Somnium Scipionis. ex Ciceronis libro. VI. excerptum. Incipit Macrobii. Ambrosii. Theodosii. in idem somnium commentor. liber prim.* Eum librum, aliquanto serius adhibitum, hoc numero signavi, 2.

2. *Cod. Vratislaviensis*, quem *primum* nomino, in eodem thesauro litterario repositus, chartaceus, aevo recentiore, nec indiligenter, quamquam ab indocto librario, et satis nitide scriptus. Hoc libro usus est Heindorfius in emendandis libris Ciceronis, qui sunt de Natura Deorum. Eum lege p. Praefat. VII.

3. *Cod. Macrobii Confluentinus*, Bibl. Gymnasii Confluentini, item chartaceus, scriptus saeculo XV.

4. *Editio Romana* post principem *altera.* Est *Ulrici Hahn*, i. *Galli*, Ingolstadiensis, quem inter primarios artis typographicae propagatores nominant. Particulam esse arbitror ejus editionis, quae Romae prodiit ex Ulrici officina a. 1469. Libri memoriam habent Panzeri Annal. Typograph. Vol. II. p. 414, sed meliora nos edocuit Ebertus Lex. Bibliograph. Tom. I. col. 352. n. 4540. cf. eund. l. l. n. 4545. Hoc est illud nobile exemplar *Vratisla-*

viense, de quo disputavi Miscellann. Critt. Hildes. Vol. 1. Part. 2. p. 344 et sqq. *Hahnianarum* particulas extare video in Bibliotheca Spenceriana, in his *Laelii*, *Catonis* et *Somnii* editionem Vol. 1. Cic. 210. Quae particula utrum ad hanc primam, de qua disputo, an ad alteram horum libellorum cum *Paradoxis* post *Officia* et *Tusculanas* editionem referenda sit, recte dubitari posse videtur; dubitationem brevi, opinor, eximet is, quem habitare in reconditis illis thesauris omnes novimus, utriusque editionis exemplis, quae nunc habet bibliotheca Spenceriana, accurate inter se conferendis.

5. *Editio Daventriensis* a. 1489. Cf. Panzeri Annal. Typograph. Vol. 1. p. 375.

6. De *Scriptoribus aevi medii*, qui flores Tullianos cupide conquisiverunt, *Petrarcham* aliquoties excitavi; non improbantibus, opinor, Somnii lectoribus. Utor Petrarchae Operum editione Veneta a. 1501. Panzer. Ann. Typograph. Vol. VIII. p. 559. nn. 22. et 23.

Pag. Ernest. 1085. Heinrich. 139. C. 1. *M'. Manilio Consuli.* Cod. Macrobii Confl. *a mallio Consule.* Cod. Rhed. 1. *a miutio manilio consule.* Editt. Rom. et Daventr. *a manilio consule.* Cod. Macrobii Rehd. *consule.*

Tribunus ut scitis militum. Cod. Rehd. 1. *Tribunus militum ut scitis destinatus.*

Nihil mihi potius fuit. Cod. Rehd. 2. et Confl. item edit. Rom. abiecto pronomine, *nihil fuit potius.*

Masinissam convenirem. Edit. Rom. *Maximissam.* Exempla ponam ad Ovid. XII. Metamm. v. 189. [Posuit Thom. Reinesius Not. in Manil. p. 20.] Cod. Rehd. 2. *convenissem.*

Iustis de causis. Edit. Rom. et Dav. *multis de causis.*

Ut veni. Edit. Dav. *cum veni.*

Complexus. Edit. Rom. *compressus.*

In caelum. Cod. Rehdig. 1. 2. et Confl. item edit. Rom. *ad caelum.*

Et, Grates, inquit . . . . . Cod. Rehd. 2. *et grates, inquit, tibi summe sol ago.* Cod. Macrobii Confl. *et grates tibi inquit ago.* Edit. Dav. *et grates tibi ago inquit.* Edit. Rom. *sol summe.* Cod. Rehd. 1. *summe pater sol.* Deinceps Cod. Macrobii Confl. *vobisque reliquis caelitis.* Ita, *caelitis*, tertio casu, non *caelitibus.*

Et his tectis. Cod. Rehd. 2. *et in his tectis.* Confl. *et in hiis tectis.*

Nomine ipso. Cod. Rehd. 2. et ed. Rom. *ipse.* Exsulare pronomen iubent Cod. Rehd. 1. et Confl.

Ita nunquam. Cod. Rehd. 2 et Confl. edit. Rom. et Dav. *itaque nunquam.* Deinde Rom. *ex animo*, deleto possessivo.

Percontatus. Cod. Rehd. 2. *percuntatus.* Confluent. *perecunctatus.*

Multisque verbis. Edit. Dav. *deinde multis verbis.*

Ille nobis . . . . . Ed. Dav. *ille dies nobis consumptus est.*

Regio apparatu accepti. Cod. Rehd. 1. et Confl. item edit. Rom. *apparatu regio.* Cod. Confl. et edit. Dav. *suscepti.* Cod. Macrobii Rehd. *refecti.*

Non facta solum. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *non solum facta.*

Et de via. Cod. Rehd. 1. *etiam de via.* Edit. Rom. *me fessum de via.* Langius: „Indoctus aliquis *fessum de via* scripserat". Conf. tamen I. Acad. c. 1. §. 1. Ratione equidem haec non carent, librorum auctoritate carent. Aptissime enim Cod. Macrobii Confluent. *et defatigatum de via.* Habes interpretamentum, nihil aliud. Idem liber, *et quia.* Conf. Drakenborch. ad Liv. VI, 23, 5.

Ad multam noctem. Cod. Rehd. 2. *ad noctem multam.*

Hic mihi. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *hic ego mihi.*

Fit enim fere. Cod. Confl. et edit. Rom. *Fit enim saepe.* Duplicem lectionem iunxit Beda Opp. Tom. II. p. 283. ed. Basil. *fit enim saepe fere.*

Pariant aliquid in somno. Cod. Macrobii Confl. *pariant in somno aliquid.*

Videlicet saepissime. Cod. Rehd. 2. *saepissime videlicet.* Rom. edit. abiecto altero vocabulo, *saepissime.*

Scribit. Cod. Confl. et edit. Dav. *scripsit.*

Et loqui. Edit. Dav. *atque loqui.*

P. 1085. Heinr. 140 et 141. *Ex imagine eius.* Cod. Rehd. 1. *ex eius imagine.*

Erat notior. Cod. Rehd. 2. *notior erat.*

Ut agnovi. Cod. Rehd. 1. 2. edit. Rom. et Dav. *ubi agnovi.*

Cohorrui. Cod. Rehd. 1. *corrui.* Dein idem liber, *addes, tradde, opportet, allacrior, incolluni, ellucent, Nillus, Cataduppa.* Ratio

contraria obtinuit in *stela* et similibus. Sed haec et talia semel et verbo monuisse, satis est.

C. 2. *Illam urbem.* Cod. Confl. et edit. Dav. *urbem illam.*

Populo Romano coacto per me. Cod. Rehd. 2. *p. rei p.* Confl. *publicae rei.* Sed in his frequenter erratum. Cf. Heusingeros ad II. de Offic. c. 8. §. 26. et ad III. c. 29. §. 105. Cod. Rehd. 1. *coacta per me alias.* Edit. Rom. *per me coacta.*

Ostendebat autem. Cod. Confl. *ostendebat enim.* Cf. VV. LL. ad III. de Offic. c. 29. §. 107. p. Heusing. 780.

Et cidro. Edit. Rom. *et pleno.*

Ad quam tu oppugnandam. Edit. Rom. *expugnandam.* Cod. Confl. *ad quam oppugnandam tu,* improbante libri correctore.

Hanc hoc biennio. Edit. Rom. *hanc autem biennio.*

Eritque cognomen id tibi per te partum. Cod. Rehd. 1. *eritque cognomen tibi idem.* Rehd. 2. *eritque tibi idem cognomen.* Edit. Dav. *hoc tibi.* Rom. Hahn. deletis his, *eritque cognomen per te paratum.* VV. LL. ad I. de Offic. c. 26. §. 92.

Quod habes adhuc a nobis hereditarium. Cod. Macrobii Confl. *quod a nobis adhuc hereditarium,* excluso verbo. Rehd. 2. *hereditarium a nobis.* Edit. Dav. *ex nobis hereditarium.*

Censorque fueris et obieris. Cod. Rehd. 1. *et ob id ieris.* Rom. edit. *Censorque fueris ambiens.*

Deligere. Cod. Rehd. 1. 2. et Confluent. item Rom. edit. *delegero.*

Consul absens. Edit. Dav. *absens Consul.*

Bellumque maximum conficies. Cod. Rehd. 2. *et bellum.* Confl. *bellumque conficies maximum,* invito correctore.

Exscindes. Cod. Macrobii Confl. edit. Rom. et Dav. *excides.* Cf. Heusing. ad I. de Offic. c. 22. §. 76. Et hoc loco Cod. Vratislav. S. Bernardi, a me inspectus, et Rom. edit. a. 1469. *excidenda.* Cod. Lactantii Rehdiger. *excindenda,* appicto nimirum apice.

Capitolium invectus. Cod. Rehd. 1. et Confl. Rom. edit. *in Capitolium invectus,* non invito correctore Cod. Rehd. 2.

Perturbatam consiliis . . . . . Cod. Rehd. 1. et Confl. edit. Rom. et Dav. *consiliis perturbatam.* Deinceps Cod. Confl. *nepotis Gracci mei.*

Ingenii. Rom. edit. *naturalis ingenii.*

Aetas tua. Dav. *tua aetas.*

Duoque hi numeri. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *hii numeri.* Dav. edit. *duoque cum hi numeri.*

Circuitu naturali summam tibi fatalem . . . . . Cod. Conſl. *naturalem summam.* Rehd. 1. *summam tibi fatalem dierum.*

In tuum nomen . . . . . Cod. Conſl. *in tuum nomen tota se convertet civitas.* Dav. edit. resecta praepositione, *tuum nomen.*

Omnes boni. Cod. Rehd. 1. *omnes boni viri.*

In quo nitatur civitatis salus. Cod. Conſl. *in quem nitatur.* Rehd. 1. *in quo tota nitatur.* Rehd. 2. *in quo tota innitatur.* Rom. edit. *in quo nitatur totius civitatis salus.* Dav. *omnis civitatis salus.*

Constituas. Cod. Rehd. 1. *statuas.*

Exclamasset. Cod. Rehd. 1. 2. et Conſl. *exclamavisset.*

Ingemuissentque ceteri vehementius. Cod. Rehd. 1. *ingemissentque vehementius ceteri.* Conſl. *vehementius ceteri.* Rom. edit. *ingemuissetque vehementius quam ceteri.*

Leniter. Cod. Rehd. 1. 2. edit. Rom. et Dav. et facili et frequenti errore, *leviter.*

Quaeso. Cod. Macrobii Conſl. edit. Rom. et Dav. *et quaeso;* non invito Cod. Rehd. 2. correctore.

E somno. Cod. Rehd. 2. edit. Dav. *a somno.* Rehd. 1. *e somno excitaveris.* Abiecta praepositione Cod. Macrobii Conſl. *somno.* Causa erroris in promptu.

Et parum rebus. Cod. Rehd. 1 et Conſl. edit. Rom. et Dav. in eundem errorem proclives, *et pax sit rebus.* Vulgatam scripturam, in qua unus consentit Cod. Macrobii Rehdigeranus, quamvis speciose, tamen frustra tuetur Langius, nec magis satisfaciunt reliqui interpretes.

Ad tutandum rem publicam. Libri nostri, *tutandam.* Nec aliter Petrarcha XIV. Rerum Senilium Ep. 1. fol. 78 recto. Frustra, opinor. Cf. Heusing. ad I. de Offic. c. 31. §. 112. Ponam aliquos locos. I. de Orat. c. 9. §. 37. *Quid? in ceteris regibus, quorum multa sunt eximia ad constituendam rem publicam, num quod eloquentiae vestigium apparet?* Cod. Gud. 38., quem inspexi, *ad constituendum rem publicam.* II. c. 10. §. 39. *Debet enim ad eam laudandam ipsam illam adhibere, quam laudat.* Cod. Gud. 2. *ad eam laudandum.* III. c. 34. §. 139. *Atque eum idem ille non linguae solum, verum etiam animi ac virtutis magister ad liberandum patriam impulit, instruxit, armavit.* Codd. Gud. 2. August. XII, 13. *ad liberandum patriam.* Partitt. Orat. c. 27. §. 96. *aut ad odium sanandum aut ad ulciscendas iniurias.* Cod. Gud. *ad ulciscendum iniurias.* Alia dabo alias. [Dedit Scioppius Verisim. III, 3.]

C. 3. *Conservarint* . . . . . Cod. Rehd. 1. 2. Dav. edit. *conservaverint*. Rom. *conservaverint, auxerint, adiuverint*, mutato verborum ordine, nec invito Petrarcha, hunc locum excitante III. Epp. 12. (38.) fol. 224. r. Cod. Macrobii Confl. *conservaverunt, adiuverunt, auxerunt*.

Certum esse in caelo ac definitum locum. Cod. Rehd. 1. *certum in caelo diffinitum esse locum.* Confl. *certum esse diffinitum locum*, resectis mediis. Cod. Rehd. 2. *in caelo definitum locum.* Rom. edit. *in caelum diffinitum locum.* Dav. *in caelum.*

Aevo sempiterno. Cod. Rehd. 2. *sempiterno aevo.*

Nihil est enim. Cod. Macrobii Confl. oblitterata vera scriptura, *nihil enim est.*

Omnem hunc mundum. Libri mei, deleto pronomine, *omnem mundum.* Et sic Petrarcha XIV. Rer. Sen. Ep. 1.

Concilia coetusque. Dav. edit. tralaticio errore, *consilia.* Drakenborch. ad Sil. Ital. XI, 71. Cod. Rehd. 1. *coetumque.*

Revertuntur. Beda Opp. Tom. II. p. 283. Bas. *revertentur.*

Metu mortis. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. item Rom. editio, *mortis metu.*

Quaesivi tamen. Rom. edit. *tantum.* Drakenborch. ad Liv. III, 46, 1. Particulam exsulare iubet editio Dav.

Paullus pater. Dav. edit. *pater Paullus.*

Exstinctos . . . . . Cod. Rehd. 1. edit. Rom. et Dav. *extinctos esse.* Cod. Rehd. 1. et Confl. Rom. et facili et frequenti errore, *arbitramur;* vel non appicta, vel parum intellecta virgula.

P. 1087. Heinrich. 142 et 143. *Ii vivunt.* Libri mei omnes, *hi vivunt.*

Qui ex corporum vinculis. Cod. Rehd. 1. et edit. Dav. *qui e corporum vinculis.* Rehd. 2. nescio an propius a vero, *qui e corporum vinclis.* Et ita fere boni libri. II. de Orat. c. 6. §. 22. p. 340. *e vinculis.* Cod. Gud. 2. et edit. Rom. Hahn. a. 1468. *e vinclis.* Cod. Gud. 38. et August. XII, 13. *ex vinclis.* IV. Catil. c. 4. §. 7. *vincula vero.* Cod. Gud. 2. *vincla.* Pro Deiot. c. 7. §. 22. *in vincula coniecit.* Cod. Gud. 2. *in vincla.* Lael. c. 4. §. 14. *tanquam e custodia vinculisque corporis.* Cod. Gud. 2. *vinclisque.* V. Parad. c. 2. *non ut vincula virorum sint.* Cod. Gud. 2. et Duisburg., nunc Bonnensis, *vincla.* Quid? quod ipse Ernestu parum constanter nonnullis in locis eam scripturam reliquit, quam nos veram [?] esse contendimus. Ita I. de Divin. c. 49. §. 110. auctore etiam Cod. Gud. 2. *vinclis corporis impediti.*

Evolaverunt. Dav. edit. *evolavere.* Rom. *volaverunt.*

Paullum patrem. Cod. Rehd. 1. et Confl. edit. Dav. *Paullum patrem tuum.* Cod. Macrobii Rehd. *venientem ad te patrem Paullum.*

Profudi. Rom. *effudi.*

Complexus. Dav. *amplexus.*

Ut primum. Rom. *ut primo.* Cod. Macrobii. Confl. *ut ego primum.*

Pater sanctissime. Haec absunt ab editione Davent.

Optime. Cod. Macrobii Rehd. *optume.*

Ut Africanum audio dicere. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *aut audio Affricanum dicere.*

Venire propero. Iidem libri, *properò venire.*

Non est ita, inquit ille. Cod. Macrobii Conflu. *non est, inquit, ità, ille.*

Nisi Deus is. Edit. Rom. et Dav. *nisi enim cum Deus is.* Cod. Rehd. 1. *nisi cum Deus is.* Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *nisi enim Deus is.* Cum Romana facit Petrarchae Opp. edit. Venet. binis locis, quibus ille Ciceroniana laudavit, II. Dial. 118. fol. 130. verso, VIII. RR. Senilium Ep. 2. fol. 45. recto.

Cuius hoc templum est omne. Rom. edit. *cuius templum est hoc omne.* Petrarcha II. Dial. 98. fol. 123. v. *cuius est templum hoc omne.* Sed idem vulgatae scripturae auctor altero et tertio loco, II. Dial. 118. et VIII. RR. Senilium Ep. 2.

Istis te . . . . . Rom. *istius te.* Cod. Confl. *iste te corporum vinculis.*

Homines enim sunt hac lege generati. Dav. editio, *homines autem hac lege sunt generati.* Deinceps Cod. Rehd. 1. et Confl. proclivi errore, *qui tuentur.*

In hoc templo medium. Dav. edit. *in medio hoc templo.* Cod. Macrobii Rehd. *in hoc templo medio*, libri correctore vulgatam defendente.

Quae terra dicitur. Rom. edit. *qui terra dicitur.* Nec aliter Petrarcha II. Dial. 118. et VIII. RR. Senilium Ep. 2. Iuvat nonnulla apponere, quae ipsi observavimus. Orat. c. 11. §. 36. *Sed in omni re difficillimum est, formam, quae χαρακτὴρ Graece dicitur, exponere optimi.* Lambini editio a. 1566., quam neglectam ab Ernesto, summo viro, saepe dolui, *qui χαρακτὴρ Graece dicitur.* Aldinam expresserunt Cod. Gud. 38. et August. XII, 13. *quod χαρακτὴρ Graece dicitur.* Conferantur ab Ernesto notata ad h. l. et ad Topic. c. 21. §. 79. item ad c. 22. §. 83. De Fato

c. 1. §. 1. *Explicandaque vis est ratioque enuntiationum, quae Graeci ἀξιώματα vocant.* Cod. Rehdig. *quas Graeci ἀξιώματα vocant.* De Univ. cap. 4. *Id optime assequitur, quae Graece ἀναλογία, Latine comparatio proportiove dici potest.* Cod. Rehd. *quod Graece ἀναλογία.* Sed vulgata firmatur Cod. Duisburg. auctoritate. [Conf. Voss. de Construct. c. 55. Opp. p. 443. Brem. ad Cic. de Fato p. 3. Schaefer. Epimetr. ad Plutum p. XLV. seq.]

Hisque animus. Cod. Confl. *hiisque.* Deleta particula Dav. edit. *his animus datus est ex sempiternis ignibus illis.*

Globosae et rotundae. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. *rotundae et globosae.*

Conficiunt. Dav. *perficiunt.*

Retinendus est animus. Cod. Rehd. 1. 2. *retinendus animus est.* Locum excitavit Petrarcha II. Dial. 118. fol. 130. verso.

Nec iniussu. Rom. edit. auctore etiam Petrarcha II. Dial. 98. *nec nisi iussu.* Deinceps edit. Dav. *a quo ille nobis datus est.* Cod. Macrobii Confl. *a quo est ille vobis datus.* Petrarcha l. l. *vobis est datus.* Rom. edit. *nobis.*

Ex hominum vita. Beda l. l. *ex hominis vita.*

Munus humanum. Cod. Rehd. 1. *munus humanitatis.* Utrumque exsulare iussit Petrarchae Opp. editio Ven. l. l.

Defugisse videamini. Dav. edit. *defugisse videamur.* Rom. *deseruisse videatur.*

Avus hic tuus. Cod. Rehd. 1. *Avus tuus hic et ut ego.*

Iustitiam cole et pietatem. Dav. edit. *iustitiam et pietatem cole.* Petrarcha XIV. RR. Senilium Ep. 1. fol. 78. verso, *cole iustitiam et pietatem.* Deinceps Cod. Macrobii Rehd. et Confl. item Rom. edit. et Dav. deleto substantivo, *quae cum magna in parentibus.*

Tum in patria. Cod. Macrobii Rehd. *tum etiam in patria;* Confl. *tamen in patria.* Apparet fraudem fecisse librariis compendii similitudinem.

Ea vita. Rom. *et ea vita.*

Erat autem is. Dav. edit. *erat autem,* deleto pronomine.

Circus. Rom. *circum.* Cod. Confl. *circus inter flammas elucens.*

Quem vos. Cod. Rehd. 2. *quem.*

A Graiis. Rom. edit. *a Graecis.* Cod. Macrobii Rehd. *a Grais.* Cf. Niebuhrii Conspect. Orthogr. Codicis Vatic. p. 354.

Ex quo omnia mihi. Cod. Rehd. 2. *mihi omnia.*

Erant autem eae stellae. Editi nostri, *hee,* id est, vulgari

scriptura, *eae*. Cod. Macrobii Confl. *erant enim hee stelle*. Eadem ratione iidem libri, *hee magnitudines*.

Illa minima. Et editi et scripti mei, *ea minima*.

Quae ultima caelo. Cod. Macrobii Rehd. et Confl. verae scripturae testes, *quae ultima a caelo*.

Citima terris. Cod. Rehd. 2. *cituma*. Duplicem lectionem iunxit Rom. editio, *citerrima proxima terris*.

Iam ipsa terra . . . . . Pronomen exsulare iubet Cod. Rehd. 1. Dav. edit. et Cod. Macrobii Confl. *iam vero ipsa terra ita parva mihi visa est*. Cave credas. II. de Offic. c. 21. §. 74. *Idque ne eveniat, multo ante erit providendum*. Rescripserim fidenter ex editione Rom. Hahn. a. 1469. *multo erit ante providendum*. Cat. Mai. c. 12. §. 40. *Huic divino muneri ac dono nihil esse tam inimicum quam voluptatem*. Cod. Gud. 2. et editi quidam principes, *nihil tam esse inimicum*. Rom. Hahn. a. 1469. *nihil tale esse inimicum*. Vincent. Bellovac. Spec. Hist. IV, 80. edit. princ. *nihil tam inimicum esse*. Cf. Conr. Heusinger Praef. Off. Cic. p. LII. sq.

Punctum eius . . . . . Cod. Confl. *punctum terrae*. Dav. edit. *eius punctum*. Cod. Rehd. 1. *attingamus*; Confl. *attingemus*.

C. 4. *Defixa tua mens erit*. Cod. Macrobii Rehd. *defixa tua erit mens*; Confl. *erat* (*erit*) *tua mens*. Dav. edit. *tua mens defixa erit*.

Quae in templa veneris. Cod. Rehd. 1. *quae in templa tu veneris*.

Est caelestis. Dav. *caelestis est*. Deleto verbo Cod. Macrobii Confl. *caelestis*.

Omnes complectitur. Codd. Macrobii, *complectitur omnes*.

Summus ipse Deus. Dav. edit. *summus ipse est Deus*.

Continens ceteros. Cod. Rehd. 2. *ceteros continens*. Dav. edit. *continens cunctos*.

P. 1088. Heinr. 143—145. *Infixi sunt*. Editi nostri et Codd. Macrobii, quos inspeximus, *sunt infixi*. Cod. Rehd. 1. *sunt fixi*.

Cursus sempiterni. Rom. *sempiterni cursus*.

Cui subiecti sunt septem. Cod. Rehd. 1. *cui subiecti septem sunt*. Rom. edit. *septem Planetae*. Exsulare iubent verbum substantivum Cod. Macrobii Rehd. et Confl. item edit. Dav.

Contrario. Rom. edit. *et contrario*.

Ex quibus. Cod. Rehd. 1. 2. et Rom. edit. *e quibus*.

Possidet illa . . . . . Rom. edit. *possidet stella illa*. Cod.

Rehd, 2. recisis his, *possidet quem in terris Saturniam nominant.* Cod. Rehd. 1, cum editis nostris, *vocant.*

Prosperus. Cod. Rehd. 1. *prosper.* Priscian. VI. c. 7. §. 34.

Tum rutilus. Cod. Macrobii, *tunc.*

Quem Martium dicitis. Cod. Rehd. 2. *quem Martem dicitis,* improbante libri corrector. Tum *terris* abest ab Hahn, a. 1469.

Subter. Cod. Rehd. 1. *subtus.*

Moderator. Idem liber, *modulator.*

Illustret et compleat, Libri nostri, tum editi, tum scripti, *lustret et compleat.* Solus Rehd. 2. inverso ordine, *compleat et lustret.*

Hunc ut comites consequuntur. Cod. Macrobii Conft. *nunc autem ut sequuntur comites.*

In infimoque. Rom. *infimoque,* deleta praepositione. Cod. Conft. *in infima quoque.*

Infra autem. Rom. edit. *in terra autem.* Codex, quem Romana expressit, adhibito compendio, *in tra.*

Generi hominum munere Deorum datos. Editi nostri et Codd. Macrobii, *munere Deorum hominum generi datos.* Rehd. 1. *munere Deorum generi hominum datos.*

Aeterna omnia. Dav. edit. *omnia aeterna.*

Suo nutu. Et scripti et editi nostri, *nutu suo.*

C. 5. *Quid?* Abesse iubet Cod. Rehd. 2.

Sonus. Rom. *sonitus.*

Intervallis coninnctus. imparibus. Codd. Macrobii, *intervallis imparibus coniunctus.* Deinceps sola Rom. edit. *pro rata partium ratione distinctus.* Reliqui tuentur vulgatam. Cod. Rehd. 1. et Conft. *distinctus.*

Conficitur. Libri nostri, *efficitur.* Deinceps iidem, *et acuta.*

Varios aequabiliter concentus. Rom. edit. *varios concentus aequabiliter.*

Silentio tanti motus. Cod. Macrobii Conft. *tanti motus silentio.*

Ex altera autem. Rom. edit. *et ex altera parte.*

Summus ille caeli stellifer cursus. Dav. edit. *ille summus.* Deinde scripti nostri, *stellifer caeli cursus.* Rom. edit. *stellifer cursus caeli.*

Acuto et excitato. Cod. Macrobii Rehd. *acute,* Conft. *acuto excitato.*

Hic lunaris. Dav. edit. deleto pronomine, *lunaris.*

Nona. Abest a Cod. Macrobii Conft.

Ima sede. Cod. Rehd. 1. et Conſl. edit. Rom. *una sede.* Drakenborch. ad Sil. Ital. XV. 590.

Mundi locum. Scripti nostri, *locum mundi.*

In quibus eadem vis est duorum. Rom. edit. *in quibus est eadem vis duorum.* Dav, *modorum.* Et ita Rehdigerani, invitis correctoribus.

Mercurii et Veneris. Haec absunt a libris nostris.

Septem efficiunt. Cod. Rehd. 1, *efficiunt septem.*

Rerum omnium fere. Editi nostri, Rom. *fere rerum omnium,* Dav, *omnium rerum fere.*

Aperuere. Et scripti et editi nostri, *aperuerunt.*

Oppletae. Cod. Macrobii Conſl. et Dav. edit. *completae.* Rom. *oppressae.*

Obsurduerunt. Dav. edit. *obsurduere.*

Ad illa quae Catadupa nominantur. Editi nostri, *ad illa loca quae,* Cod. Macrobii Conſl. *ad ea quae.* Et, si tanti videtur, notandum, in Romana Codicis antiquissimi scripturam expressam esse, *Nullus* (Nulus), pro *Nilus.* Cf. Cellarii Orthogr. p. Harl. 26.

Praecipitat ex altissimis montibus. Cod. Rehd. 1. et Conſl. solenni errore, *praecipitatur.* Dav. edit. *ex altis montibus.*

P. 1089. Heinrich. 145—147. *Accolit,* Rom. edit. *incolit.*

Referebam tamen. Cod. Rehd. 1. *referebam aliis tamen.*

Identidem. Rom. *itidem.*

C. 6. *Tum Africanus, Sentio, inquit.* Cod. Rehd. 1. et Dav. edit. *tum Africanus inquit, Sentio.*

Etiam nunc. Absunt haec a Cod. Rehd. 1.

Parva ut est, ita videtur. Rom. *ut est, ita videtur parva.*

Celebritatem sermonis hominum. Cod. Rehd. 1. scripturae compendio, *sermones.* Voluitne sexto casu, *sermonibus?*

Aut quam expetendam gloriam consequi potes. Codd. Rehd. et Rom. edit. *expetendam consequi gloriam.* Cod. Macrobii Conſl. *aut expetendam quam consequi gloriam,* sed invito, uti par erat, correctore.

In terra. Absunt haec a scriptis nostris et ab edit. Dav.

Angustis in locis. Edit. Dav. deleta praepositione, *angustis locis.*

Hosque qui incolunt. Cod. Rehd. 1. *eosque qui incolant,* Subjunctivum maluit etiam Cod. Macrobii Rehd.

Interruptos ita. Cod. Conſl. *ita interruptos.*

Partim aversos. Absunt a Codd. Rehd. et edit. Romana. Cod. Macrobii Conſl. *partim etiam aversos.* Dav. edit. *partimque transversos partim etiam omnes adversos vobis stare.*

Exspectare. Editi nostri et Cod. Rehd. 2. *spectare.* Cod. Macrobii Conſl. *sperare.*

Caeli verticibus ipsis. Rom. *caeli virtutibus in ipsis.*

Aquiloni. Rom. edit. *Aquilonem.*

Colitur. Cod. Conſl. *incolitur.*

Angusta. Codd. Rehd. et edit. Dav. *angustata.*

Quem Oceanum appellatis. Scripti mei et Rom. edit. *quod Oceanum appellatis.* Cf. notata ad pag. 1087. *quae terra dicitur.*

Quam sit parvus. Cod. Rehd. 1. et Rom. *parvum.*

Ex his ipsis. Rom. edit. *ex ipsis his.* Cod. Rehd. 1. *ex ipsis iis.* Cod. Macrobii Conſl. *ex hiis ipsis.* Dav. deleto altero vocabulo, *ex his.*

Aut cuiusquam nostrum nomen. Editi mei, Rom. *aut cuiusvis nostrum,* Daventr. *aut cuiusque nostrum.* Cf. VV. LL. ad III. de Offic. c. 12. §. 53. Cod. Macrobii Conſl. *vel vestrum nomen.*

Gangem transnatare. Scripti mei et edit. Dav. *Gangen.* Cod. Rehd. 2. *tranatare.* Deinceps Macrobii codex uterque, *vel quis in reliquis.*

Vestra gloria se. Et scripti et editi nostri, *vestra se gloria.*

De vobis loquuntur. Cod. Macrobii Rehd. et Rom. edit. *de nobis loquentur.*

Quam loquentur diu. Dav. edit. *quam diu loquentur.* Cod. Rehd. 1. *quam loquentur diu vides.*

C. 7. *Tempore certo.* Cod. Rehd. 1. *certo tempore.*

Non modo aeternam. Codd. Rehd. et edit. Daventr. *non modo non aeternam.* Rom. *non aeternam,* recisis reliquis. Cf. Mureti VV. LL. X, 7. Addam unum locum, e scriptis emendandum. III. Philipp. c. 13. §. 33. *Hanc vero nactus facultatem nullum tempus dimittam neque diurnum neque nocturnum, quin de libertate Populi Romani, de dignitate vestra quod cogitandum sit cogitem, quod agendum atque faciendum idem non modo non recusem, sed appetam etiam atque deposcam.* Cod. Gud. 2. ab Ernesto non adhibitus, (nam is, quem inspexit ille, est Gud. 278. laudatus a Iac. Frid. Heusingero in Dissert. de Cornelii Fragmm. post Mallium de Metris p. 112. sq.) is igitur codex sic habet, *non modo recusem, sed appetam etiam atque deposcam.*

P. 1090. Heinrich. 147—149. *Ab iis.* Bis deinceps editi mei

et Cod. Macrobii Rehd. *ab his.* Propius a vera scriptura Cod. Confl. *ab hiis.*

Sermonem fore de te. Cod. Confl. *fore sermonem de te.*

Cum ab iis. Cod. Rehd. 1. *cum etiam ab his.*

Qui ante nati sint. Cod. Rehd. *qui ante nati sunt.* Editi et Rom. et Dav. *qui ante te nati sunt.* Cod. Macrobii Confl. iuncta duplici lectione, *qui fuerit (fuerint) ante te nati sunt.*

Fuerunt viri. Dav. *fuere.*

Cum praesertim. Cod. Rehd. 1. et Confl. *praesertim cum.* Expulsa altera vocula Cod. Rehd. 2. et Rom. edit. *praesertim.*

A quibus . . . . . . Rom. editio, *a quibus nomen nostrum audiri potest.* Scripti nostri, vulgato errore, *vestrum.*

Populariter. Scripti nostri et Rom. Hahnii, *loquelariter.*

Reditu. Codd. nostri, *reditum*, apposito apice.

Ad idem unde. Cod. Macrobii Confl. *ad id unum a quo.*

Vere vertens. Priorem voculam exsulare iubent Cod. Confl. et edit. Daventr.

Vix dicere audeo. Dav. edit. *dicere vix audeo.*

Saecula hominum. Codd. nostri et ed. Rom. *hominum saecula.*

Namque. Cod. Rehd. 1. *nam.*

Deficere sol hominibus. Cod. Rehd. 1. *deficere sol hic.* Cod. Macrobii Rehd. et Confl. item edit. Dav. errore tralaticio, *omnibus.*

Ita quandoque eadem parte sol. Editi mei, et Rom. et Dav. *quando ab eadem parte.* Cod. Macrobii Confl. *quando sol ab eadem parte.* Cod. Rehd. *quandoque ab eadem parte.* Omnes deleto *ita.*

Ad idem principium. Cod. nostri exsulare iubent pronomen; tuentur editi.

Habeto. Dav. *habetote.*

Et praestantibus viris. Cod. Rehd. 1. *viris plena.*

Quanti tandem est . . . . . . Cod. Macrobii Confl. *quanti tandem ista hominum gloria est.*

Vix. Abest a Cod. Rehd. 1.

Atque hanc sedem. Dav. edit. *atque ad hanc sedem.*

Neque te sermonibus . . . . . . Rom. editio, *neque sermonibus volgi dedideris te.*

Truhat. Rom., *retrahat.*

Ipsi videant. Petrarcha II. Dial. 130. fol. 135. recto, *ipsi viderint.*

Sed loquentur tamen. Rom. edit. et Cod. Rehd. 1. *sed loquantur tamen.* Cod. Conſl. *sed loquentur cum.* Drakenborch. ad Liv. III, 46, 1.

Angustiis cingitur iis. Et editi mei, et Cod. Macrobii Rehd. item Petrarcha l. l. *his.* Cod. Conſl. *hiis.*

C. 8. *O Africane.* Libri nostri, *Africane.*

Patriis et tuis. Scripti nostri et Rom. edit. *patris et tuis.*

Decori vestro non defui. Cod. Macrobii Conſl. *decori nostro non decrevi.* Rom. edit. *nostro.* Cod. Rehd. 1. *et non defui.*

Non esse te mortalem. Cod. Rehd. 1. et edit. Dav. *te non esse mortalem.* Et ita Cod. Macrobii Conſl. si per correctorem licuisset. Maluit hic, *non te esse.*

Nec enim. Cod. Conſl. et edit. Dav. *neque enim.* Et sic Petrarcha I. Remed. Utr. Fort. Dial. 29. fol. 63. verso.

Is et quisque. Cod. Macrobii Conſl. *hiis (his) et quisque,* improbante correctore.

Demonstrari. Dav. edit. et Petrarcha Itiner. fol. 21. verso, *monstrari.*

Deum te igitur scito esse. Rom. edit. *Deum te esse igitur scito.* Cod. Macrobii Conſl. *ergo.*

Deus est. Scripti mei et Rom. *est Deus.*

Id corpus. Dav. *hoc corpus.*

Et ut mundum. Absunt haec ab editione, quam modo laudavi. Cod. Rehd. 1. *et ut ille mundum,* Rehd. 2. *et ut ipse mundus . . . . . mortalis.* Agnosco manum corrigentis. Cod. Macrobii Conſl. *ipsum mundum.*

P. 1091. Heinrich. 149 et 150. *Movetur.* Cod. Rehd. 1. deleto apice, *movet.*

Quodque ipsum agitatur aliundè. Dav. edit. *et quod ipsum.* Cod. Rehd. 2. *alicunde.* Etiam I. Tusc. c. 23. §. 53. Cod. Gud. et Rehdig. a me inspecti, item Rom. edit. a. 1469. *alicunde.*

Quod sese movet. Editi mei et Cod. Rehd. 1. *quod de se movetur.* Rehd. Macrobii Cod. *quod se movet,* Conſl. *quod de se movet.* Hoc maluit etiam corrector Cod. Rehd. 2.

Ceteris. Dav. *cunctis.*

Principio. Cod. Macrobii Conſl. *principii.*

Ex principio. Cod. Rehd. 2. *a principio.*

Nulla ex re alia nasci potest. Cod. Macrobii et Rehd. et

Confl. *nulla ex re alia fieri nascive potest.* Cod. Rehd. 1. *nulla alia ex re.*

Nec enim esset id. Cod. mei et edit. Dav. *id esset.* I. Tusc. c. 23. §. 54. *nec enim esset principium.* Hahn. a. 1469. *neque enim id principium esset.* Quae nunc recepta lectio est, eam confirmatam vidi Codd. quos tractavi, Gud. et Duisburgensi.

Ne occidit quidem. Libri nostri, *nec occidit quidem.*

Principium extinctum. Cod. Rehd. 1. *principium si extinctum est.*

Nec ipsum ab alio renascetur. Rom. edit. *nec ipsum umquam.* Cod. Rehd. 2. *ab alia renasceretur.* Dav. *renasceretur ab alio.*

A principio oriri omnia. Rom. *omnia a principio oriri.* Dav. et Cod. Macrobii Confl. *a principio omnia oriri.*

A se movetur. Cod. Rehd. 1. *de se movetur.* I. Tusc. c. 23. §. 54. *a se movetur.* Cod. Duisburg. *ex se movetur.*

Nec mori. Cod. Rehd. 1. *nec item mori.* Dav. editio propius, opinor, a vero, *nec emori.* Cod. Rehd. 2. *nec moveri.* Daventriensem exprimere voluit corrector Cod. Confluentini.

Et consistat. Cod. Rehd. 1. *vel consistat.* Et I. Tusc. l. l. Rom. a. 1469. *omnisque natura vel consistat necesse est.*

Nec vim ullam. Cod. Rehd. 1. *ne ullam vim.*

Qua a primo impulsa. Cod. Rehd. 1. *antequam a primo impulsu.* Rehd. 2. *quam a primo impulsu.* Editi mei, et Rom. et Dav. et Cod. Macrobii Confl. *a primo impulsu.*

C. 9. *A se ipso moveatur.* Rom. et Cod. Rehd. 1. *movetur.* Dav. *a se moveatur*, deleto *ipso.*

Esse tributam neget. Dav. *tributam esse neget.* Cod. Rehd. 1. et Confl. *tributam neget.* Recte; nec aliter Cod. Rehd. I. Tusc. c. 23. §. 54.

Inanimum est enim omne . . . . . Cod. Rehd. 1. *inanimatum.* Margo libri, *in animis enim est, quod pulsu agitatur aeterno.* Rom. edit. *in animo est omne quod impulsu agitatur externo.* Et ita, ni fallor, Tusc. l. l. Rom. a. 1469. et Cod. Rehdig. et Duisburg. a me excussi. Cod. Macrobii Rehd. *inanimum est omne,* Confl. *inanimum est autem omne quod impulsu.*

Quod autem animal est. Cod Rehd. 1. et Rom. edit. *est animal.* Cod. Rehd. 2. et corrector libri Confl. *est anima.*

Id motu cietur . . . . . Rom. *id motu interiore et suo ciet-tur.* Dav. *pulsu.*

Natura propria. Scripti mei et Rom. *propria natura.*

Neque nata est certe. Libri nostri, *certe est.*

In optimis rebus. Cod. Rehd. 1. et Confl. et Rom. edit. *optimis in rebus.* Rehd. 2. antiquam retinens scripturam, *optumis in rebus*, et deinceps, *optumae curae.*

De salute patriae. Rom. edit. *de patriae salute.*

Agitatus. Rom. *exagitatus.*

Idque ocius faciet. Cod. Macrobii Confl. *idque facies ociu.* Dav. *ideoque.* Ab Rom. absunt voculae *iam*, et *erit.*

Eminebit. Cod. Rehd. 1. *emanabit.*

Se a corpore abstrahet. Cod. Rehd. 1. et Dav. *a corpore se abstrahet.* Rom. *abstrahat.* Beda Opp. l. l. *extrahat.*

Qui se corporis voluptatibus dediderunt. Cod. Rehd. 1. et Rom. edit. *qui se corporis voluptatibus.* Rehd. 2. *voluptatibus corporis dederunt.* Cf. VV. LL. ad Cat. Mai. c. 13. §. 43. et Heusinger Emendat. I, 1. p. 3. sq. Cod. Macrobii Confl. *qui se voluptatibus corporis dediderunt.*

Praebuerunt. Dav. edit. *praebuere.*

Impulsuque libidinum . . . . . Rom. *et impulsi libidinum voluptatibus obedientes.*

Violaverunt. Dav. *violavere.*

Hunc in locum. Edit. mei, *in hunc locum.*

Exagitati saeculis. Edit. Rom. *exagitatis saeculis*, Daventr. *exagitati seclis.*

Ille discessit. Rom. editio, *ille hoc dicens discessit.* Additur clausula, *finis huius amen.*
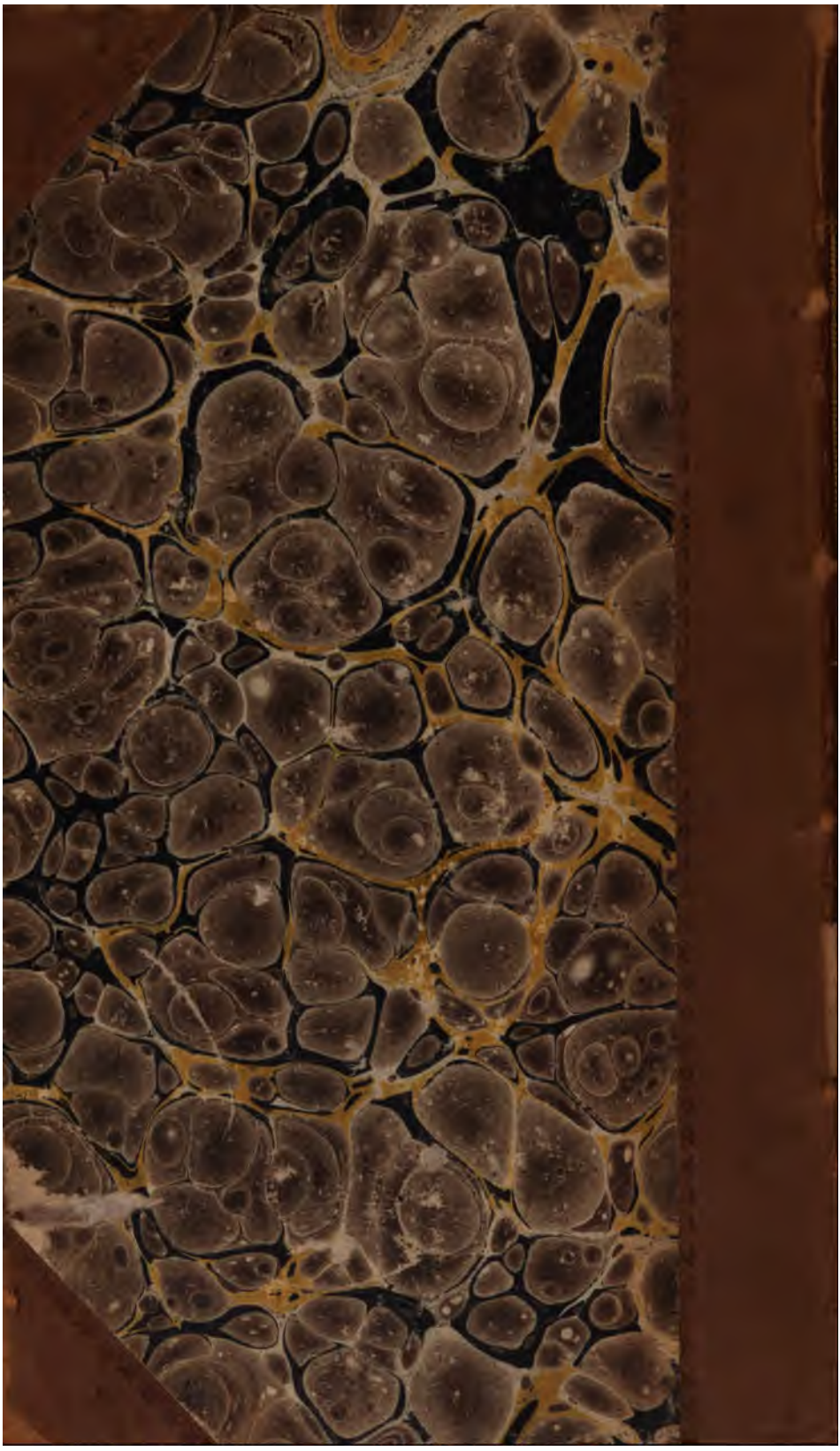
Corrige p. 7. v. 5. a fine: liberandam.